

K

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

■ 2015 JANUÁR ■

XXIV. ÉVFOLYAM, 2015. JANUÁR

T A R T A L O M

- 3 **MÁRTON LÁSZLÓ**
Temetés a Morgóban (regényrészlet)
- 10–15 **HALASI ZOLTÁN**
Bella Sicilia
10 Cefalù
12 Palermo
14 Taormina (versek)
- 16 **JÁSZBERÉNYI SÁNDOR**
Apokalipszis délután (novella)
- 20–21 **TÓTH KINGA**
20 „Saugute Neuigkeiten.”
20 „Traum-Fabrik”
21 „Betreten der Eisfläche verboten” (versek)
- 22–26 **SZÁZ PÁL**
22 A keresztfa meséje
25 A kökény meséje
25 A rozmaring meséje (kisprózák)
- 27 **SZÁSZI ZOLTÁN**
Bezár, kienged (vers)
- 29 **GÉCZI JÁNOS**
Még ha nem is (vers)
- 30 **ALESSANDRO PERISSINOTTO**
Az apák bűnei (regényrészlet Szokács Kinga fordításában)
- 36–37 **POLLÁGH PÉTER**
36 Budai úrilány
37 A Cinóber (versek)
- 38 **SIRBIK ATTILA**
Vigyék el apámat (regényrészlet)
- 43–44 **DEMUS GÁBOR**
43 régről mintha nem tudtam
44 Tűzzománc (versek)
- 45 **RÓHRIG ESZTER**
Margójegetek Patrick Modiano Éjfű című regényéhez (esszé)
- 48 **POTOTZKY LÁSZLÓ**
Éles (regényrészlet)

- 52 **ANGYALOSI GERGELY**
A por metaforái (Móricz Zsigmond és Török Gyula – tanulmány)
- 57 **SZILÁGYI ZSÓFIA**
Nők a küszöbön (Női sorsok, élethelyzetek, szerepek Móricz harmincas évekbeli Budapest-regényeiben – tanulmány)
- 64 **SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY**
Jelen a múltban, múlt a jelenben (Erdély – tanulmány)
- 70 **ANTAL NIKOLETT**
József Tarnawa, aki túl akarta élni túlélését (Artur Żmijewski 80064 című filmjéről – tanulmány)
- 76 **KÁNTOR LAJOS**
Urak és elvtársak (esszé)
- 81 **MIKOLA RJBACSIK**
A kultúra nagyjai, a Kreml pimaszsága és a különleges háborúk (Szilágyi Szonja fordítása – esszé)
- 86 **HUTVÁGNER ÉVA**
Az utópia után (Márton László: *A mi kis köztársaságunk* című regényéről)
- 88 **KELECSÉNYI LÁSZLÓ**
Női szeszély (Lovas Ildikó: *Cenzúra alatti* című regényéről)
- 90 **PETHŐ ANITA**
Múltidézés és balítélet (Rakovszky Zsuzsa: *Szilánkok* című regényéről)
- 92 **KOLOZSI ORSOLYA**
Szilánkokká pattant évtizedek (Rakovszky Zsuzsa: *Szilánkok* című regényéről)
- 94 **BENKŐ KRISZTIÁN**
Intertextuális krónika (Szalay Zoltán: *Drága vendelinek* című regényéről)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu

SZERKESZTŐK:
Tóth-Cziffra Júlia
toth.cziffra.julia@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:

Cseh Zoltán,
Hizsnai Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028

Levél cím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.
Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatóink:
A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2014)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony
és Kalligram Polgári Társulás
(OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01
Dunajská Streda/Dunaszerdahely,
IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o.,
Partizánske
Példányszám/Náklad: 1000 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén

Temetés a Morgóban

TEMETÉS

Benkovszky temetése nem fenyegetett számottevő bonyodalmakkal. Mindenki tudta róla, hogy szívszélhűdés végzett vele, valamint azt is, hogy Parahód csendbiztos számára gyűjtött közérdekű adatokat a Tiszatályog és Tiszafekély közötti útszakasz mentén található községekben és tanyákon. Az aggmezei főszolgabíró mindenesetre olyan értesítéseket kapott, hogy a temetés folyamán, amelyre Nyíregyházán, a Morgó temetőben kerül sor, egyesek rendkívüli eseményt készítenek elő. A főszolgabíró úr ezért azt a megbízást adta nekem, hogy legyek jelen, és kísérem figyelemmel a temetést.

A Morgó kocsmánál, negyvenöt lépésnyire a temető főbejáratától, különös gyengeség fogott el. Az a fajta gyengeség, amely arra ad indíttatást, hogy az erő – egy rajtam kívül álló erő – képviselőjének tekintsem.

Az az erő, mely eddig úgy vonzott a gyászoló csoportozathoz, mint a mesében a mágneshegy a vaskapcsokkal és vasszegekkel egybetákolt hajót – éppen abban a pillanatban, amikor végre odaérkeztem és lecövekelttem volna a sötétben felmagasodó nyakszirtek mögött –, egyszerre csak továbbblendített, eltaszított az átmenetileg összeverődött emberi alakzattól.

Viharosnak éreztem azt a gyorsaságot, mellyel távolodtam. Hátrafelé tekintgetve látnom kellett, milyen gyorsan és hathatósan zsugorodnak ismerősök, ismeretlenek egyaránt. Egyre kisebbek lettek a szememben. Végül már nemigen különböztek a frissen hullott falevelektől, melyek imitt-amott szintén kupacokba voltak gyűjtve.

Percekkbe telt, mire fölfogtam, hogy nem a főbejárat – azaz most már kijárat – felé tartok, hanem éppen az ellenkező irányba. Új meg új ösvények nyíltak előttem; síremlékek bújtak elő a földből, mintha a humuszréteg alatti kőzet sarjadzásnak és csírázásnak indult volna. Óriási, jóformán végeláthatatlan kiterjedés ígérkezett. Mintha az egész Szabolcs megyei várost, minden zavargásával és nyüzgésével együtt, ismeretlen tettesek eltakarították volna, és előbukkant volna a terep rejtőzködő lényege.

Nem láttam értelmét, hogy továbbmenjek, visszafordulni pedig nem volt kedvem. Benéztem egy román kori fogadalmi kápolnára emlékeztető kőkunyhó rácsos ablakán. Odabent egy csipketerítővel letakart asztalkán üres kávécsészék várták, hogy valaki a fogaihoz illeszse őket. Még egy sakktábla is ki volt készítve, hátha egy csontkéz előrébb taszítja az egyik vagy a másik gyalogot; az egyik sarokban pedig egy állványon idejétmúlt, ám használhatónak látszó fényképező doboz állt készen arra, hogy farkasszemet nézzen vele egy nézelődni vágyó szemgödör.

Ekkor azonban egy kéz a vállamra csapott, és a hozzá tartozó száj a fülembé súgta: „Úgy veszem észre, ön az érdeklődők közé tartozik!”

Döbbsent hallgatásomat félreértve, mindjárt magyarázattal is szolgált: „Úgy értem, ön azt a benyomást kelti, hogy nem annyira gyászolni jött ide, mint inkább érdeklődést tanúsítani. Másképpen szólva, ön inkább az érdeklődők, mint a gyászolók szavazótáborát erősíti.”

Csak ekkor fordultam még és vettem szemügyre. Alacsony termetű, hatvan év körüli férfi volt, az a fajta, akit azért nevezünk habozás nélkül férfinak, mert nagy biztonsággal állítható róla, hogy nem nő. Koponyáján az orrnagyereg fölötti rész majdnem szabályos kúpként alkudott meg a magassággal, amit külön kiemelt a majdnem tövig nyírt, középütt kerek tisztást hagyó, őszes hajképződmény. A fekete gombszemekre való tekintettel mondhatom, hogy egészében véve rágcslószerű benyomást keltett. Ez pedig azért is furcsa, mert a későbbiek során azt fogja állítani – legalábbis én arra törekszem, hogy eljusson eddig a pontig az alábbiakban kibontakozó beszélgetés –, hogy felmenőinek egy része domesztikált sertés, magyarán szólva disznó volt. „Húsom a tisztaeszlári kannibálokra nézve tiltott csemege!” – fogja hozzátenni mindjárt, miközben cinkosan rám kacsint.

„Ámbár a disznóólak környékén” – fogja kijelenteni nem sokkal később –, „különösen, ha a gondatlan gazdasszony elpotyogtatja a takarmányt, mindig nagy számban ólálkodnak patkányok is, így tehát meglehet, hogy a most szóló személyiség – csekélységem – ereiben patkányok vérével keveredik, hígul a disznóvér. Ami persze nem szégyen, de nem is valami rendkívül nagy dicsőség.”

Látszott, hogy nemrég nyitotta szét az esernyőjét, mert az ernyő alatt a feje búbjáról seregestül gördültek a vízcseppek lefelé. Hol egymástól távolodva kanyarogtak az ősülő, ritkás borosta közt, hol pedig összefutottak, egyesültek, és úgy gurultak le az arcán, mint megannyi könnycsepp.

Mintha ez a valaki sírt volna. Pedig nem sírt. Nevetett. „Majd meglátja ön, milyen kitűnő vezetésben lesz része mindjárt. És egyáltalán nem kerül sokba. Igaz ugyan, hogy ön fizet, mégis úgy érzi majd, hogy ezáltal ön lett gazdagabb.”

Én azonban hallgattam, és nem fogadtam el a felém nyújtott kezét, legalábbis nem azonnal. Észrevettem a kiejtésén, hogy ő sem idevalósi; és láttam a szemén, az arckifejezésén, hogy a maga részéről ő is meghallotta a hallgatásomban az idegenszerűséget. Mondhatnám úgy is, hogy átlátott a szítán, de inkább úgy mondom, hogy áthallott a hallgatáson.

És akkor egyszerre csak ráismertem. Az előző pillanathoz képest semmi sem változott: még mindig ugyanazt a fejbűbot, ugyanazokat az arcvonásokat láttam, de már egészen

Trisek talált a kedvemért egy alagutat, melynek túlvége – az ő elmondása szerint – éppen a Morgó kocsmá vetélytársánál, a Búfelejtőnél bukkan ki a föld alól. Egy szavát sem hittem, mégis, talán a tehetetlenség erejétől hajtva, elindultam vele együtt a föld alá. Utóbb aztán szerfölött meglepődtem, amikor tapasztalnom kellett, hogy az alagútra és a Búfelejtőre nézve igazat beszélt.

Az alagút szájánál Trisek megállt, és egy túlságosan szélesre sikerült mozdulattal körbe-mutatott: „Ez itt a világ legnagyobb temetője! Persze nem kiterjedésre nézve, hanem lélekszám tekintetében. Már amennyiben helyénvaló számot és lelket emlegetni. Hárommillió halottunk fekszik itt!”

Hárommillió halott: ez már a huszadik vagy még inkább a huszonegyedik század Szabolcs megyéjének hullatermése! Meg sem próbálom érzékeltetni a fájdalomnak és az el-tompultságnak azt a keverékét, melyet még Trisek locsogása is képes volt egy időre hatályon kívül helyezni. Az a tény, hogy hárommillió halottunk fekszik itt, és hogy erre a körülményre Trisek hívja fel a figyelmemet, aki máskülönben Hampelmann, a bánatot nem-hogy nem sokszorozta meg, hanem ellenkezőleg, csökkentette és összezsugorította.

Igaz, ettől csak töményebbé vált.

Ezenkívül meglepődve tapasztaltam, hogy az alagút mennyezete ki van világítva. Pontosabban: vastag üveglapokból van kirakva, melyeken át beszűrődik némi fény. Ez a szűrke fény szűnni nem akaró fodrozódásban és hullámzásban, sőt, ha szabad így mondanom, folyamatban mutatkozott, mintha az üveg fölött a földrész egyik leghatalmasabb folyama áramlott volna, melynek azonban hiányzott a medre. Nem volt meg, máshol felejtődött.

Trisek megnyugtatót: azt mondta, ez csak a nyíregyházi malomárok. A fejünk fölött van, vagyis volt egy malom. Régebben ide hordták a nagyváros határából az összes gabonát, és amikor a malom finoman őrölt, akkor mindenki azt sziszegte, hogy „lisssst”, és halálos néma csend honolt; amikor pedig a malom durvára volt állítva, akkor az érdekeltek azt durrogták, hogy „dara”, sőt néha azt is, hogy „parasztra őröl a malom”. Néhány éve azonban a városi gabonaipari és kínzástörténeti múzeumot rendezték be az épületben, nyitva hétfő kivételével reggel kilenctől délután tizenhét óráig. Azóta a szállongó liszt hűlt helyén a kényszervallatás ránk maradt módszerei és eszközei tekinthetők meg, anélkül, hogy a nézőnek akár a megtöretés tárgyául szolgáló vádoltak, akár az eljárást lefolytató hivatalnoki kar és a hóhérszemélyzet pozíciójába szorosabban bele kellene helyezkednie.

Olyan érzésem támadt, mintha egy vakond, egy óriásira duzzadt és átlátszó bőrű vaksi jószág hasa alatt surrannánk előre, és közben homályosan láthatnánk a működésben levő belső szerveket. Ez az érzés a Búfelejtőben csak erősödött, mert a füstös, gerendás mennyezetre olyan ábrákat rajzolt a lámpafény, melyek megingatták az élet folyamatosságába vetett bizalmat.

A Búfelejtő bejárati sarkában egy jól megtermett „vólpartingér” fogadta az érkezőt.

Ha valaki megkérdezné, mi az, hogy vólpartingér, leghelyesebb volna azt mondanom, hogy a vólpartingér egy lény. Egy nem egészen élő, de nem is egészen halott lény; egy lábajós-ószág.

A régi pogány bálványok csekély értelmű leszármazottja. A tiszzaeszlári zsidók vajákos mesterkedésének ékes bizonyítéka. Meg van írva a szent könyveikben, hogy ne készíts magadnak bálványokat, ők pedig úgy próbálnak ártatlannak mutatkozni, hogy igenis készítenek. Már amennyiben csakugyan a Felső-Tisza vidéki zsidók gyártmánya a kocsmákban felbukkanó sok-sok vólpartingér, mert erre egyelőre még – sajnos – nincs bizonyíték.

Az a példány, mellyel a Búfelejtőben szembekerültem, elérte a másfél méteres magasságot is, persze talpazattal együtt. Az alkotó energiának majdnem ugyanazt a parttalanságát tanúsította, mint a legyilkolt elefánt agyarába faragott és magát a legyilkolandó elefántot ábrázoló dombormű. Ugyanakkor a jellegzetes állatpreparátori humorérzék

is megnyilvánult benne. Törzsére nézve kitömött róka lett volna, mely azonban őzpatákon álldogált, és egy vadmalac fejét viselte a nyakán, ám a vadmalacfejről éppoly meglepő nyúlfülek meredtek a füstös gerendák felé, mint amilyen furcsa hattyú- és pávatollakban végződött a rémlátomás lapos hódfarka, és a lapockáiból kinövő három pár szár-csaszárny annyira élethű benyomást keltett, hogy éppen csak el nem kezdett verdesni.

A Búfelejtő cigarettafüstös, párás levegőjében ismét szemügyre vettem Triseket, és a kinti látványhoz képest valami furcsa elváltozást észleltem az arcán. Rádöbbsentem, hogy ez az ember súlyos beteg; talán már csak hetei, hónapjai vannak hátra. Trisek alighanem félreértette arckifejezésemet és fürkésző pillantásomat. Szemében tűz lobbant fel, a téboly tüze.

„Elárulom neked életem másik nagy titkát” – suttogta. Értésére adtam, hogy készen állok a titok befogadására, ő pedig – tőle szokatlan tömörséggel – így szólt: „Apám kanász volt, anyám koca!”

E kijelentés elhangzása után hosszú hallgatás volt helyénvaló.

Én a magam részéről egyelőre Trisek apjára, idősebbik Trisek Lajosra próbáltam koncentrálni, akit gyerekkoromban egyszer-kétszer magam is láttam; akkor már betegeskedő, megtört embernek látszott. Csak a hangja volt erős. Minden mondatát így kezdte: „A kútmérgezõõök... az emberevõõök...” Emlékszem egy idős nénire is, egy bizonyos Ilonka nénire, aki egy kissé kancsalított, és rémulten pissegett: „Halkabban, Lajos bácsi! Meghallják!” Mire Trisek édesapja megvetően legyintett, és így szólt: „Ugyan már, Iluskám, te még nagyon fiatal vagy, te még nem értesz az égvilágon semmit!” Majd pedig nagy levegőt vett, és most már olyan hangosan bömbölte, hogy hiába csukták be gyorsan az összes ablakot, kihallatszott az utcára: „A kútmérgezõõök... az emberevõõök...” Akkoriban azon csodálkoztam leginkább, hogy létezik a világon olyan emberi nézőpont, melyből még a kicsinyes és rosszindulatú Ilonka néni is nagyon fiatalnak látszik. Később megtudtam, hogy Trisek édesapja valamikor régen – születésem előtt nyolc-tíz évvel – az egyik barátom, Lámpás Ottó anyjának udvarolt, csak hogy nem vehette feleségül, mert letartóztatták, és elvitték az aradi sánctörőnbe.

Egy másik változat szerint gróf Wenckheim Béla birtokán rejtőzködött kanászruhában, és néhány évig csakugyan disznókat őrzött.

„Így tehát féldisznó vagyok” – tette hozzá Trisek. – „Féldisznó, félemler.”

„Noha valószínűleg patkányvér is folyik az ereimben” – törte meg az újabb, az előzőnél valamivel hosszabb csendet.

Aztán eleredt a szava. „Hetten voltunk testvérek, tesókák. Többen is lettünk volna, de a többieket anyánk hajnalban, közvetlenül az ellés után felfalta a méhlepénnyel együtt, mert éhes volt, és nem győzte kivárni a reggeli moslékot. Amikor aztán apánk megjött a moslékkal, és látta, hogy ott szuszogunk heten, lenyújtott közénk egy póznát, én pedig belekapaszkodtam, mert a testvéreink közül egyedül nekem voltak ujjaim. Most is megvannak. Itt a kezem, nem disznóláb!”

Ezúttal sem voltam képes elfogadni a felém nyújtott kezét.

„Pedig a kezemnek, az ujjaimnak köszönhetem, hogy életben maradtam. Én, a féldisznó, egészben.”

És csak most vettem észre, hogy Benkovszky gyászolói közül is ott ülnek igen sokan a Búfelejtőben. A „vólpartingér” nagy kiterjedésű, nagy tömörségű árnyékában alig látszott belőlük valami. Arcokat láttam: ismerős vagy kevés híján ismerős arcokat; ám az arcvonásokat mintha dörzspapírral csiszolta volna le egy láthatatlan kéz. Az ismerős arcokat hordozó fejek lassan, megfontoltan bólogtak, mintha csupa igennel válaszoltak volna egy sor feléjük záporozó kérdésre. Némelyik fej lecsuklott, és percekig lógva maradt a gumikö-

télként megnyúlt nyakon, ami csakis a bánattal volt magyarázható, más fejek a ragacos asztallapon pihentek, kiürült söröspoharak és színültig telt hamutartók mellett. Bizonyára nem én voltam az, aki a gyászos arcokról lecsiszolta a szemölcsökkel és a szemöldökkel együtt az arckifejezést is, de kénytelen voltam számot vetni azzal a nemvárt körülménnyel, hogy az én kezem is láthatatlan kéz. Még emlékeztem rá, milyen volt a jobb és a bal kezem, de ez már csak emlékkép volt a személyemre vonatkoztatott múlt időből, nem pedig markolni tudó testrészt. Hiába emelgettem a karomat, forgattam a fejemet: csuklóm és kézfejem nem akart a látótérbe kerülni.

Ez itt a helyénvaló kifejezés: *nem akart*. Mindinkább meg voltam győződve róla, hogy a jobb és a bal kéznek akarata, még hozzá tölem független akarata van, és egyre komolyabb kétség merült föl arra nézve, hogy a továbbiakban még mindig a kezeimnek, a sajátjaimnak tekinthetem-e őket. És egyáltalán, tekinthetem-e bárminek is azt, amit nem látok. Szerettem volna megfigyelni, hol végződik az alsó- vagy a felsőkar látható része, és hol kezdődik a láthatatlan. Csakhogy a végződés maga is láthatatlan volt, így tehát pontosabb volna így fogalmaznom: a láthatatlan *nem akart* osztozni a láthatóval.

Egy hirtelen föltámadó gyanútól ösztökélve, lefelé fordítottam pillantásomat, ám a saját test megszokott látványa teljes egészében hiányzott. Nem látszott sem a törzs fölött összegombolt kockás ing, melyre pedig világosan emlékeztem, sem a combon ráncokat vető, majd a térden és a lábszár mentén kisimuló vászonnadrág, sem a valószínűleg összesározódott félcipő. Az igazat megvallva, az embert könnyen elbizonytalaníthatja a saját test látványa. Lefelé tekintve önmagunkra, könnyen ébred olyan érzésünk, mintha egy léghajó szállna furcsa formájú hegyvonulatok fölött, és mintha egy idegen ember, egy rakás idegen testrészt lépkedne vagy üldögélne tulajdonképpen mivoltunk alatt, még akkor is, ha közben halljuk a vérkeringés ritmusát, ízületek pattogását, izmok surrogását és a testünk üregeiben visszhangzó különféle zajokat, zörejeket. Napjában többször is ugyanazt a másik embert látjuk a tükörben, akit habozás nélkül azonosítunk önmagunkkal, és ehhez annyira hozzászoktunk az élet folyamán, hogy képtelenek vagyunk odafigyelni saját orrunk előreugró, homályos tömbjére vagy arra a cikcakkos szelvényre, mely szavakba foglalva nem egyéb, mint egy csücsörítő száj.

Körülnéztem, van-e valahol egy tükör, melyben ellenőrizhetném, vajon én én vagyok-e még, de aztán eszembe jutott, hogy a Búfelejtőben egy régi babona miatt sehol, még az úri hölgyek számára fenntartott garde-robe szobában sincs tükör.

Ilyesmire gondolhatott az a híres művészettörténész, aki azt állította, hogy az önarcképekben mindig érződik némi kísértetieség.

De ha már az is kísértetiesnek hat, amikor saját arcunk mögül kitekintve, látásunk horizontjának peremén megpillanthatjuk az ismeretlenné vált arc egy-egy előreugró darabkáját, az mennyire kísérteties lehet, amikor nem pillantunk meg az égvilágon semmit önmagunkból?

Márpedig én hiába keresgéltem az arcom elé ugró szokásos orrot, és hiába vártam, hogy a csücsörítő száj széle felbukkanjon a látótér szélén. Sőt, valahányszor lehunytam a szememet, ugyanúgy láttam a Búfelejtő belsejét, mintha le sem hunytam volna, így tehát most már a szemgolyóra simuló szemhéjat sem láttam. Hiányzott a vérvörös függöny, hiányzottak a szemkáprázás lassan halványuló csillagképei. És hiányzott az önálló akarat vezérelte mozgás. Sodródni kezdtem, majd megpördültem, mint a forgószelebe kerülő tollpihe.

Az ismerős arcok úgy suhantak egybemosódva, közbe-körbe, mintha tengelye-nincs körhintán ültem volna, vagy mintha én magam lettem volna a láthatatlan tengely. Beszélgetésükből még sikerült elcsípnem egy-egy foszlányt. Már túl voltak a kedves halott jó és rossz tulajdonságainak megvitatásán, most már anekdotákat meséltek róla, melyekben szintén egy-egy valóságos vagy vélt emberi tulajdonság volt leülepedve. Egy ráncos homlok éppen azt adta elő, hogy a kedves halott gyakran kért kölcsön kisebb összegeket, „és amikor elővettem a pénztárcámat, egy villámgyors mozdulattal kihúzott a pénzkötegből egy nagyobb címletű bankjegyet, aztán »akkor inkább egy százast adj!« kiáltással úgy eltűnt, mintha ott sem lett volna”; egy szőkitett bajuszka alól az a közlemény folydogált, hogy „reggelente, amikor fölkel és bevette a gyógyszereit, azt mondta nekem:

»Te nem vagy ember !«, és aztán egész nap nem szólt egy szót sem”; egy vastagon kirúzszott száj pedig arról beszélt, hogy „Edmund egyszer azt kiabálta, amikor hazajött, és rám nyitotta a fürdőszobaajtót: »Tíz perccel ezelőtt kiszúrtam egy embernek a szemét !«, amit én a magam részéről neveltséges túlzásnak találtam, de aztán kiderült, hogy Edmundnak csakugyan szokása volt szóváltás közben előrenyújtott mutató-és középső ujjal belebökni a másik ember szemébe”.

Ennyit hallottam a beszédhangok egyvelegéből, mert az ismerős arcok már megint eltávolodtak, mint az imént a nyitott sírnál, az esőben, a római és arab számmal, továbbá nagy és kisbetűvel jelölt parcellák egyikében. Persze, azóta azt a sírt már egészen biztosan behantolták, és a fellazított földrétegek alatt egy nézőpont nélküli test fekszik, majdnem vízszintesen. Az ablakok négyszögében látható volt, hogy időközben teljesen besötétedett; engem pedig egy egészen enyhe légáramlás tolt előre, a cigarettafüst egymáson terpeszkedő rétegeivel együtt. Megértettem és beletörődtem, hogy egy test nélküli nézőpont vagyok, nem több és nem kevesebb. Ezzel a felismeréssel olyan érzés járt együtt, mely egyszerre volt a szó szoros értelmében felemelő és a megélt élet határain túlmutatóan is kijózanító, sőt kiábrándító. Éppen a „vólpartingér” nyúlfülei közt libbentem át, akár egy lég-hajó, melyről takarékosági okokból eltávolították a kosarat és a ballont, amikor valahonét irdatlan messzeségből nevetés harsant, mint egy rossz vicc végén a semmivel sem jobb csattanó, vagy mint egy olyan búcsúztatás záróakkordja, mely a résztvevők szándéka ellenére is érzelmesebbnek bizonyult a kelleténél: „Nem is én vagyok Hampelmann! Haha-ha! Nem is én vagyok Hampelmann!” ■ ■ ■

■ ■ ■
Márton László (Budapest, 1959). Író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014)

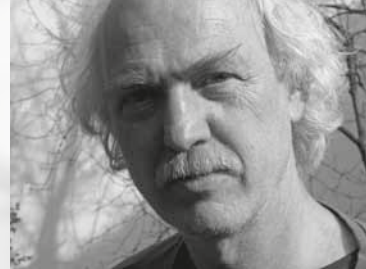
BELLA

BELLA SICILIA

Cefalù

„*Abbiamo un letto per la donna,
ma Voi...!*”, mondta a hentes sógornője.
Én aludjak a dóm előtti lépcsőn.
Végül is hol van közelebb az ember
istenhez, mint álmában, meg a dómhoz
a *piazzáról* felszökdelő lépcsőn?
És hol van közelebb emberhez isten,
mint itt, a Pantokrátor képmásában,
ki úgy néz rád az apszis magasából,
hogy nincs többé a földön maradásod?
Ítéljen hát és emeljen magához,
amíg a donna, bár nem önszántából,
az albergóban más donnával alszik!
Lehet, hogy még egy érdekes menyegző
lesz idén, ahol én leszek a *sposa*?
Talán ezért jöttem a kék Itáliába,
hogy *transsubstantiában* legyen részem?
Itt este is olyan meleg az ájer,
hogy fürdőnadrágban is ledőlhetnék;
egy *vino rosso* lesz a hálótársam
és navigátorom az égi ágyba,
zenélő angyalaim a kabócák.

SICILIA

Nászút-cserepek 1980

Aztán mégis megkönyörült a hentes,
pedig a falu ezzel ellentétes
döntést hozott, hisz akárhova küldtek,
a hírem láthatóan megelőzött,
hiába mondta biztosra a küldő,
hogy van szobája annak, akihez küld,
telefonon most erősítették meg
(csak neki ne legyen, ez volt a lényeg),
a helyzet önmagát reprodukálta,
senki sem akart kilógni a sorból,
Cefaluban a foglalt volt a törvény,
a két bőrönd ott várt a húsüzletben
egész délután, este tíz felé járt,
nem volt esély több pofára esésre,
visszamentem, hogy N. albergójába
elvigyem őket, fel a másodikra,
majd lesz valahogy, édes jó istenkém,
és akkor mint egy manó, nem tudom, hogy
(talán a falakon át közlekedve,
szigorúan a házak belsejében),

a nem épp manó termetű mészáros
egyszer csak, hipp-hopp, ott termett előttem,
elvette tőlem a két súlyos koffert,
felrohant velük N.-hez a szobába,
a megriadt N.-t visszaparancsolta,
„signor’, non si deve aver paura”,
belém karolt, és elvonszolt egy helyre;
a sötétben emeletes vaságyak
fehérlettek, barlang volt, semmi kétség,
ajtó sehol, de, *gratis*, magyarázta,
mutatta, hol a mosdó, *bona notte!*
Úgy otthagytott, mint szent Pált az oláhok,
öngyújtó sercent, lüktető parázs járt,
a füstködben férfiak jöttek-mentek,
ez volt a hely, ahol a felszolgálók
még húzhatták magukat minden éjjel,
idénymunkásnak járó tömegszállás,
alkalmi fészek lúzer nászutasnak.

Palermo

A szimpla fekete öltönyös férfi,
aki a palermói állomáson
összehajtott cédulát csúsztatott kint
a falon lévő egyik repedésbe,
nem hithű zsidó volt, aki fohászat
így adta át a Mindenség Urának,
hanem egy szimpla helyi maffiózó,
aki az alvilágnak tett jelentést,
hogy pontosan miről, az nem derült ki,
mindenesetre láttuk másnap éjjel,
Palermóban nem babra meg a játék,
nem véletlen jár rendőri kíséret
a turistabusztól a múzeumba,
még ha csupán öt zebracsíkon át is,
nem véletlen tűntek el egy csapásra
a helyi gyalogosok fényes nappal
a főutak járdáiról, a korzó
olyan kihalt, állapította N. meg,
mintha a pestis sújtotta Oranba
csöppentünk volna, Camus regényébe,
amelyet N. elszánt műkedvelőként
lefordított és szüntelen idézett
(a hivatalos fordító szerinte

az összes mondatot feltupírozta),
a hasonlat nem volt egészen pontos,
mert az, ami másnap éjszaka történt,
azután, hogy bezárt a játékbarlang,
mely ott üzemelt egy szinttel alattunk,
s megitták a magukét a krupiéék is,
az összes ajtót, kaput mind bevágták,
és autóik is felbőgtek az éjben,
és hosszan túrázva várták a nem tudom mit,
egyszer csak infernális lármájuk lecsengett,
az ember azt hihette, vége, vége,
kiengedhet egy nagy ölelkezésben,
ám ekkor a nászággy fölötti ablak
négyyszer egymás után zörrent keményen,
mintha valaki bekopogott volna,
ami a harmadikon képtelenség,
az utca frontja felől legalábbis,
hacsak egy üzenő lélekmadár nem
akar bejönni, volt már erre példa,
de nem, szemközt a mellékutca sarkán,
az ablakon kinézve észrevettem,
valaki fekszik a fénytócsa szélén,
fekete sziluett, érinti éppen

a sárga kört, és ahogy most lepergett
a négy zöreje az emlékezetemben,
rádöbbsentem, ezek lövések voltak,
egy másfajta, nem éppen az a pestis;
vártuk, hogy majd felvijjog a sziréna,
de mintha tél volna és hóba veszne
a város, olyan süket csend szakadt rá,
még hajnalban is ott feküdt a holttest,
igaz, valaki közben letakarta,
a szállásadónőnk, lisztarcú, fonnyadt,
fekete ruhás, rengő mellű asszony,
akit mi csak Bubulinának hívtunk
(a játéktermet is ő működtette),
úgy köszönt reggel ránk, olyan mosollyal,
mintha a szobát mától ingyen adná,
csak meg ne gondoljuk, csak itt ne hagyjuk,
erényesebb helyet úgysem találunk,
mintha mi volnánk Tamino és Pamina,
akik a tűzpróbát éppen kiálltuk,
olyan anyásan fixírozott minket
hullámzó keble iker-Golgotája;
miniatúr termékenység-talizmán,
Krisztus fickándozott a vágatában.

Taormina

Ne gyere nekem mindig a szavakkal,
ez olyan irodalmi handabanda,
a színeket nem érted, az is egy nyelv,
olyan, mint a zene; mérték, arányok,
egy kép a nyelvek kvintesszenciája,
például a *Sziklás Madonna*; ott van
a Natúra mint istenadta színtér,
a megmunkálatlan tömbök beszélnek,
a kő a Természet nagy barna csontja,
nézd csak, hogy fent és lent lebegve tartja
az ősegyensúlyt, a teher eloszlik,
leghátul az a kék hegy, az a zöld víz,
ha nem tudnád, a nemződés-előtti,
középen ez a barna sziklabarlang,
ez a szentély, az intrauterális
lakóhelye az individuumnak,
amely elől négy személyben ölt testet,
a legkisebb a legnagyobb közöttük,
Keresztelő János a küszöb őre,
Mária mint Természet egyszerre óv-áld
s a Szellem előtt térdet hajtva hódol,
az isteni szférából jön az angyal,
ez a négy szféra a mi teljességünk;
és nézd a fényt, ahogy a testen olvas,
értelmezi a formát és kibontja,
a fény a kereszt függőleges ága,
a jang fele a lét-misztériumnak,
de egymagában puszta pózna volna,
sugárzó bot az úri pusztaságban,
ha vízszintesként nem szegődne hozzá
az árnyék és nem metszené az útját,
egyszerre több kinyilatkoztatás él
a képen, de maradjunk a színeknél,
a kívül kék és belül aranyárga
köpeny egy világkép a színek nyelvén,
a makro- és a mikrokozmosz ikrek;
valahol itt tarthatott N. előadása,
mikor feszült figyelmem, mint a magnó-
kazetta, lejárt, kattanva kikapcsolt;
az amfiteátrum álomszerű lett,
a földön fekvő oszlopdarabok, mint
kivert fogak, a falhiány közepén,

mint a bezúzott orr, a bolthajtások
kétoldalt (át lehetett látni rajtuk),
mint Oidipusz fénytelen szeme párja,
vak számúzótté, fürkészték a semmit,
a sziklás dombok, gyapjas halmok vissza-,
visszanéztek, mint istenbizonyíték,
mint véletlenül erre hajtott birkák
az idő véghetetlen legelőjén,
bukolikusan visszamosolyogtak:
kár erőlködni, na de azért szép volt –
egy óriás homlok zölden vetett ráncot;
ezt nem látta Odipusz jobb szemével,
a ballal meg azt nem volt módja látni,
ahogy a tajték számlálja a percet,
de elfelejti, hiszen túl sem éli,
erre gondoltam a romok fejével,
a görög színházéval: a szigetre,
melynek királya ott szemközt pőfékelt,
és nem volt messzebb, mint Szentendre
Pesttől,
körülbegette pára glóriája,
jótékonyan takarta Empedoklést,
aki fejest ugrott a tisztulásba,
s minden bizsonnyal tisztán él azóta,
nem izgatja szeretet és viszály sem,
úgy él, mint a király tanácsadója,
ő makulátlan, nem úgy a királya,
az nem bír uralkodni agynyomásán,

a tüzesen tekerdő fortyogáson;
őrült volt, hallottam, *királyt a napra
kitenni, írta, amatőr, dilettáns,*
rajzolni sem tudott, sem komponálni,
azt mondta, *bal szemével ellenőrzi
a nap energiáit,* mutatott N. az égre,
az ég mintha tükörképe lett volna
N. akkori, még nem fáradt szemének,
akkorát nevetett, hogy beleszédült,
a kék vele nevetett, a tükörkép,
világos, szúrós, mediterrán kék volt,
beleszédült egyik a másikába,
képzeld, őrült volt, azt állította,
a pozitívummal van kapcsolatban,
meg hogy: eddig késett, *most kerül előtérbe,*
de hallgassák meg, *tenyésszenek selymet,*
és garantálja, helyrejön az ország,
vagy százmilliót kapnak vagy egy inget,
N. úgy nevetett, hogy el kellett kapnom,
de estében azt mondta, jól jegyezd meg:
Csontváry csak egy naplementét festett,
a kultúra kifordult kulisszáit
épp eltűnés előtt a fehércsákós
Napoleon-Etna előtérben,
egyetlen esetleges naplementét,
a rézarany dél és a poroszkék észak
találkozását egy őrült szemével,
na de hát ez csak színpad, hol a mélység?

■ **Halasi Zoltán** Budapesten született 1954-ben. Kötete a Kalligramnál: Jichak Katzenelson: *Ének a kiirtott zsidó népről* – Halasi Zoltán: *Út az üres éghez* (2014)

Apokalipszis délután

Apokalipszis

1.

Dörzsöltük az ínyünket és vicsorítottunk. A tükör magasan volt a mosdókagyló felett, az öcsémnek lábujjhegyre kellett állnia, hogy jól lássa magát. Hang nélkül mostuk a fogunkat, majd ugyanabból a kék műanyagpohárból, melyben a piros fogkeféinket is tartottuk, vizet vettünk a szánkba és a mosdóba köptük, amíg már nem éreztük a fogkrém ízét. Vasárnap reggel nyolc óra volt, november elején. A belváros macskakövei felett még ott lebegett a hajnali köd.

„Na, mi van szentfazekak, nem jöttök reggelizni?” – szólt be apám a fürdőszobába. Az öcsém azonnal beledobta a pohárba a fogkeféjét és rohant öltözködni a közös szobánkba. Mentem én is. Az ágyainkat L-alakban rendezték el a szüleink, két barna szekrény volt a berendezés. Az egyikben tartottuk a ruháinkat, a másikban a játékaikat, ha nem voltak szanaszét dobálva a szobában.

A pizsamákat az ágy szélére dobtuk. Mindig a zokni húzással kezdtük a felöltözést. Csak ezután jött az alsónadrág, a nadrág, a trikó, a pulóver. A legjobban mindig az ember lába fázik reggelente, ha fenn van a zokni, a többi már elviselhető. Hamarabb végeztem, mint az öcsém. Nem találta a lukat a pulóverén, nem jó helyre dugta a kezét, szerencsétlenkedett.

„Na, nem jöttök?” – szólt be ismét az apánk.

„De, de” – mondtam. Segítettem az öcsémnek belebújni a pulóverbe, majd mindketten kimentünk.

A konyhában már ki volt készítve a reggelink. Egy bögre tejet, két mackósajtot és egy-egy zsemlet ettünk szinte mindig reggelire. Apánk a konyhapadon ült és kávézott.

„És képzeld apa, németül az úgy van, hogy csodálatos, hogy wunderschön.” – mondta lelkesen az öcsém.

„Ne kiabálj, alszik az anyád.” – emelte meg a hangját az apám.

„És úgy kell köszönnünk, hogy guten tag frau lehrerin.” – folytatta egészen halkán. Kicsi volt még, másodikos, nem tudta eltalálni rendesen a hangerőt. Kiabálni vagy suttogni tudott csak, ha izgalomba jött.

„Ülj le Dani és egyél.” – mondta az apám, amikor meglátott. Leültem, négy részre téptem a zsemlet, belemártottam a tejbe és a számba vettem egy darabot.

„Te pedig ne kiabálj, Gábor, bármennyire is izgalmasak az új óráid. Tudod, hogy milyen sokáig dolgozik az anyátok.”

„Igen, tudom.” – Beletömte az egész zsemlét a szájába.

„És ne zabálj.”

Hang nélkül ettünk, majd amikor végeztünk a reggelivel, kimentünk az előszobába és felvettük a cipőnket. Fél kilenc volt már. Félttem, hogy lekéssük a reggeli misét. Hogy Krisztus urunk megharagszik ránk.

Amióta a nyarakat a nagynénikénknél, Marika néninél töltöttük, minden reggel jártunk ministrálni, hogy segítsünk a pap bácsinak. Egészen kicsi korunk óta. Apánk Marika nénit úgy nevezte a háta mögött, hogy „Jézus menyasszonya”. Azon kívül azonban, hogy tett néhány megjegyzést arra, hogy hittanra járunk, reggel hétre pedig ministrálni a templomba, más baja nem volt a dologgal. Gyűlölte Istent, de nem szólt. Tudomásul vette azt is, hogy a magatartás jegyünk is hármassá lett emiatt, mert Kovács tanár úr, a biológia-földrajz tanár mindig figyelte, hogy kik járnak reggelente templomba az iskola kapujából, felírta a nevünket a noteszába és jelentette az osztályfőnökünknek.

Anyám, amikor kiderült, hogy a Szent György templomban minden ministránsruha elszakadt, fehér anyagot vett és saját kezűleg varrta meg a ruhákat az egyik éjjel. Azt mondta, „úgy néztek ki benne, mint az angyalkák.”, mi meg baromi büszkék voltunk az új fehér szerelésre, mely ellentétben a régivel, nem árasztott magából doh- és tömjénszagot. Anyám hat rend ruhát varrt a templomnak, ami azt jelentette, hogy mindannyiunknak volt egy csereruhája, a Gyszinak is.

2.

„Te, szerinted lesznek farizeusok?” – kérdezte az öcsém a lépcsőházban. Kettesével szedtük a fokokat a fehérre meszelt, kanyargó folyosón.

„Nem hiszem.” – mondtam. „Túl korán van nekik.”

Valójában nem tudtam. Sok minden változás történt az elmúlt hónapokban a városban, ezeket a változásokat pedig mi is éreztük a bőrünkön. A Belvárosi Általános Iskolát például átnevezték Szent Orsolya Római Katolikus általános iskolává, nekem pedig nem kellett beiratkoznom oroszra tanulni, mert egyszerűen megszüntették a tantárgyat. Az osztályfőnököm, Edit néni bejelentette, hogy nincs többé Batman óra. Nem voltunk kisdobosok, nem kellett többé újságot gyűjteni sem.

A templom egyik napról a másikra megtelt emberekkel. Az öreg néni zsolozsmáit felváltotta a ricsaj. Idősebb ministráns fiúk jelentek meg, akik kisajátították a csengetést, amit a legjobban szerettünk. Ez volt az egyik legfontosabb feladat, csengetni a négy csengős csengettyűvel, amikor a pap felmutatja Krisztus urunk testét. Mindketten profik voltunk benne, de azt vettük észre, hogy mire vasárnap odaérünk, az új fiúk gátlás nélkül felosztották már a feladatokat, mi meg csak ácsoroghatunk. Aztán az egyik istentisztelet alatt megláttuk a tömeg közepén látványosan térdelő Kovács tanár urat. Úgy verte a mellkasát az „én vétkem, én igen nagy vétkem”-résznel, hogy zengett az egész templom. Nem szóltunk semmit, de attól a naptól kezdve, csak a délelőtti misére jártunk és farizeusként emlegettük az újakat.

„Akkor jó.” – mondta az öcsém és kinyitotta a bejárati ajtót. Hűvös volt, látszott a lehetőségünk. Köd szitált az Orsolya tér macskakövei felett. Megszaporáztuk a lépteinket.

„Szerinted a Gyszi ott van már?”

„Nem tudom.”

„Nem kellene szólni neki, hogy jöjjön?”

„De.”

Gyszi velünk egyidős volt és a kezdetektől fogva együtt ministráltunk. Halk fiú volt és mindig félt mindentől.

„Tudod mit?” – kérdeztem az öcsémet.

„Na?”

„Én elfutok és becsöngetek Gysziékhoz, te meg bemész a templomba és előkészítéd a terepet.”

„Oké. Lefoglalom a csöngőt.”

„Oké.”

Hátbavágtam, figyeltem, ahogyan eltűnik a ködben a Szent György utca régi házai között, majd futni kezdtem. Gyuszi a Templom utcában lakott, egy szürke, omladozó házban. Kint volt a falon, hogy emlékmű. Pár perc alatt ott voltam, bementem a kapualjba és megnyomtam a csengőt. Hosszasan csengettem, de senki sem nyitott ajtót. Arra gondoltam, hogy Gyuszi már a templomban van a nagymamájával és visszafordultam a Szent György utca felé.

A templom tornyai szürkén magasodtak ki a ködből. Egy lépcső vezetett a bejáratához, ami három nagy fakapuból állt, felettük Szent György és Szent Margit kosztol megfektült szobrai bámultak vakon a világba. Ahogyan közeledtem egyre jobban hallottam a kapun kiszivárgó orgona zenét.

Az öcsém a templom alsó lépcsőjén ült felhúzott térdekkkel és törölgette az orrát. A kis pofája maszatos volt a vértől.

„Mi történt?” – kérdeztem, amikor odaértem.

„A farizeusok. Már beöltöztem, amikor három megjelent. Lerángatták rólam a ruhát és elvették a csengőt. Azt mondták, hogy mától kezdve itt ők ministrálnak.”

„Mit szólt a pap?”

„Nem látta.”

Éreztem, hogy lüktetni kezd az ér a halántékomban, ahogyan előnt a düh. Mindig ez volt: az öcsémet verték meg. Velem kevesen bírtak, mert a negyven kilómmal nagyobb voltam mindenkinél az évfolyamból.

„Gyere, bemegyünk.” – mondtam, és már indultam is befelé.

Félig sem volt tele a templom, a teltházas mise csak este következett. Átvágtam a padokon, dühömben még keresztet vetni is elfelejtettem, így vonultam be a sekrestyébe. A folyosón, ahol öltözködni szoktunk négy fiú állt, az egyikük Gyuszi volt, a másik három felettem járt az iskolában.

„Na, itt van a másik kommunista.” – mondta egyikük, amikor meglátott és vigyorogni kezdett.

„Büdös kommunista.”

Nekem sem kellett több. Lendületből úgy vágtam pofon, hogy a falnak tántorodott. A csattanás visszhangzott az egész sekrestyében.

A másik kettő azonnal megindult felém és tépni kezdték a hajamat, a ruhámat. Az egyikhez hozzáfértem, ő is kapott egyet, bár korántsem akkorát, mint az előző. Gyuszi rémülten bámult a sarokban, de az öcsém nem volt rest. Lefoglalta az egyik fiút annyira, hogy ne tudjon mással foglalkozni. Abban a biztos tudatban verekedtem, hogy győzni fogok. Velük ellentétben ugyanis engem nem sosem ijesztett meg, hogy megsérülhetek, mint ahogyan az öcsémet sem.

Ez egyik hülyegyereket nyomtam a torkánál fogva a falhoz, amikor meghallottam a pap hangját. Hatvan év körüli, pocakos ember volt, piszkos körmökkel.

„Az Isten szerelmére, mi történik itt?”

„A kommunisták el akarják venni a ruháinkat.”

„A kurva anyád.” – mondtam, de nem tudtam befejezni. Éreztem, hogy a pap körmei a fülemben mélyednek és elrángat a delikvenstől. Amikor már szabadon álltam egy akkora pofont kaptam, hogy csengeneni kezdett a fülem.

„De atyám, ezek veszik el a ruhánkat, ezek verték meg az öcsémet.”

„Nem érdekel. Isten házában nincs verekedés.”

„Eresszen el.”

Elengedett. A szemem tele volt könnyel a haragtól.

„Menjetez haza.” – mondta a pap.

„Igen, az lesz a legjobb, ha hazamentek.” – kontrázott a hangadó fiú, megigazította magán a fehér, galléros ministráns ruhát, felhúzta a cipzárját, amit anyám vart rá, hogy rendesen tartson.

„Rendben.” – mondtam. „Hazamegyünk. Gyuszi, jössz?”

„Ne haragudjatok fiúk, de én inkább maradok.”

Szó nélkül vonultam kifelé a templomból, az öcsém hüppögve követett. Engem is fojtogatott a sírás.

Már a Szent Orsolya téren jártunk, amikor megszólalt.
„Az úristen és Jézus urunk le fog sújtani ezekre a farizeusokra, mint Szodomára és Gomorára.” – mondta és vészjóslóan csillogott a szeme.
„Igen.” – mondtam.
„Nem fog kő kövön maradni.”
„Nem fog.”
Hallgattunk. Lassan sétáltunk a ködben hazafelé, hogy megnyugodjunk. A távolban hallottuk a harangokat, elkezdődött a mise.
„Te, mit jelent az, hogy kommunista?” – kérdezte a lépcsőházban.
„Rossz embert.”

3.

„Nem láttad az öcsédet?” – kérdezte apám este hét körül.
„Szerintem lent van a Gyusziéknál.”
„Jól van. Menj keresd meg és szólj neki, hogy nyolcra mindenképpen legyen itthon.”
„Oké.” – mondtam, vettem a cipőmet és lerobogtam a folyosón.
Biztosra vettem, hogy az öcsém nem a Gyusziéknál van.
Csendben volt egész nap. Csak a képes bibliát lapozgatta a szobánkban az ágyon fekvve, az ujjával követve a sort. Szodomáról és Gomoráról olvasott, a kénköves tűzesőről, ami elhamvasztotta a városokat, az istentelen lakosaikkal együtt. Amikor befejezte az olvasást letérdelt és imádkozott. Nekem is szólt, de nem volt kedvem a dologhoz.
„Majd imádkozom érted is.” – mondta dacosan.
Hat körül aztán eltűnt. Ismerem az öcsémet, tudtam, hogy hová megy. Páholyból akarta nézni az a farizeusokra zúduló tüzesőt. A várfal felé vettem az irányt.
Az egész belvárost a középkori városfal romjai vették körül. A bókászásaink során az egyik átjáróban észrevettük, hogy egy régi falépcső vezet fel az omladozó fal mellé. A szűk kis sávot benötte a fű és a gaz, innen nyílt a templom használaton kívüli középkori kriptája, ahová többször is beszöktünk bámulni a szétdobált régi sírköveket.
A várfalról remek rálátás nyílt a templomra és a festett üveglablakaira, biztosra vettem, hogy az öcsém odament. Végigszaladtam a Szent György utcán, el a templom mellett, ahol már gyülekezett a tömeg, majd befordultam az átjáróba és felmentem a falépcsőn.
Az öcsém a várfalon ült, a lábait keresztbe vetve. Nem szólt semmit, amikor meglátott, csak mutatta, hogy üljek le. Megszólalt a harang, hallottuk a templomból kiszűrődő zsoldárokat.
„Gondoltam, hogy itt leszel.” – mondtam.
„Maradj csendben és imádkozz.”
Hallgattunk. A mise zavartalanul ment, hallottuk a csengő hangját Krisztus urunk tésének felmutatásakor. Az öcsém végig feszülten kémlelte az eget, de semmi sem történt. Egyre gondterheltebben ült, ahogyan közeledet a mise vége, majd amikor a pap azt mondta, hogy „a szentmise véget ért, járjatok békével”, elkezdtek folyni a szeméből a könnyek.
„Lehet, hogy nem ma bünteti meg ezeket az Isten. Lehet, hogy később.”
Letörölte a könnyeket az arcáról, összeszorította a fogát és leugrott a várfalról. Követtem. Lehajolt a földre és egy fél téglát vett a kezébe.
„Szerintem nincs Isten.” – mondta, majd a téglát a templom felé hajtotta. Azt az üveglablakot találta telibe, melyre a mennyország képét festették. Az üvegszilánkok csilingelve szóródtak szanaszét. Lehajoltam a földre és én is felvettem egy követ. ■ ■ ■

„Saugute Neuigkeiten.”

már két napja nem
itt egyik szekrényben sincs
se panírozott se szelt
se belső forgatva a tojások
a napon zöld és szivacsos
lesz minden ami mutatható
onnan bentről egyesével
áll le

hármak kötöznek össze
a negyedik égtáj üres
oda nyomják a fáklyát
a szőrrel kezdik
a tűzben zöld és szivacsos
minden ami feltárható
egyesével áll le

„Traum-Fabrik”

tollseprűből ragasztották
a manökenek parókáját
a barna és bogárkeretes
napszemüvegű derékban
dől előre az orra kevéssel
a kirakat előtt áll meg
jobb kezét rózsaszín
kasmírszoknyájára hajtja
a bal figyelmeztet
az akcióra mütoll
a fehér hajúé is aki
a próbaágyban fekszik
melle kilóg a takaróból
hanyatt látható az álom
mellkasa nem didereg

„Betreten der Eisfläche verboten”

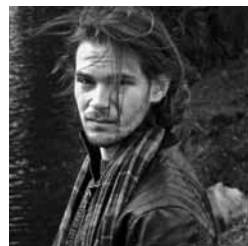
olvadás alatt az egység
kövek forognak össze
az iskolabusz üvegén
ne menj a vízbe rántsd
a kormányt az csak egy
fedőréteg alatta a hínár
a kezedre a hajadba
forog nem enged
a víz

„Mach keinen Mist.”

sakálok vannak a telepen
elkapják a kiskutyákat
egyszerre négy öt
ha bejön élelemért
nem csapódik az ajtó
a lakók botokkal várják
csapdát állítottak
nincs eredmény
a lények adottságai
kedvezőek
illegális szemétlerakó
is van
tervezik a sakálhangot
kiadó készüléket

„Sozial statt egal.”

a robbantó a rewecity mellett
sárga próbababa a tér közepén
az útkereszteződésben tüntetők
körülvesszik őket a rendőrök
egy volt vietnámi a buszban
váratlanul felhúznak egyet
a kordontól balra áll
sihisuhi kabátján két hatalmas
zseb szerintem abban van
törökországban hatan haltak meg
valamiért demonstrálnak
ez csak álca nem is igazi
a városiakon a motorokon
van rendszám
az öregasszonynál
szívárványszínű ernyő
most összezárnak a napi rend
az antifák fél óra múlva feloszlanak
ez a szabály a tüntetők mellett
nu metal banda szabadtéri koncert
köztük a rajongók énekelnek
légtalpas sportcipőben
ennek sajtóvisszhangja lesz
a rendőrök megint elvisznek egyet
elállják a feliratokat gehen sie weg

A keresztfa meséje

phytolegenda

Éccer, amikor Ádámtyánk hādoklott, igēn nagy filelēmbe vót. Fít a haláltú, mer úgy vót, hogy ő lēs a ēső a hóttak között. Sēnki elōtte meg nem hót, assē tutták milyen az, még úgy sē mimmost. Attul is fít, hogy a bűne miatt pokolra jut. Akármi-lyen átkozott is lēt a ílet, aszongya, akár ítem kilecáz esztendőt is, nem akarószik meghānyi. Jó lēnne még ēccer annyit ínyi, még ha átkozottann is. Vagy csak ēccsēpēt. Jó vóna megírnyi Ábēl fijam lakodalmát, mēg Kájjin fijam gyerēcskéjjit, hagy dajkánám a onokámot. Évanyátok is igēn siratta ura nyomorúságát, hította is a legidőssebb fijút, a Kájint. Mēnnyé, aszongya neki, eriggy a orvasér, hogy Ádámtyádót meggyógyíccsad. Szalad a Kájjin, nehogy kísōnn lēgyēn, kutassa, tudakójjja, hogy hun lakik a orvas, mer Ádámtyánk fekszik, mozdúnyi sē tud immáronn. Hát bejárto Gomorra egisz városát, mire megkerítette a orvast. Az asztānn főrakta a Ádámtyánkro a sok pijócát, ammaj kiszíjja belülle a rosszat, aszongya, mēg hogy ezēk csudapijócák, a Nílusbú hozatta ikēt. De ám többet ártott, min hasznát. Ádámtyátok csak nyögött, mozdúnyi nem tudott, lihēgēt a fájdalomtú, maradík ereje is ēhatta. Há émmá jobban nem segíthetēk, aszongya a orvas. Emmá isten kezibe van. No segítētē te őleget, mongya neki Kájjin, jó segberúgta, ēhajtotta a háztú. Évanyátok rídogávo előhíjja a közepső fiját, a Ábēlt. Mēnnyé Ábēlkám, aszongya neki, kericsd elő a patikáriust, háha az tud valamicsinányi. Szalad a Ábēl, kérdēzgeti, tudakójjja, hun lakik, mēre van a legjobb patikárius. Egisz Szodoma városát bejárto, mire meglēte. No majd én kipurgállok belülled mindēn rosszat, aszongya. Vót neki ēccsudaszēre, aszonta, hogy bőregér tojásábú, meg oroslányok zuzájábú főzte. De Ádámtyánkot má igēn csikarta. Purgáto a patikárius, mozdúnyi má nem tudott, de má a gyerēkszar is kígyútt belülle, oszt hijábo. Hámmá a beleit is kifosta, de nem javút assemmit. No abbahaggya má, aszongya Ábēl a patikáriusnak, há nem lássó, hogy minnyá a szívit is kifossa? No itt má a dolog isten kezibe van, feleli neki. Mekfokta, kipōndörítette, röpút vissza Szodomábo, vonatra sē köllött mēnnyie. Nekifogott rínya Évanyátok, mosmá biztos itt a vīg. Ádámtyánk má nem is sóhajtozott, csak fekútt moccanatlan, assē tutták íll-ē vagy mekhót. Gyere ēccēm fijam, Sét, aszongya a lekkissebbiknek, émmá nemtom mitēvő lēgyek, kericscé valakit, aki Ádámtyátokot meggyógyíccsa. Mekháll, mire pirkannyi fog! Ádámtyánkot má a legyek száták, kíkítettek benne a erek ágoi, kilisēs lēt a bőre, orábú folott a ződ takony. No akkor má mēnt le a nap. Mēnnyek gyorsann, amíg lílegzik, aszongya Sét, útnak erett. Gondúkozik, micsinájjon, hun taláhotna gyógyírt Ádámtyátoknak. Mindēnhun betegēk vótak. Mindēn uccábo kōhögött valaki, minden házbo nyomta valaki a ágyot.

Jobbrú hóttat tótak ki, bāra verasztottak. Nyomorútt vót rígēn a embērisíg, sokat dógoztak, ěffolytābo. Ez mind Ādāmatyānk vítke mián. Dógoznyi köllött mióta kidobta ikēt Atyāmteremtōm a Paradicsomkerbū. Nem vót még akkor kombājn, de még csak csíplōgíp sē. Māmo má a Hódra is fōmēnnek, de olyan magosra sosē jutnak, hogy meglássák Atyāmteremtōm ablakābo a muskándlikot. Lepattannānok a ěg boltozatárú, oszt visszapotyognānok a fōdre, ugyanúgy, mind amikor Ādāmbátyādék lepottyantak a fārú. De ha Ādāmatyāmnek gyógyírt szērēzhetnīk, mongya magābo Sét, immá minden rendbe vóna tíve. Merhogy a bűn fullānkjo a halál, ha emmeglēnne, halál sē lēnne többet. Minden jó lēnne, min rígēn vót. Nem hāna, nem betegēszne sēnki. Így gondúta magābo Sét, szalatt a úton, assē tutta, hova szalad, gyógyírt kitű vėgyēn. Akkor jutott eszibe, hogy ha má itt a dógok isten kezibe vannak, gondúta akkor ěmėgy a Paradicsomkerbe. Mesēt nēki Ādāmatyānk őleget, tutta a Sét, hogy ott még mindēn jó vót, hát onné lēsž gyógyír, ārú a fārú, amirű mesétek nēki. De hugyann lejje meg a utat a Paradicsomkerbe, hisz aszt Atyāmteremtōm ěrejtette a kiűzetīs utānn. Talākozīk ěgy sántāvó a útonn. Ha ideadod a lábodot, hogy járnyi tuggyak, megmondom mēre van. Mitvót mit tēnni, odatta Sét a lábāt a sántānok. Āra ě, monta, nos āra mēnt Sét tovābb. Lābo híjján a bozótba vágott magānok botot azommēnt tovābb. De lassan halatt má, fīt, hogy nem fog írkežnyi. Talākozīk a beteg kōdussā. Megmondom, ha odadod erōs kėtkezedēt, hogy dógozni tuggyak kėtkezi munkāskint. Há mitvót mit tēnni, odatta. Āra ě! Aszongya a kōdus, oszt szalatt a munkājér. Sét mēg letípētt ěgy fűszālót, foga közē kapta, allėgyēn a keze helētt. Mēnt tovābb, talākozīk a vakkā. Maj ěn megmutatom nēkēd hun van, a két szíp szēmēdēr. Mitvót mit tēnni, odatta nēkije. Āra ě! Monta a vak nagy örōmmē, mer má látott. Mēre āra, nem látok sēmmit, aszongya Sét. Mēnnyé csak igēnyēsset, mindig igēnyēsset. Sét fogott két kavicsot, asz rakta be szēminek. Má csak igēn lassan tudott mēnni. Mēnt a botonn, a fűszālō ěggyensúlyozott, nem látott a szēmītű, tapogatnyi sē tudott. ěccērcsak nēkimėgy valaminek. Nagy puffanās, lārmo mindēnhunnan. Kivatte, mitakarsz, ājj! De há Sét nem láthotta ki beszīll, mēg meg is vót ijedve. ěn vagyok a Sét, Ādāmbátyānk lekkissebb kōlke, aszongya. Jáj, há ismerlek ām ěn, de megnyōtē! Azzā megverēgette a vállāt. Naccsuda törtīnt ěre, mer Sétnek visszanyōt a lábó, keze, mos látto csak, hogy a kapussā beszīll. Rā vót írva a siltessapkājáro, kapus. Ez őrizte a Paradicsomkert kapujāt. ěvvót Mihāl angyal, szárnyo kilōgott a monterka alú. Esszokta bagóvā kīnānyi Ādāmbátyānkot, amīg a Pradicomkerbe lakott. Gyere, gyúccsuk be a pipānkot, monta most is, miújság nálotok? Igēn rígēn nem látom apādót, miōtē a fōnök mekharagudott rájo. No pōfīkōtek, mēnt a duma, hogy s mint van a embērisíggē, Ādāmatyānk betegsīgivē. Igēn csudākozott Mihāl, nem gondúta vóna, hogy a fōnök ennyire mekharagudott. Oszt Mihāl bātyām, aszongya nēki Sét, nem anna ārul a fārul ěgy zōd nyalka āgot, tuggyamēllīkrű gondūllom. De Mihāl nem akart ráányi a ravassāgro. Oszt mi van, ha rágyūn a fōnök? ěngēm innej kirúgnak. Mihē kezdēk, mēhetek Kukutyinba zabot hėgyēzni, vagy a pīncelukba hānni a falra a borsót, vagy eh helyēt a Luciferkō mellē kapusnak. De azēr fājđította a szívīt Mihāl a fōdi embērēk sorsānn, Ādāmbātyto, cimborájjo mián. Vīgű csak ráát. Oda nēkēm nīncsen bejārrāsom, de a erđisz a havērom, szōllok nēki. Nesze itt ez a samli, várjā itt addig, aszonta, mer há be nem engedhette. Leūt Sét, vārt ěs még mindig vārt. Vārt mīg lemēnt a nap, vārt, mīg fōgyūttek a csillagok. Asztānn még ěgy napot. Mēg ěgy hetet. Mire visszagyūt Mihāl, má lehullottak a Paradicsomkert fājđirul a levelek. A erđisz nem ír rá, mer a fāk leveleit rakocsgassa. Kīrleli Sét Mihāl, háha ki tunnānk talānyi valamīt, de accsak nehezenn āt rá. No jóvan, aszongya, szōllok a kertīsžnek, várjā itt addig a samlinn. Ūt Sét a samlinn, ūt ěgy hetet, ūt tíz ěvet, má a szakāllo is mire ippen a kōdōkijīg ír, írkežett vissza Mihāl. A kertīsž nem ír rá, mer igēnyēsītgeti a hatásokot. Beletūr a szakállābo Sét, őccāz esztenđó má ětēt, mōtē itt vagyok, ěs assē biztos, hogy mekkerül-ē a gyógyír. Kīrlēte hát Mihāl, talāno ki valamīt. Mihāl sē hatta nyugalomba a szīve, segīttenē ő szīvessenn, ha tunna. ěccērcsak eszibe jut. Talānn a szemētszēdōt kōne mekkērdēžnyi, annak is oda bejāráso van. No, nyúoggyā itt a samlinn. Nyukszik a Sét a samlinn, nyukszik ěgy ěvet, nyukszik őccāzot, má minden fa a Paradicsomkerbe kidōt addīgra, ěs mindėggyik helētt ūj nyōt, mire Mihāl visszagyūt. A szemētszēdō nem ír rá, szēdi a lėgyszart a fākru. No hát má ězēr esztenđó ětēt, mōtē ide gyūttem, Ādāmatyām is biztos meghót, má el is temettīk. ěn mēgyēk. De

Mihál nem ereszhette. Bántó a szíve a embériségét, hogy nem segíthetett Ádambátyánknok. No akkor aszonta. Bánom is én miccóll a főnök, segíttek a nyomorúttakonn, hozok, nyalka zód ágot Ádámöcsémnek. No új csak vissza a samlira, magam mēgyék el a nyalka zód ágér. De itt várjá, mer hosszú még a út odájig, nos bújnom kő, hogy ē nē csípjenek. Hát Sét addigra má métērēs szakállot eresztett, má a samli köré köllött csavarnyaia, fehérret, olyan öreg vót má. Há légyen, ha má eddig vártom, ezt is kivárom, aszongya. Várt is, míg mindēn haja kihullott, ráncos lett, mind a varangyosbíka, tētek-mútak a esztendők, pörögtek a napok, szalattak-szátok a pērcék. Tengērnyi idő tēt ē, világok lēttek, világok mútak, mire meggyütt Mihál a nyalka zód ággó. Addigra má Sét is hādoklott. Annyi ereje sē maratt, hogy mekkösönnye. De a jó Mihál lecsipentett egy magot a ágrul, lenyomta a Sét torkánn. No ez ēre láss csudát, ētűnt a szakállo, kinyót a haja, ētűntek a ráncok, ēccēribe fijatal lett, nyalka, mind a tőgyfavítiz, majd kicsattant a egíssigtű almapiros orcájjo. Fogja a nyalka zód ágot, szalad haza Ádámtyánkho. De má a hazautat ēfelejtette. Ippenn pirkannyi kīszülődött, lássó, hogy a vak a kukkērba nízi a Hódat. Oda mēgy, mutassa a Hódat Sétnek, mutassa a jegyit. Főszállók a buszra, oszt mēgyék a Hódra. Én fēdēztem fő a Hódat, aszongya. Kérđi túle, ismeri-ē a hazavezető utat. Megmondanám én, ha tunnám, de mivē odattad nekēm két szíp szēmēdēt, nesze a kukkēr, nízze bele, meglátod. No a Sét belőtte a irányt, szalatt tovább. Talákozik a kódussā egy nagy ípitkēzīs mellett. Mōte dógozok, házokot ípítették. Mosmá darus lēttem, má olyan magossakot csinállok, túlnyōnek a fákonn. Nídē, aszongya, nos előhúz valamit a zsebibū. Olyammagos házoccsinállok, mutogassa a tervrajzot, hogy a Hódig fölír. Kérđēzi a Sét a hazavezető utat, mivē csak a irányt látto a kukkērrā. Mivē odattad kétkezed, főmēgyék a daruba, körűnizék a vidíkenn, mēre mēgy a út. Fōmēnt, legyütt, csak igényēssenn, csak igényēssenn, aszongya. Mēnt tovább Sét igényēssenn. De igēmmisszi vót még a haza. Há ahugyann ballag a országút partyánn, gondújja nekifog stoppōnyi. Meg is áll egy skoda százhuszas, benne űll a sánto. No mosmá kerékēnn járunk, nem mēgyünk, de gurúllunk. Mivē attā nekēm lábokot, hazaviszlek a autómā. Jövōre má űrhajōzni fogok, itt van rá a vogyickím, nejjē, mutassa neki. Én fogok fuvaroznyi a Hódra. Mire hazairtek rēggē vót má. Csak nem hót meg íjjē a öreg, gondúta. Ott fekűtt Ádámtyánk most is a ágyonn moccanatlan, de má két gyērtya ígētt a fejínē. Sírto a Kájjin, rít a Ábēl, Évanyátok is rídogat. Ádámtyánk addigra má nem lílegzēt, szíve sē vert, kimút. Jajistenēm, jóistenēm, hijábo fárodoztam, hijábo jártom, hijábo vártom, hijábo attam el a lábojimot, kétkezem, két szíp szēmēm, korom. Így esztánn nem vót segítcsīg. Meghótt Ádámtyám, ēsőszüłott a hóttak között, tesvírünk a halálbo, atyánk a vitékbe. De ennek ellenire csuda törtűnt. Sét a nyalka zód ág másik magját, ami maratt, betette Ádámtyánk nyēve alá. űgy temettík ē. A mag mēkkihajtott a sírbū. Ádámtyánk agyánok rohadását fölítík apó gyükérkējji. Szárbo szōkkent a növíny a kódōkibūl. Májátú lett kíрге, szívítú virágo, mer a rohadást a fa mind fölíte. Tűdejibū lett a fánok levele, csontyaibū ágo, húsábū fájjo. Szíp terebilēs egácsfa nyōt ki. Ebbūl a fábū ácsódák ötezēr esztendő múva Krisztusurunk kērēsztyit, mikor a fōdōnn járt. Így tejjesűt be Szűzmárjo sorsa is. Mer Atyámteremtōm szűlte a világot, a világ szűlte a fōdet, fōd szűlte fájját, fa szűlte ágát, ágo virágját, virág szűlte Szentannát, Szentanna szűlte Szűzmárját, Szűzmárjo szűlte Krisztusurunkkot, Ádámtyánk legkissebb fiját, akit megfeszítettek, de legyōzte a halált, aki ēsőszüłott lett a állők között, aki azōte ott űl Atyámteremtōm jobbájnn, fölöttük a Szentlílek ragyog, baljaro fővēttík Márját, az még most is ínekli nekik a szíp litánijágot, és soha meg nem hānak. ■ ■ ■

A kökíny meséje

phytolegenda

A mikor Krisztusurunkot vitték megfeszíttényi a koponyahégyre, hát ahugyann ott a hégy tövibe lássó a kökínybukor a szörnyűnagy igasságtalanságot, Krisztusurunk szenvedísit, olyan bánatos lét, hogy a összes bogyójjá megkeserédett túle. Ezidájig vērēs, ízes bogyókot termēt, most nem csak hogy nem győztek megírnyi, de meg is kíkútek, meg is fanyarottak a szomorúságbo. No, megvót a megfeszíttis, mindēnki hazament níznyi a dallaszt. Égyedül a Szűzmárjo botorkáll le a koponyahégyrül. Öreg vót má, a gyávo apastalok még ebúttak a kērēsztréfeszíttis elű. Igēn tikkasztott má a nap, öreg is vót, meg köllött pihennyie a Márjácskánok. Hát ippen má csak a kökínbukor alatt vót árnyík, oszt fokta magát, leűt alatta egy kőre. Má minden könnyit ēsírta, főtekintett mégēccēr a koponyahégyre, alig tutta szēmejit nyitva tartanyi, úccsípte a könny, úttűzött a nap. Há lássó akkor, hogy a hégyēnn sēhun a kērēsztt, nem láccik ott más egyíb, csak egy terebíles egácsfa, afölött sūt a nap. No megkönyebbűt ēre, nagyot sóhajtott. Észát a szívibű mindēn bánot, no de mindēn ílet is. Olyan fagyos vót a sóhaja, hogy amikor az a kökínbukor bogyóit írte, olyan ereje vót, minha odacsapott vóna nēkik, azok még tisztáro összefattak. De mivē nemcsak a bánot vót a lehelettyibe, hanem ílet is, a kökínbogyók mind ēccērre ídēssé vátok. Megádotta az Ūristen a kökínbukrot, mer a szenvedísbe Krisztusurunkā ēggyűtt ērzett. Ezér van az, hogy akkor lesz ídēssé a kökínbukor gyümőcse, amikor megűti a dér.

A rozmaring meséje

phytolegenda

A rozmaring zamatos ződ levelire szokták mondanyi, hogy erős, mind a Szenjőzsēf. De esz csak azok értik, akik ismerik a rozmaring meséjjit. Szentanna igēn példássonn nevēte Szűzmárját. Itt szógát a templomba, takarította, csinosíttgatta. Amikorra má Márjácsko olyan lét, mind a harmatos bíbor csücsöríttő bimbó, ēkezdeett tanakonnyi Szentanna Jovákimmā, hotyhá ideje lēnne kiházosíttanyi. Sírt-rít a Márjácsko, nem akart fírhēmēnnyi. Émmá csak a Atyámteremtőmöt akarom szógányi nem kő nēkēm embēr. Az a én uram csak, monta. No de azér csak kihirdette a faluba Szentanna, hogy gyűjjenek a kírók. Monta a karónkiabálló, ekkor és ekkor lēgyenek Jovákim birtokánn. Há Szűzmárjo nemcsak a jámborságárú, de a szípsígrű is híres vót messzifődōnn. De

a Márjácsko csak sírt, rít, nem akart ráányi. Hijábo. Gyüttek is a kírők, csapatostú. Gyüttek a elftársok messzifódrú. Hallotta Szenjózszéf is a szomszíd uccábo, hogy hirdeti a mikrofon. Láto má a Márjácskát a templomkerbe muskándlit ütetni, má igen megteccett neki a lánko. No mekhallotta, edopta minnyá a fűriszt, othatta a asztalasműhelt, oszt mént úgy ahogy vót, monterkábo. Má gyülekézett a níp Jovákim házo előtt. Várták a Márjácskát, hogy illendőenn köszöncse iket, de nem vó ére annak hajlandóságo. Ott rít a pallásszobájábo a párnácskájábo. Addig kirléte itet Szentanna, há mire beestelédett kigyütt vígre a kírők közé. Azok má mind horsogtak, úgy köllött iket fővernyi, ott bóbiskótak. Csak a Szenjózszéf verasztott. Mekszóllal ére a Márjácsko, csücsörített harmatos bíbor bimbó. Má én pedig csak akkor mëgyék fírhë, ha Atyámteremtóm is úgy akarja. Van a templomkerbe ëggy kiszárott bukor. Aszonta a pap, hogy accsak olyan vadbükköny bukor, amit a hivek hoztak Márjotalbú, a Illyés próféta sírjárú. Aszonta nem kár érte, de amióte a templomba szógállok, minden nap megöntözöm a könnyejim záporávó, háha kihajt, de csaknem. Mënyeték oda, mindëggyikötök törjön le rúla ëggy szároz ágot, asztán mënyeték a templomba, tegyíték bele a szentóttvíztartóba a ótár előtt. Amëllikték ágo másnap hajnára kivirágzik, ahho mëgyék fírhë. Ha pedig ëggyik ág së sarjad ki, Atyámteremtómöt fogom szógányi egísszenn a halálom napjáig. Főcihelőttek ére a szundikálló kírők, nem füllik a foguk a dologho. Ki akar csesznyi velünk ez a csücsörített bimbó! Ez a márjashuncut! Hogy virágozna má ki az a szároz kóro. Nem akar effírhëmënyyi. Akkor nímëllikük hazamënt, de java rísze azér, ha morgóssann is, csak elindút a templomkert felé. Szenjózszéf mént legelő ígő szíve utánn, nem törődött sënki. Hova sijecc, te nyomorútt, ácsi te ácsinas. Mongyák neki a elftársok. Há nekëd esiléd sincs. Émmaj naccsok húsokot, finom füstöccsülkőköt, kóbászokot, párkikot meg spēkacsikot viszék maj neki, ki nem fogy a almárjomunk, mongya neki a hentëselftárs. Ásëmmi, maj én adok vëszék, émmëg maj lefölozöm, drágo nyakláncokot meg gyűrököt vëszék neki a pízenn, énlëszék a hellógyverék! Mongya a kupëcelftárs. Az is sëmmi. Émmaj bálokra hordom itet, puccos palotát ípítették neki, szípruhákbo járotom, ëmëgyünk turistánok nonolulura mindën nyáronn. Felëlli rá a ügyvidelftárs. Mind sëmmi ez énhozzám kipest. Émmaj ëviszëm itet Amerikábo mëg Moszkvábo, a vërës tërënn erkílt csinátotok neki, a gyüllisëkënn mëg majd a királyi páholba fogom ütetni, markëtingónyi fogom itet reggëtú estig. Mongya a mënëdzsserelftárs. No de ez ám má mind sëmmi, mongya a orvaselftárs. Mer ha valami gyötri, hijábo a sok píz, a vagyon. Bëzzëg émmaj meggyógyítottom. Eis kevés, émmaj a lelkít fogom ápónyi, mer hiábo minden, ha szomorú a lílek. Émmaj rëggëtú estig petófiVERSEKÉT óvasok maj neki, estëtú rëggelig meg francija románokot. Aszongya a irodalmárelftárs. Émmaj így, émmaj úgy, licitát ëgymást, maj hogy össze nem verekëttek ezék a Émmaj elftársok. Éccëccsok, aszongyák, nídë, de hágat ez az ácsinas, igen szalad ez. Ácsi, ácsi nas, no te maj mit acc a asszonnak, te ágrúszakatt nyomorík? Én aszt adom, amim van, ami a legírítikëssëbb, méksë vëszë sënki, a íletëmët, mer szeretnyi fogom halálom napjáig. No ére megmírgettek, meg akarták vernyi Szenjózszëfët. De az gyorsabb vót. Áttugrott a kerítisënn, be a templomba. Má vitte is a ágot a oltár elé a szentóttvíztartóba. Mire megverratt, má mind ott sorakosztak a ágok. Ètët a nap, lemënt. Másnap hajnába mëgy a pap a hajnali zsolozsmáro, há mit lát, a ëggyik ág kivirút. Rajta zamatos zöd levelek, harmatos bíbor csücsörített bimbók. Vëszë a pap a ágot, lásso a nyeliné be van karcóva, Szenjózszëf. Így osztánn ő nyerte ë a Márjácsko kezit. Márjo hazavitte a ágot, leszúrta a földbe a udvarba, kigyükerëdzëtt. Mire a Kisjézuska meglëtt, addigra má nagy bukorra terebílësëdëtt. Evvót a rozmaringbukor. Ennek szagábú tutta ám a Kisjézuska szülejinek ëgymásho való szerelmit, zamatos zöd levelekru attyánok erejit, álhatatosságát, harmatos csücsörített bíbor bimbájárú annyánok szípsígít, jámborságát. Ezër visëjjük a rozmaringot lakodalmakonn. Levele jedzsi a húsígët, virágo a örök szerelmet. Jó szaga mekfúszërëzi eszt a keserves íletët, mind a szerelëm. ■ ■ ■

■ Száz Pál 1987-ben született Vágsellyén, jelenleg Pozsonyban él. Kötetei: *Arcadia* (Kalligram, 2011), *Halott föld, halott lányok* (Kalligram, 2013)

Bezár, kienged

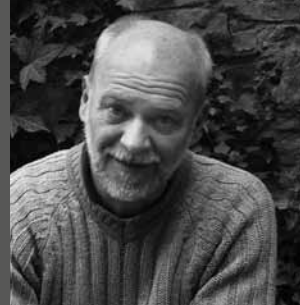
ez egy magányos dokumentum
abban a klasszikus állapotában
amikor a germanizmusokkal telehányt tévéműsorok után
éppen a megírásra vár s még fehér a képernyő
legalábbis túlnyomórészt
a sablonok sem változnak
minden marad régiben így a betűk típusa mérete s nagysága is
a választott nyelv sem változik
ahogy írom ahogy írja magát a szöveg
kigurul a titkos kapcsolatunkból
rejtjeleit olvashatóvá engedi
felfogható lesz de csak annyira
mint a Tejút mikor nyárvégi éjjelen
ránézel és az kirajzol valamit
ami lehet irány forma fény valós csillagköd
vagy látomásszerű lebegés
de mindenképpen valami létező talán az elaludni készülő
hűvöset lehelő erdő fölött
néhány még éber madár utolsó csivitje

ez tehát az a magányos dokumentum
ami valamit magába szeretne zárni s kiengedni
az elmentés előtti állapotában formázható még
esetleg átalakítható és mindent szabad
akár képleteket vagy képeket belehelyezni
meg minden egyebet is még
hát persze hiszen ő mindent elbír a fehér
már majdnem azt írtam papír de nem ezek itt diódák vagy mik
nincs papír csak pixelek vannak
programok szerint kanyarodó betűk számkombinációk
melyek szavakká olvadnak
dadogó foszlányokká s ők azok

akik kiterülnek az utolsó nyárvégi napsütésbe
felszívni az almacefre darazsakat szédítő illatát
amire rákoppannak az első zölldiók
s ezek a szavak beégnek a gondolatba
azt éreztetve az olvasóval mintha
lett volna egyszer valami
amit átélni érezni talán nem is volt rossz
s most rágondolni se kínos talán még jó is
ilyen pátoszosan
de miért is ne
ha egyszer az élet általában nagy és pátoszos
tele a halandók szerint megörökítendő eseményekkel
születés házasság temetés és közben esetleg akinek telik rá
keresztelő tánciskola nyári tábor kirándulás születésnap
jó helyen izgalmas helyzetben selfie meg ilyenek
s ezektől a szavaktól egyre fontosabbnak érzik magukat a szavak
meg a megkezdett szűzi fehérségében megszeplősített pixelekre növő
árva kis dokumentum
amit remélhetőleg el is mentenek
és majd el is olvasnak egyszer sokszor
valahol valakik
s az olvasás után ez a magányos dokumentum mint jelrendszer beépül majd
a megmérhetetlen univerzumba ami vagy elfér egy csepp borban
vagy megmarad kétségnek elmentetlenül

Szászi Zoltán 1964-ben született Tornalján. Jelenleg Rimaszombaton él. Kötetei a Kalligramnál: *Tenger* (1996), *Kilátó* (2012), *Belenéz* (2014)

Még ha nem is

Az igyekezet, amely a szemé,
hogy visszaállítsa az életlent az egyetlen, a pontos képpé,
mivel mindig elcsúszik a dolgok széle,
szétesik, miképpen a mondat a pontatlan szavak miatt
s belehull a beszéd kútmélyébe.
Kapkodás az olyan harag után,
amely fogyatékos.

A fény az, mi alkatrészeire szétszereli a dolgokat.
S onnan nincs már visszaút: a fogaskerék
az marad, ami, és mellé nem illeszkedik másik fogaskerék,
a nehéz tárgyak lelke ellebben,
olyan káosz épül föl, amelyhez sosem lehet közöd.
Nincs, ki hasznukra válna, se ember, se angyal, se kutya,
akinek befelé fordítva van egy gyermekarca.

A hűségéről kellene valamit mondani.
Arról, amely nem hagy aludni.
Arról, amely a magányos kavicsnak képes nevet adni,
hogy megőrizze.
Arról, amelyben felkél és lemegy a nap huszonnégy óránként,
következetesen,
még ha nem is, még ha nem is.

Az apák BŰNEI

1. A Vörös Brigádok kellene ide

Ez a történet ökölcsapással kezdődik és pisztolylövéssel végződik, vagy fordítva, ezt mi döntjük el, mert a sorrend csak megállapodás kérdése, és az idő, ami látszólag megváltoztathatatlan sorrendben alakítja az eseményeket, olykor mint egy szőlőkacs, magába fordul vissza. Mindenesetre van egy jól irányzott ökölcsapás, de a célszemély nem az igazi. És van egy pisztolylövés, ami a megfelelő személyre irányul, feltéve, hogy érdemelhet-e egyáltalán valaki golyót a szívébe.

Egy kávézóban ülünk, Franco és én. Divatos kávézó, az a fajta, amit nem annyira szeretünk, de egyszerűbb itt, a Vittorio téren találkozni, valamelyik menő kávéházban. Szerencsére nem az aperitifek és a ficsúrok ideje van most: kevés a vendég. Egy rejtőzködő szerelmespár mintha burookban ülne a terem végében, a pultnál pedig egy férfi, akinek csak a hátát látom. Valahányszor kinyújtja a poharát, fehér bort kér bele.

Francóval azt mondogatjuk egymásnak, hogy meg kellene néznünk, létezik-e még az öreg „Csatorna”, de aztán nem keressük meg, lustaságból, vagy mert nem gondoljuk, hogy még megvan. A „Csatorna” az a lebuji, ahová fiatalunkban jártunk szombat esténként: hosszú, keskeny hely, ahol a pult túloldalán volt még három kerek reklámasztal *Cafè Paulista* felirattal. Csapolt sört akkoriban ott nem mértek, csak nagy Peronis üvegekben lehetett kapni. Az egyik kerek asztal a miénk volt, enyém, Francóé és Robertóé. A másik a calábriaiaknak volt fenntartva, három negyvenöt körüli öreg számára, a pultnál pedig folyamatos volt a kiszolgálás: kártya, cigaretta és *Azistenfáját*-ok sorozata, azon káromkodásé, ami akkorra már a déli bevándorlók szavajárása volt, így bizonyították beilleszkedési szándékukat a torinóiak felé. Ezzel fejezték ki keserűségüket. Üzemi káromkodás, ami az esztergapadról leeső alkatrészt kíséri, vagy a stopperórával közlekedő „munkaidő és működésmód”-ellenőr érkezését jelzi. Az öntők káromkodása, ami a vakító, folyékony fém kilocsanásakor hangzik el, munkakáromkodás, ami nem illett oda, a sörözőbe, de pótolta az elmaradt ultit vagy egy meg nem ítélt büntetőt a Juventusnak, amit úgy mondtak: *Dzsuventus*.

A harmadik asztalnál soha nem ült senki.

Mindig elmondjuk, hogy visszatérünk kedvenc kocsmánkba, ahol serdülőkori utópiáink szépen, lassan foszlottak széjjel a calábriaiak szeme láttára. De aztán mindannyiszor a Vittorio teret és a Drogheria' pimaszul nosztalgikus berendezését részesítjük előnyben.

Nem több ez, mint évente egy alkalom, ennyiszor találkoztunk Francóval. Este pedig, amikor hazamegyünk, azt mondjuk a feleségünknek, hogy a találkozás nagyszerű volt, hogy ott folytattuk a beszélgetést, ahol előző évben abbahagytuk, mintha a két dátum közötti háromszázhatvanöt napot egy rövid zárójelbe tették volna; de ez nem igaz, csak szeretjük ezt hinni. Roberto viszont felszívódott: az utolsó ismert tartózkodási helye Bonn volt. Még a Facebookon sem bukkantunk a nyomára. Nem nagyon foglalkozunk vele.

Szóval ott ülünk a kávéházban Francóval. Beszélgetünk, valóban, mintha az idő nem múlna, és még hinnénk a világot megváltoztató szó erejében.

– Az emberek el vannak keseredve: előbb-utóbb valaki lövöldözni fog.

– Nem hiszem – mondom –, megtanultuk a hetvenes évek leckéjét.

Ő nem tágít.

– Mindenhonnan azt hallom: a Vörös Brigádok kellene ide.

A pultos úgy néz ránk, mint akinek nem tetszik ez a fajta beszéd. A pultnál álló férfi ezt kihasználva saját maga tölt a fehérboros üvegből.

– Semmi nosztalgiát nem érzek az iránt az időszak iránt.

– Nem örülnél neki, ha valaki egy golyót repítene valamelyik miniszter szeme közé? Vagy legalább valamelyik újságíróba, valamelyik arcátlanba a legsikeresebbek közül, akiknek van képük azt mondani, hogy a baloldal ellenőrzi az információs csatornákat?

Mielőtt válaszolnék, egy pillanatra eszembe jutnak azok a jelenetek, amikor a televízió előtt hányingerem támadt. Az a pillanat, amikor arra a valódi szenvedésre gondolok, amit mindannyian érzünk, mi, akik inkább rabszolgák vagyunk, mint szolgák. És abban a pillanatban tudatára ébrednek: én is éreztem már, hogy megölném őket, őket és a hatalmasokat, akiknek a kezét csókolgatják. De nem tudom kimondani. Nincs bátorságom ahhoz, hogy beismerjem, a politikai gyilkosságokra úgy gondoltam, mint országunk higiéniás szükségletére. Így hát a totális banalitáshoz folyamodom: – Az erőszak sohasem lehet megoldás.

Franco tudja, hogy mellébeszélék, és csak folytatja: – Emlékszel a Dozier-esetre, ugye? Ne mondd, hogy nem a Vörös Brigádok mellett álltál, mert nem hiszem el.

Igaza van. Ha az életedben legalább egyszer részt vettél egy tüntetésen Chile felszabadításáért, vagy az új NATO-bázisok felállítása ellen, akkor ebben az ügyben nem állhatnál máshol, mint a Vörös Brigádok mellett. Nem, nem mondtad ki nyíltan, de az iskolában, a szünetekben, vagy a gyárban, munka közben, ahol a társakkal való beszéd a túlélés egyetlen módja volt, Dozier elrablása epikus kontúrokat öltött. Mint Robin Hood Nottingham seriffje elleni, vagy Dávid Góliát elleni küzdelmének története. Egy amerikai tábornok! Az áldozat kiválasztása miatt szeretted meg az elkövetőt.

– Igen, egy NATO-parancsnok a brigadisták kezében nagy elégtétel volt.

– Mint amikor a Torino legyőzte a Real Madridot '92-ben.

Rámosolygok, tetszik a hasonlat. Ő visszatér a témához: – Akkor szurkolunk egy kicsit a P38-asnak?

És felmutatja a mi generációnk által jól ismert jelet, ahogy a hüvelyk-, a mutató- és a középső ujjunkkal egy pisztolyt formázunk.

Ez az a pont, amikor a pultnál a férfi feláll a székéről, egy kicsivel lehet idősebb nálunk. Nézem méltóságteljes, kissé imbolygó lépteit és azt gondolom, talán ki kell mennie. Ám két lépés után homályos szemekkel megáll az asztalunknál. Lassú, fáradt elefántmozgása egyszer csak felélénkül. A baljával húz be egyet Francónak, a mellkasára. Nem tudom, hogy alattomos volt-e, de az ütés bágyadt, erőtlen, Francónak nem okozna nehézséget egy jóval nagyobb visszaadnia, de csak ül és bután bámul a másik heves vádaskodására: – Ne fenyegetőzz! – kiabálja merőn a szeme közé nézve. – A P38-assal a Vörös Brigádok megölték az egyik iskolatársamat. Meg valakit, aki közel lakott hozzánk a Falcherában, apám egyik barátját ...

A rekedtes hang elhallgat, és a férfi kimegy a kávézóból. A pultos megint ránk néz, egyrészt mintha azt mondaná, mi kerestük a bajt, másrészt azért, hogy megállapítsa, a dolognak itt vége, Francónak eszébe se jusson követni a fickót, vagy lekeverni neki egyet: nem szeretne kellemetlenséget a kávézóban.

* Híres torinói kávéház

De Franco inkább megszegyenült, mint dühös. Az ökölcspást alig érezte meg, de a szavak mélyebbre hatoltak és előhozták azokat az emlékeket, amiket mi, ötvenedik évünk-höz közeledők, eltemettünk magunkban 1979-ben, amikor tele voltunk félelemmel ebben a városban, amikor senki nem óvott meg attól, hogy ne te legyél a következő áldozat. Annak a tizennyolc éves fiúnak az emléke, aki véletlenül keveredett egy lövöldözésbe: ledobta magát a földre, egy autó mögé, de ez nem mentette meg az életét. Nem láttuk a jelene-tet, csak mesélték, éppen ezért tűnt még drámaibbnak. Azt mondták, hogy amikor a brigádtag látta a fiút lebukni az autó mögött, lehajolt és még egy sorozatot adott le rá, közvetlenül az autó alatt. Még ma sem tudom, hogy valóban így történt-e, vagy Emanuelét egy eltévedt golyó találta-e el, amikor még állt, de ez most nem érdekes. Azt biztosan tudom, hogy nem brigádtag lőtte le, hanem valaki a Prima Lineából.*

– Szerinted – kérdezi Franco – ez a fickó Emanuele Iurilli barátja volt?

Csendben bólintok, ő lesüti a szemét: szégyelli, hogy a terrorizmust emlegette.

Franco mellett volt 1979. március 9-én a csiszológyműhelyben, mert felmenőink kívánságának megfelelően mindketten ugyanabba a szakközépiskolába jártunk, hogy legyen valaki a családban, aki a Fiatnál dolgozik. Az egyik hasonló szakközépiskolából hazafelé tartó fiú halálának híre elnémított bennünket, és hirtelen abbamaradt a fecsegés, ami a satuba szorított alkatrész reszelésének csikorgását kísérni szokta. A műhelyben megfagyott a levegő.

– És a másik? A falcherai?

– Gondolom, Carmine Civitatéra gondolt. Marco Donta-Cattin lőtte le és egy másik, de tévedés volt: egy bizonyos Villarit akartak megölni, aki szerintük két társuk halálát okozta. De Villari sem számított sokat.

– Honnan tudod mindezeket?

– Guido Marchisio történetéhez kapcsolódik, akivel pár hónapja készítettem interjút. Érdekesnek tűnt az esete, de az újság nem közölte.

– Marchisio, az, aki a Moosbruggernél volt?

– Ismered?

– Igen, mert barátja volt...

Valójában mindannyian ismerjük egymást, mert Torinóban születtünk, és Torinóban az elkülönülésnek mindig kevesebb, mint hat szintje van, mert mindannyian ugyanazon mostoha őrző tekintete előtt nőttünk fel, aki valamikor a munkánk, a pihenésünk ritmusát diktálta, aki meghatározta álmaink határait és aki ma, már megöregedve és erejét veszítve olyan, mint a fiatalon gyönyörű nők, akik valamikori nagyszerű és kegyetlen lényük-ből nem tudtak mást megőrizni, mint a könnyörtelenséget.

2. Ütés a halántékra

Mint mindenkiében, Guido Marchisio életében is van egy dátum, ami végérvényesen tö-rést okozott benne: 2011. október 26-a volt ez a nap.

Gyerekkoromban a következő városi legenda keringett az iskolában: ha kapsz egy ütést a halántékodra, nem veszel észre semmit azonnal, de aztán három múlva meghalsz. Az információ igazságtartalmának igazolására mindig volt egy unokatestvér, vagy egy báty, vagy valaki, akinek volt egy barátja, akivel ez megtörtént. 2011. október 26-a Gui-do Marchisio számára ilyen halántékra mért ütés volt: ott, akkor nem vett észre semmit, de kis idő elteltével összeomlott.

2011. október 26-án, 8.45-kor Guido Marchisio olyan erősen nyomta meg a dudát, hogy amikor visszavette a kezét, az még néhány másodpercig szólt, mielőtt száraz kattanással visszatért volna nyugalmi állapotába. A zöld színű Panda csigalépésben haladt előtte mind-

* Prima Linea: Első Vonal, szélsőbaloldali terrorista mozgalom, 1976–1983.

addig, amíg a jelzőlámpa sárgára, majd pirosra nem váltott: csak abban a pillanatban gyorsított és tudott továbbmenni, amikor a bekötő útról már elindult a kamion. Nem tudta, hogy a Panda idióta vezetője miatt lett-e dühös, vagy azért, mert aznap ő is egy Pandában ült, ráadásul pirosban. Az autó ajtaján fehér felirat: GERMANCAR – AUTÓKÖLCSÖNZÉS. A Mercédész, amit a cég biztosított számára, éppen szervízben volt, így került ő aznap egy *szardíniásdobozba*.

Talán pont arra gondolt, milyen megalázó, hogy bevásárlóautóval kell közlekednie, a szeme és a lába azonban teljes összhangban működött. Amint meglátta a ködben a zöld jelzést, rátaposott a gázpedálra. Azt viszont nem tudom, hogy mi járhatott a Schell tartályautó sofőrjének a fejében, az biztos, hogy ennél a jelzőlámpánál nem nagyon figyelt. Amikor Guido Marchisio balra fordult, a fékek csikorgásától lemerevedve, a kamion orra már olyan közel volt, hogy el tudta olvasni a krómozott, műanyag feliratot az üveg és a hűtőrács között: IVECO TURBOSTAR.

Soha nem fogom megérteni, hogy a véghez közeli pillanatban, amikor már semmilyen módon nincs menekvés és ott az elkerülhetetlen, az agyunk miért semmitmondó részleteket jegyez meg: a ránk lövő ember ingének színét, a gomba illatát, amiből még hátravan egy falat, mielőtt az ürességbe hullanánk, vagy a bennünket éppen elütő teherautó márkáját.

Húsz évvel korábban, miközben matematikai analízis vizsgára készült, Guidót elbűvölte a „határ”, a „nullához közeli” fogalma, és a műszaki rajz órák alatt két ceruzával a kezében gyakran játszott azzal, hogy egyre közelebb vitte azokat egymáshoz, miközben megpróbálta megfigyelni, melyik az a pillanat, amikor a közöttük lévő tér a lehető legkisebb, de még megvan, amikor a távolság végtelenül kicsi, de nagyobb a nullánál. 2011. október 26-án megértette, hogy a „nulla” és a „nullához közeli” közötti különbség az élet és a halál közötti különbség lehet. Abban a pillanatban, amikor a fékcsikorgás megszűnt és a tárcsák ferodolja porként szállt a levegőben, a kamion lökhárítója és a Panda oldala közötti távolság nem volt nagyobb, mint azok között a ceruzák között, amelyekkel a „határt” próbálta meg definiálni.

Valószínű, hogy ha ki tudta volna nyitni az ajtót, nekimegy a kamionosnak, talán meg is üti. Ám a bádogdobozban ülve, a félelemtől elakadt lélegzettel beírta a másik bocsátnakérről felemelt kezével.

Az idő, ami néhány másodpercre eltűnt, újra peregni kezdett, a kővé dermedt világ ismét cseppfolyóssá vált. Guido újraindította a túlhajsolt motort és továbbment, így már el tudta olvasni a nehéz jármű rendszámát: BJ 214 CW. Könnyűszerrel az emlékezetébe véste, hozzá volt szokva. Aztán elindult a hirtelen óvatosabbra, csendesebbre váltott autók menetének élén. Rájött, hogy úgy vezet, mint azok az öregek, akik a volánba kapaszkodnak, az orra egy tenyérnyíre a szélvédőtől, mintha az üveg lenne homályos, nem pedig az ijedelemtől zavaros elméje.

Valami erőre, az ilyen esetekben valami erőre van szükség. Emlékezett a gyerekkori délutánokra, amikor az anyja a „nehézlégzés” és a „szívritmus” szavakat motyogva kockacukrot oldott fel egy kanál Vecchia Romagna brandyben. A mögötte haladó autósor fellélegzett, amikor a piros Panda, ami a be nem következett baleset után nem haladta meg a harminc km/óra sebességet, indexelt és megállt egy egyszintes barakk előtt, ahol egy négy betűből álló világító felirat színezte kékes árnyalatúra a ködöt. Éveken át, szinte minden nap itt haladt el, anélkül, hogy a BÜFÉ felirat egyszer is arra készítette volna, hogy megálljon: kamionosok, turnust váltó munkások és munkanélküliek helye volt ez. Ahogy kinyitotta az ajtót, meg is bizonyosodott erről. A pultos azzal a gyanakvó tekintettel mérte végig, ami a még sosem látott vendégeknek kijárt: a köszönésére udvariatlanul válaszolt, igaz, megkérdezte, hogy mit kér.

– Egy konyakot.

A férfi hátranyúlt egy üveget, majd töltött belőle két ujjnyit egy Cynar feliratú pohárba.

Guido azt gondolta, csak annyi időre áll meg, hogy gyorsan megigyon „valami erőset”, de abban a pillanatban, amikor megfogta a poharat, érezte, a lábái elernyednek, először a pultnak, majd a falnak támaszkodott, aztán odament a raktár felé nyíló helyiség egyik asztalához. A fülében a kamion fékjének csikorgása úgy hangzott, mint egy végtelenítve

felvett hang: hirtelen indult, gyorsan felerősödött, majd abbamaradt, hogy aztán újrakezdődjön. Két korty után azonban a sípolás egybemosódott annak a három férfinak a szitkozódásával, akik a terem végében játszottak a videó pókerrel és veszettek: nem a turnusváltó munkások és a kamionosok tartózkodtak most itt, azok már dolgoztak, csak a munkanélküliek lopták a napot.

Miután a szívverése egy kissé lecsillapodott, Guido Marchisio körülnézett, mint aki ismét birtokba szeretné venni azt a valóságot, amit az utóbbi tizenöt percben a lidércnyomás nyelt el, mintha az IVECO TURBOSTAR felirat helyett más képekkel szeretné megtölteni az agyát. A falakon az 1982-es és a 2006-os Világbajnokság fotói: Guido a többiekétől eltérő színű mezük miatt ismerte fel Zoffot és Buffont, futballra vonatkozó ismeretei idáig terjedtek. A fotók végigpásztázása után tekintete a gépekkel szerencsét keresők hátán állapodott meg. A bal oldalinak szőke, nagyon rövid, a tarkójánál ombre-stílusban festett haja volt, ahol egy sast vagy ahhoz hasonló ragadozó madarat ábrázoló tetoválás látszott. Azt gondolta, valami katonai szimbólum lehet, és elképzelte, ahogy a fickó Srebrenicában gyilkolja a bosnyák muzulmánokat. Mellette kék színű, csillogó kezeslábasban állt a társa, látszott, hogy nem törődik azzal, mi van rajta. A derekán szíj, az övtáskájáé, amelyből mindannyiszor, amikor kikapott a géptől, kivett egy újabb érmét. A harmadik férfi hátul állt egy ódivatú, sötét, nehéz gyapjúzakóban, amely egyáltalán nem illett a világos okker színű, kopott, több helyen foltozott kordbársony nadrágjához. A tarkójából, ami mintha a zakó gallérjából nőtt volna ki, öregemberre lehetett következtetni: őszes, nem fehér, inkább sárgás haját a zselatin, vagy inkább a nem megfelelő tisztálkodás ragasztotta oda a koponyájához. Az öreget minduntalan makacs köhögési roham kapta el, ilyenkor a jobb kezében lévő zsebkendőjébe köpött, míg a baljával folyamatosan nyomogatta a masina gombjait.

Miközben kényszeres mozdulataikat nézte, Guido összehasonlíthatatlanul jobbnak érezte magát ennél a három embernél, így ismét bátorságra kapott: a baleset, ami egyébiránt nem is következett be, múlt idejű, archivált dologgá vált, másnap ismét a Mercédeszével utazhat, amelyben a sok légszák megvédi majd mindentől, főleg az efféle lúzerekkel való találkozástól.

Felhörpintette az utolsó a kortyot állítólagos konyakjából és felállt, ugyanabban a pillanatban, amikor a kezeslábas viselő férfi, miután a sokadik *Azistenfáját* hagyta el a száját, időlegesen véget vetett mindennapi, anyagi romlást okozó játékának.

Guido Marchisio valószínűleg ezerszer látta már a jelenetet, ami lassan filmszerűen is rögzült az agyában: nem érdemes a retorikához, az emlékezethez folyamodni, a fatális pillanatok tekinteteinek játéka mindig a *Délidő* párbajjelenetéhez fog hasonlítani. És ha Guido személyesíti meg Kane-t, a seriffet, akkor a bandita az, aki először lő: – A faszomban, tényleg te vagy az?

– Hogyan, bocsánat?

– Tényleg te vagy az, Ernesto?

– Azt hiszem, összetéveszt valakivel.

– Már hogy téveszteném! Santo vagyok, Nicola testvére. Együtt játszottunk az utcán, az Olajfák utcájában.

Guido ösztönösen keresztbe tette a karját, hogy védje a mobilját és a pénzét, amelyeket zakója belső zsebében hordott. Nagyon is jól ismerte a trükköt, az egyik megállít valami ürüggyel, a másik elveszi a pénztárcádat. Gyerekkorában egy férfi, aki emlékezete szerint már elég idős volt, útbaigazítást kért tőle és miközben ő az útvonalat magyarázta, egyik társa kilopta a farmerja zsebéből azt a húszezer lírát, amit a nagyapja pár házzal arébb, az utcán óvatlanul rábízott.

Guido némaságával szemben az állítólagos Santo nem tágított: – Nézd, biztos, hogy nem tévedek: együtt voltunk gyerekek.

– Ez nem nagyon valószínű.

Egyáltalán, ki hitte volna ezt el? Már csak öltözetük különböző mivolta eleendőnek bizonyulna bárki meggyőzéséhez afelől, hogy az Armani-öltöny és a kezeslábas viselője semmi mást nem osztottak meg egymással életükben, hacsak nem ezt a szurreálisnak tűnő, félreértésekkel teli párbeszédet. Még azt is nehéz feltételezni, hogy egy bizonyos ide-

ig ez a két ember egykorú: ha ez valóban így volt a múltban, ma már biztosan nem az; a kezeslábasos, ha nem is a kék öltönyös apjának, de legalábbis a nagybátyjának látszott.

Santo azonban ugyanolyan csökönyösen, ahogyan az utolsó pénzét tette meg a videó pókeren, újakezdte.

– Mindig fociztunk. Betege voltál a focinak. Amikor nem volt iskola, már reggel nyolckor az utcán voltál, anyám mindig azt mondta, hogy olyan vagy, mint akinek nincsenek szülei.

A legegyszerűbb megoldás az lett volna, ha elmegy, de Guido mintha váratlan örömet érzett volna amiatt, hogy így vagy úgy, de kiábrándítja kérdezőjét. Meghiúsíthatná zsebtolvajlásra irányuló buzgólkodását, vagy csúfot űzhetne abból a rögeszméjéből, hogy a közös múltjukat keresi.

– És hol fociztunk mi együtt, maga és én?

Gúny és megvetés volt a szavaiban, de a másik mintha ezt nem vette volna észre.

– Mondtam már, az Olajfák utcájában, Falcherában.

Az Olajfák, a Fenyőfák, a Tölgyfák utcája. Aki az utcák nevééről dönt egy nagyvárosban, gyakran iróniával, vagy szarkazmussal van megáldva: Torinóban a fák nevének báját éppen a lelepusztultabb negyed, a Falchera utcái számára kölcsönözték, ez az a lakótelep, ahol sem fenyők, sem olajfák, de még tölgyek sem gyökereztek volna meg. Valaki tette tett komolysággal azt hangoztatta, hogy azok a nagy személyiségek, akikről általában elnevezik a városok ütőereit, megfordultak volna a sírjukban, ha a nevüket Falchera utcáin látják kiírva. Falcherát a hatvanas években építették, olyan volt, mint egy külvárosi mezőbe illeszkedő sziget, tele gyámoltalan és haragos déli bevándorlókkal, akiket Torinó és a Nagy Gyár örvénye, a mostohaanya szippantott be: Guido nem csak hogy nem ott nőtt fel, de soha be sem tette oda a lábát.

– Biztos vagyok abban, hogy téved. Mikor látta utoljára ezt az Ernestót?

A másik elgondolkodott egy pillanatra: – Hetvenötben lehetett. Mindketten kilenc évesek voltunk.

Kis szünetet tartott. – Te is hatvanhatos vagy, igaz?

– Igen, az. Azt hiszem öt vagy hat gyerek született abban az évben, nem több, én és maga eme szerencsések közé tartozunk.

Az állítólagos Santo elszomorodva nézte, képtelen volt válaszolni, mire Guido kezdte újra: – Hogyan ismerhet fel bennem egy kilenc éves kisfiút, akit nem látott 1975 óta?

A másik, mivel nem találta a megfelelő szavakat, egyik mutatóujját a jobb, majd a bal szemére helyezte. Guido megértette.

– Heterokrómiának hívják, a lakosság egy százalékát érinti. Ez azt jelenti, hogy Olaszországban nagyjából hatszáz ezren vagyunk olyanok, akiknek a bal és a jobb szeme különböző színű. A leggyakoribb kombináció az enyém: kék és barna. Ha ennek az Ernestónak különböző színű volt a szeme, az azt jelenti, hogy egyike ennek a hatszáz ezernek, és én egy másik valaki vagyok: amikor majd megalakítjuk a heterokrómiások klubját, értesíteni fogom, így elhívhatja Ernestót is. Most azonban üdvözlöm.

A kezeslábasos ember a mutatóujját most a jobb oldali járomcsontjára helyezte, arra a pontra, ahol Guido arcán egy eléggé feltűnő anyajegy látszott.

– Születésem óta ott van, úgy, ahogyan születésem óta Guidónak hívnak, és nem Ernestónak. És a Rosselli körúton nőttem fel, nem az Olajfák utcájában.

Guido Marchisio végérvényesen és határozottan visszanyerte temperamentumát.

– Bocsásson meg – mondta a másik.

– Megbocsátok.

Fizetett és kiment, anélkül, hogy eszébe jutott volna a mondás: ha kapsz egy ütést a halántékodra, három nap múlva meghalsz. ■ ■ ■

Alessandro Perissinotto (1964 Torino) olasz mese- és médiakutató szemiológus, regényíró. Az apák bűnei a tizenegyedik regénye, amellyel 2013-ban a Strega-díj egyik jelöltje volt. Az „ipari irodalom” műfajába is tartozó regény fő témái a személyes történetet és múlt, az elhallgatások kutatása, a céges világ hatalmi arroganciájának, cinizmusának működése, az azzal szembeni tehetetlenség, a torinói iparvilág „óloméveinek” története.

Szokács Kinga (1966) tanár, műfordító, Budapesten él.

Budai úrilány

Olyan fehér, hogy indiánt eszik,
 nem tudom, miért,
 de ezt is máshogy,
 indiánernek mondja.
 Ez olyan úrilány dolog lehet,
 látszik a rizspor rajta.
 Loknija, kölnije, szipkája van
 a szavaknak, ha ő mondja.

Meg csuklyája,
 teszem ma már hozzá,
 hogy én is tegyek valamit,
 ha nem is az ablakba,
 csak a versre.

Nem oda Buda, ezt is mondja,
 mert megteheti. Budai a Dédi.
 A szavak neki csak pestiek:
 inasok, pikolók, jobbágyok,
 londonerek, komornyikok.
 Szolgák.

A Cinóber (régí ének)

Ha minden szürkébe veszve,
ha csak cafatokat látsz
a ködben, ha lelopták a színeket,
a város gombjait: hívd őt,
a Cinóbert, piktorok álmát.

A szürküres jég szinte éíg ér,
s te szügyig gázolsz a ködben,
hogy kitalálj.
Róla álmodsz a leőszült városban:
teli puttonnyal jön, ha úgy akarod.
Elhozza, ha nem is hús üvegtálon:
a színek dobogós, sokkamrás szívét,
s a félelem levágott, kesztyűs kezét.
De nem biztos, hogy elhiszik.

Fején a jel. A kislámpa.
A túlzásba vitt hajszín
világít: a vér lámpája.
Egy szerelmes színnel
felkapcsolt ember.

Mászkál és rejti magát,
de az aluljáróban is érzik
a madarak. Fehér bőrű,
minden tetőről látja a Nap.
Mint reggeli tető,
fehér volt a haja hajdanán,
de közel volt a Nap,
és leszállt rá, azóta
félük a mocskos hajúak.

„Véres hajú, átlépett sok határt,
töröljétek le, töröljétek el a haját”:
súgják a népek, óvnak tőle mind
a sötétek.

„Ki más vinne el, mint ő.
A tejtömb. A meszelt
torony, a fehér ember.
Aki elvisz. Mint a busz.
Különbözik. Piros busz.
Vigyen el. Vigyen el.”

A hízó szürkületben
így ijesztik a kölyköket,
akik szeretnek kicsit
félni, színeknek, éjnek
mélyére nézni.

„A telet szereti, az albínót.
Fellép rá: az ő dobogója,
azt hiszi. Hát együtt temessük
el vele, ha már van pofája
dobogóra lépni,
s csak úgy vinni, vinni a színt
a túlzásba.
Öntsük le mésszel
ott, a hóban, mert tőrhetetlen
a színe, ha van is rajta szürke,
nem a mi árnyalatunk.
Leöntjük lazán,
s elolvad majd,
elolvad a hó is,
és nem lesz alatta semmi
megbocsátható, csak a teliszürke.”

Vigyék el APÁMAT

0. fejezet

Három éve, hogy kitört a háború, akkor azt se tudtuk mi történik, pár nappal később hallottuk a rádióban, hogy Szlovénia nem akar többet Jugoszlávia része lenni, mi meg nem akartunk otthon lenni, úgyhogy a határövezetben tébláboltunk, ahol óriási kocsisor alakult ki azon a nyáron, rengeteg volt a külföldi, főleg a német, mind a horvát tengerpartról húzták a belüket gyorsütemben haza, be volt szarva mindenki, legalábbis így utólag biztos vagyok benne, akkor erről sem volt semmiféle fogalmunk, hogy mi ez a nagy tömeg, hosszan kígyózó kocsisor a kelebiai határetkelőtől szinte Szabadka központjáig, végig a halasi úton, Karađođe szerb király útján, kibicikliztem a Kishuszárhoz, van termoszd, van otthon kettő is, még az oroszok hagyták itt a nagybátyámnál, az egyiknek repedt a teteje, ezt vittük mindig Rovinjba, tényleg hogyhogy az idén nem mentek Rovinjba, nincs pénz, vagy mit tudom én, nem értettem semmit abból, amit otthon beszéltek, kávé t kéne főzni, ezek a németek itt éjszakáznak, már napok óta ekkora a sor, főzünk kávé t, hozd a termoszokat, én szerzek plasztik poharakat, a kicsit egy, a nagyot két márkáért fogjuk árulni, olyan idegesek voltak a németek, azt hittük, azért, mert éjszaka nem tudnak aludni, meg a mi kávé nktól pörögnek be ennyire, de utólag most már tudom, hogy attól féltek, utoléri őket egy golyó a határ innenső oldalán, vagy hogy lezárják az átkelőket, aztán szevasz.

Apámmal és anyámmal élek a Travnička 24-ben, mondhatnám azt is, hogy a szüleimmel, de az mást jelentene, jobb őket külön kezelni, bár a fene tudja, egy ideje nem mehetünk Rovinjba a nagymamához, több fronton eszik a szart, amióta kitört a délszláv háború. Apám eddig se volt teljesen eszénél, de most mintha a maradék is elhagyta volna, elege van abból, hogy a gyárban valami kis fasszopó suhancok baszogatják, nem tettem nekik semmit, a semmiért baszogatnak, a legtöbb már visszajött a katonaságból, valamelyik hülye meg önként jelentkezett, várja a behívóját, az a bajuk, hogy én nem voltam katona, nem voltál katona, hogyhogy nem voltál, láttam egy képet is, amin katonaegyenruhában, katonasapkában feszítesz, de leszereltek, a katonaságban derült ki, hogy nem vagyok alkalmas, nem bírtam a kiképzést, először valami gyomorproblémával küldtek a belgrádi katonai kórházba, aztán amikor visszakerültem az egységemhez, kiderült, hogy egyszerű-

en alkalmatlan vagyok a kiképzésre, alkatilag, nem bírtad a baszogatást ott se, mi, nem bírtam, most se bírom. Fizetés nincs, kapunk a gyártól féldisznót, meg műszálás zoknit, azaz apám kap féldisznót, anyám meg zoknit, meg aztán harisnyát is, amit majd az elkövetkező tizenpár évben hord az egész utca, az egész környék, szomszédság, ha nem az egész város, beindul a zokni meg harisnyacsencselés, a gyár egy ideje ráállt a katonai zoknik gyártására, szép vastag, zöld zoknikat gyártanak, azóta apámék kapnak valami pénzbeli prémiumot is, ha normára dolgoznak, bemegyek én is segíteni a csomagolásban, minden szerda délelőtt várom őket a gyár bejáratánál, a markomba nyomják a kék borítékot, én meg rohanok a kis piros kempingbiciklivel a Munkásegyletem előtti parkolóba márkát venni, mert akkora az infláció, hogy délutánra már szart sem ér a fizetésük.

Ma megölöm, nem érdekel mi történik velem utána, inkább a kiskorúak börtöne, vagy a javítóintézet, fogom szépen a nagykést, előkapom a konyhafiókból, előkapom és leszúrom, a szobájában döföm belé, a paplant vajon átviszi-e a nagykés, nem, a paplant biztosan nem vinné át a nagykés, meg különben is, mi van, ha felébred, kiveszi a kezemből, kicsavarja a kezem, lefagyok, nem merek ütni, nem merek ellenkezni, kicsavarja a kezemből a kést, megragadja erősen és leszúr, belém döfi a kurva konyhakést és akkor baszhatom, de nem érdekel, vagy akkor inkább hozom a fejszét a kamrából, állandóan azt hajtogatja, fejszével kellett volna széthasítani a fejed, hogy ne is éltél volna, a faszomnak kellett egyáltalán megszületned erre a világra, behozom a fejszét, beleállítom a koponyájába, a torokban dobog a szívem a gondolattól is, most veszi be a konyhában a Bensedint, most fog szépen a három szem Bensedintől lemenni alfába, jó mély álomba zuhanni, ez lesz az utolsó álmod, azt fogod álmodni, hogy a fiad fogja és behozza a fejszét a supából, de az is lehet, hogy nem fogsz álmodni semmit, élheted tovább a kurva életed, fogom magam és beveszem az egész doboz Bensedined, és ráiszom ezt a maradék Gint.

A nagymama is bekattant, Rovinjban, belekeveredett valami szerelmi ügybe, amióta a Nekretil meghalt, egyedül él a casale utcai kis lakásban, de a vére, úgy látszik, nem hagyja, hogy magányos legyen, csak hát mint utólag kiderült, azért lakik most ő is velünk Szabadkán, beletrafált egy nős férfibe, az asszony meg állítólag felbérelt valami isztriai majmokat, hogy tegyék el láb alól, még a vonaton is követtek, beretesztem a kupé ajtaját, de nem tudtam elviselni a magányt, nem tudtam elviselni a rettegésemet, bekéreszkedtem a kalauzhoz, az egyedül volt a kupében, látta rajtam, hogy remegek, annak se kellett több, hogy megvigasztaljon, mit csinált már megint anyuka, mibe keveredett anyuka, a túlélésért voltam kénytelen begyűjteni a kalauzt, nem érted, de, de, értem, anyuka, csak maga mindig elfelejti azt, hogy honnan jön, maga mindig olyasmibe keveredik, amiből csak túlélés lesz, magának mindig ki kell keverednie valamiből, mikor élt maga anyuka, nem bírok én így élni, semmi értelme, ha egyedül kell lennem, és különben is, az most már egy másik ország.

A szobámban ülök, mióta fölébredtem nem merek kimenni wc-re, nem merek kimenni a konyhán át a fürdőszobába, rögtön behugyozok, szétrobban a húgyhólyagom, mi a fasztól félek megint, mi a fasztól szorongok, akkor miért nem hoztam be legalább egy flakont este, ki gondolta, gondolta a faszom, hogy reggel, ébredés után megint szorongani fogok, nem akarok köszönni apámnak, nem akarok köszönni a nagymamámnak, lehet, hogy egyikük sincs a konyhában, de ha ott van, akármelyikük, nem akarom látni apám savanyú arcát, nem akarom látni a nagymamám semmire se hasonlító, pirosposztagás, felpuffedt arcát, nem akarom látni apám üveges tekintetét, ha egyáltalán rá mernék nézni, nem akarom utálni magam, amiért nem merek ránézni, nem bírom a csöndet, ha nem köszönök neki, akkor baj lesz, de ha köszönök, meg se mukkan, nem bírom ezt a csöndet, nem tudom elviselni, hogy meg sem szólal, de hallom az összes visszafojtott káromkodást, szitkozódását, mindent és mindenkit szid és utál, a szomszédot, mert már megint építkeznek, a szomszédot, mert már megint több galambja van, a saját gyerekeit, hogy a faszért született meg, a munkatársait, hogy szivatják, visszaszóltál nekik, miért nem szólsz vissza nekik, az, visszaszólni, mit gondolsz te, azt gondolom, hogy egy beszari pöcs vagy, de soha nem fogod megtudni, mit gondolok, ez fog a legjobban bosszantani, ettől félsz majd, azt hiszed, ettől, pedig magadtól félsz, utárod a széket magad alatt, utárod, hogy ha a feleséged avas tepertőt vesz, mert szégyenlős és nem kóstol, a szom-

széd Ágit, aki majd átjön megint a köteg harisnyákkal üzletelni, őt azért, mert nem dughatod meg, mert gyáva vagy, mert nem mersz elválni, mert nem mersz szeretőt tartani, pedig ő nem szégyenlős, ő kóstolna, az biztos, ezt te is tudod, mert nem bízol magadban, mert magadat utálod, mert nem akarsz élni, hogy köszönjek jó reggellettel, dél van, bassza meg, már megint dél, háromkor értem haza, mit mondjak, jó napot, hogy mondjam apám üveges szemei közé, hogy jó napot, hogy hangzik már az, hogy jó napot, jó napot, apám, vagy mi, nem lehet se tegezni, se magázni, hogy szólítsalak, apám, rád se merek nézni, mi van, ha kés van a kezeden, mi van, ha meg akarod ölni magad, ha már megint elfelejtetted bevenni a Bensedint, mi van, ha kiakadsz azon, hogy megint délben keltem föl és jó napot köszönök, ha azt mondom jó reggelt, még azt hiszed baszogatlak, vagy nem hiszel semmit, mi van, ha mindegy, mit mondok, mi van, ha felugrasz és belém vágod a kést, ahelyett, hogy végre elnyisszantanád a csuklódat, vagy a torkodon nyiszálnád, transzíroznád szét az ütőered, szépen felállnál, mint ahogy a faszod áll Ágira a sufniiban, amikor nem mersz bejönni, amíg itt issza a kávé a konyhában, odalépnél a tojás-alakú tükör elé és elkezdenéd nyiszálni a nyakad, ahogy a fát szoktuk kint az udvaron a fűrésszel, szépen lassan, éppen csak ráeresztve a felületre az élet, hogy a saját súlya alatt csúszson előre-hátra, szépen lassan előre-hátra.

Kinyitom az udvarra nyíló ablakot és kihugyozok a hóba. Megpróbálok beleírni, hogy fasz, de már az s betű felénél lankad a sugár, úgyhogy csak egy jó hosszú fejjel lefelé álló j betű lesz belőle. Visszabújok a meleg takaró alá, felnyúlok, az ágytámláról leveszem a regényt, amit napok óta olvasok, olvasom ezt a vörös hajú lányról szóló történetet, Vaszary. Félig krimi, félig valamiféle örült szerelmi történet. Féltékenység meg különféle bonyodalmak egy vöröshajú lány körül. Megpróbálok elképzelni az arcát, megpróbálok elképzelni, milyen lehet, leteszem a könyvet és önkielégítek. Amikor az ismeretlen vörös hajú lányt megpillantottam az Északi pályaudvaron, szinte önkéntelenül irányt váltottattam, és megindultam utána, ilyenek. Megint hugyoznom kell, mocorgás a konyhában, a nagymama végre kimegy a konyhából, hallom a hangján, hogy ő az, hallom, ahogy krákol, szívja vissza a slejmet, felhajtom a meleg takarót és kilépek alóla a jéghideg szobába, az örökéző már rég kialudt. Majdnem újra elévizek, annyira jólesik pisálni, muszáj megint önkielégítenem, már minden fölizgat, a délutáni szarás után a wc-ben felejttem a legkedvesebb pornóújságom, kár, mert anyám találja meg és bizonytalan hangon kérdezi: mi ez, pornóújság, mi lenne, látod, ez a Sátán maga, te ilyen ebbe a házba nem hozol még egyszer, meg ne lássak ilyen nálad, mert leverem a kezéd, venném ki a kezéből, de nem adja, nyílik a sparhelt nyikorgó ajtaja, tépi és gyűri, gyömködi be a nyíláson a tűzbe a Sátánt, a Sátán maga ropog a konyhánkban a sparheltben, a lerniben meg sülnek a májjal töltött galambok, magától a Sátántól lesznek finom ropogósak a kis szárnyacsok. Betüzeli anyám a Sátánt a másnapi édeskáposzta alá, a ringli fölött az rotyog, előre főz, vasárnap egész délelőtt a gyülekezetben lesz.

Megyek én is a gyülekezetbe, nem mehet ez így tovább, még majd nem lesz rendes ember belőlem, tényleg, hiába íratott be a nagyanyám hittanra, ez a nagyanyám, az anyám anyja, a nagymamám meg az apámé. A nagyanyám masamód, és én nem is értem, hogy tudott a férje nélkül annyit élni, miért nem ment vele Splitbe, amikor az Illés bácsi az óváros oszlopait, finoman ívelt faragványait restaurálta, mi vehette rá arra, hogy Szabadkán maradjon a Sugárút lakótelepének egy hetedik emeleti lakásában, onnan járt el minden nap a Strossmajerovába, ott volt Rózsikával kalapos üzletük, én nem hiszem el, hogy nem volt féltékeny, hogy nem lett volna jobb, ha együtt vannak. Ötéves voltam, amikor Illés bácsit elvitte a sárgaság, olyan sárga lett és úgy kiszáradt, mint egy töpörtyű, úgy nézett ki a végén, aztán a nagyanyám egyre inkább magába fordult, a halála előtt már azt sem tudta, kicsoda, azt sem, én ki vagyok. Voltam én már minden, mire meghalt.

A széksorok között én is letérdelek és imádkozom. Azért fohászok, hogy vigyék el apámat. Aztán meggondolom magam. Szégyellem önzőségemet. Félek. Mi lesz, ha még rosszabbra fordul a kedélyállapota. A környezetünkben élő felnőtt férfiakra gondolok, vajon ki fog elmenni, ki marad. A levegő tele feszültséggel. A prédikátor az istentisztelet alatt arról beszél, hogy most rajtunk nagyon sok múlik. Imádkoznunk kell és példát mutatni. Kanalas Évát lesem, meg Ildit. Nem döntöm el, melyikük tetszik jobban. Talán

mindegy is. Éva szerintem észrevette, hogy figyelem, mert az istentisztelet után megjegyzi, hogy jó kis bicepszeim vannak. Láttá, miközben tapsoltam az Úrnak dicsőítés közben.

Visszafojtott lélegzettel szuszogok a kibolyhosodott, piszkoszöld pokróc alatt, elzsibbadt kezemmel tartom magam előtt a könyvet, de csak bámulom a szemem előtt összefolyó mondatokat, nem olvasok. Az egész házra ráérezkedett a csönd, nem hallok semmi mást, csak a saját nyeldeklemem pattog a fülemben meg a konyhában, a lassan hűlő szenes-sparhelt fémlapja. Kényelmesen húzódik össze a fém, múlik az idő, és apám fel fog kelni, kipiheni a délelőtti műszakot, felébred, de lehet, hogy nem is alszik, csak mereven bámulja a plafont már megint. Soha nem láttam kipihentnek, te láttad már kipihentnek, nem láttam, csak idegesnek, de hogy mitől az mindig, fogalmam sincs, szerintem ő sem tudja, te tudod, mért vagy mindig ideges, dehogyan tudod, ne szólj semmit, meg ne szólalj, aludj inkább, sőt fel se kelj, ne kelj fel soha többé, szerintem csak azért ideges, hogy az legyen. Olyan nincs, hogy valaki csak az idegesség kedvéért legyen ideges, akkor te nem ismered az apámat, miért te ismered, nem ismerem. Félek. Nem tudok a könyvre figyelni. Kezdem számolni az egyre sűrűbbé váló pattogásokat, szűkül a mellkasom is, mint a fém, fázik a kezem. Ki kéne mennem szénért, muszáj kimennem, menj, kelj fel, hozzálszenet, mert ha apád felkel és meglátja, hogy üres a vödör, akkor megint hallgathatod a kibaszott káromkodásait az esti elalvásig, és azt te sem akarod, mert az olyan, mint ha hungarocellt kellene enned, úgy érzem ilyenkor, hogy megtelik a szám meg az egész gyomrom hungarocellel, nem tudok már nyelni, soha többé beszélni, csak ezek az apám által motyogott, mormolt szavak, az élet sötétségére, rettenetére, a gyűlöletre, a halálra, a fájdalomra vonatkozó szavak tapadnak a hungarocellhez, majd évek múlva úgy érzed, hogy ez szívódott fel és raktározódott el a testedben.

Fekszem az elvékonyodott pokróc alatt, hideg kezeimmel, elhűlő ujjaimmal tartom a könyvet és a szemem már vagy tizenöt perce ugyanannak a sornak az elejére ugrik vissza, félek, rettegek, a fejemben a hang is csak mondogatja, már rég ki kellett volna menned szénért, de félek, ha felkelek, zajt csapok a konyhaajtó nyikorgásával, felébred apám és ha meglátja, hogy délután öt óra van és a sparhelt meg már szinte hideg, ki tudja, be lehet-e lobbantani még, ha meglátja, csak most megyek szénért, szétver, szétbassza a fejem, nem megyek inkább, maradok, fekszem, könyvvel a kezemben, nem is látok már olvasni, csak bambulok, pihen a sor elején a szemem, elmosódva látom a magam előtt tartott sorokat.

Káromkodásra moccanok, összerándul a testem, piszkavas koppan a medencecsontomon, ez kizökkent a merevségből. Lassan indul lefelé szememből a belém szorult sírás, visszatartom, az arcom összerándul, úgy is marad, apám már a konyhában matat, az oldalra fordulok, alig látom ebből a szögéből, félig eltakarja az ajtófélfá, guggol a sparhelt előtt, szaggatja a könyvet, laponként gyűri és tüzeli, azzal lobbant lángot, izzó, leheletfinom parazsat teremt a fának meg a szénnek. A szemem nyitva, látom, mi történik a konyhában, de nem jut el a tudatomig, csak az előbb, végre végigolvasott sort forgatom magamban, itt a garázsban térek magamhoz, most, hogy a szénpor elérte a tüdőmet. A garázsban nincs villany, de az utcáról nyílik, rést hagytam, beszűrődik némi fény, van annyi világosság, hogy ügyesen csaphatok a fejszével a nagyobb széndarabokra, akkorák a darabok, mint a fejem, vagy kétszer akkorák, szeretnék a szén alá bújni, itt maradni kint, megfagyni, csak ne kelljen visszamenni.

Mint mindig, most is este tízkor indulunk a Škodával, le Rovinjig a nagymamához. Apám borotválkozik, nehogy borostásan lássa meg a tenger, a füléből is lemetszi a kilógó szőrököt, mi közben pakolunk, hordjuk ki a bőröndöket, csomagtartó, pakktaréger, aztán végre indulás. Várom, hogy mehessek a hotelbe tusolni, a Casale utcában nincs fürdőszobánk.

A hotelben a német turisták meztelenül flangálnak, nem sürgeti őket senki, mintha egészen máshogy számolnák az időt. Izgat ez a meztelenség, a szép német asszonyok és a fiatal nők. Apámék mindig kint várnak, kint a hotel előtti parkban valamelyik padon, szerintem fogalmuk sincs, micsoda paradicsom van itt bent, anyám biztos Sáránt kiáltana azonnal, még jó, hogy nem jönnek be. Apámnak biztos bejönne, mert itt Rovinjban állandóan nudista strandra jár, persze nélkülünk. Én meg nem nagyon értem, mi van, hogy akkor most valami rossz dolog, amit apám csinál vagy mi. Elmerészkedek anyám

mellől, nem érdeklődöm afelől, hagyja-e, hogy egyedül csatangoljak. Gondolom, felkutatatom apámat. Mit csinálsz, apám, merre mászkálsz el egész napokat. Rettegek, legalábbis remegnek a térdeim, amikor a nudista övezetbe érek, de közben valami bizsergető vágy is megszáll, dobd le a ruháidat, hanyagul vesd a válladra a gatyádat és himbálódzó fasszal grasszálj a sok nudizó között, eszem ágában sincs levetkőzni, csak ez a remegés, amikor a nudisák közé keveredek, csak egyszer kell megállnom, leülök, mert annyira áll a farkam, hogy majd szétreped a fürdőgatyám, jobbnak látom megpihenni kicsit, meg különben is kezd kissé borulni az ég, és felélénkül a szél, egy-egy napernyőt is megemel, szóval így ülve egészen kellemes képet mutat a strand, ahogy a felugráló német nők mellei himbálódznak jobbra-balra, csak a fehérzoknis, szandálos, micisapkás, lógótökű férjeik felett nem tudok napirendre térni.

Turistaként megyek be a hotelbe tusolni, németnek fogják nézni, szóke a feje, mint a német kisgyerekeknek, senkinek sem fog feltűnni, most egy német kisgyerek vagyok ebben a paradicsomi hotelben, ebben a négycsillagos szállodában, vagy három csillagos, nem emlékszem, mert az ablakon keresztül, a Casale utcai lakás ablakán keresztül nem látni jól, vagyis egyszer három, egyszer meg négy csillagot látok, nem egyenes az üveg az ablakkeretben. Most valami hasonló érzés bizserget, megint remegnek a térdeim, mint amikor apámat követem a tengerparton. Gyerek, úgysem szólnak rá, és különben is szóke, és folyton németnek nézik, mondogatják egymásnak a szüleim állandóan, azt hiszik, azért vacognak a fogaim, mert beszari vagyok, menj már, ha valaki kérdez valamit, csinálj úgy, mint ha nem is hallanád, menj tovább, senki nem fog baszakodni egy német kisgyerekekkel, senki nem fog kérdezni semmit, menj csak, minek néztek ti engem, egy beszari kis pöcsnek, fogalmatok sincs róla, alig várom, hogy levegyem a gatyámat, ugyanúgy, mint első alkalommal, amikor itt tusoltam, ezt jól kitaláltátok, azóta is, alig várom, hogy jöjjünk a hotelhez, emlékszem, első alkalommal egyszerre volt rettenetes és izgató a dolog, amikor rájöttem, hogy a tusolófülkék előtt nincs függöny és semmi más, amivel eltakarhatnám magam, férfiak és nők egy térben, már zubogott rám a víz, amikor a szemben lévő apróféhér kerámiakockás tusolófülkébe lépett egy lógómellű, dússzörzetel megáldott hölgy, fütyörészve csattogtatta magára a zselés tusfürdőjét, miután megengedte a vizet, tenyerébe nyomta a síkos, színes folyadékot, szétdörzsölte kezei közt és szemérmetlenül habosítani kezdte fényes testét. Nem mertem odanézni, de muszáj volt, nem állhattam ki, aztán még sokszor eszembe jutott a donna édeskés, talán kéjes, vagy azt csak én képzeltem be magamnak, talán csak természetes mosolya, olyankor mindegy hol vagyok, az iskolában, vagy épp otthon a padláson, végigszaladt rajtam a hideg, meg olyan érzés önt el, mint amikor az ember jólesően pisál tusolás közben. ■ ■ ■

■ ■ ■
Sirbik Attila (1978, Jugoszlávia): író, publicista, a Symposium folyóirat főszerkesztője. Élt Szabadkán, Pécsen, Újvidéken, Rovinjban és Csantavéren. Megjelenés előtt álló regényének – amelyből *Molytej* címmel Igor és Ivan Buharov forgatott filmet – is ezek a fő helyszínei.

régről mintha nem tudtam

volna milyen hatalma van egy fának a fény
fényre hull az árny egy
sötétebb árnyra

játszik (görcsein denevérekkel gerlékkel legalább
egy porló fészket biztosan őriz) novemberre
gesztenyénk

egyértelművé
vált mint valami atomvillant
bolond csontjain néhány harsánysárga tollal

Tűzzománc

(Kedves, te vagy a *környezetem*,
miként én a *környezeted*.
A *természet* védelme húsba vágó kérdés.
Az *ökológia* oly figyelmes játé-
ra sarkall, táncléptekre,
bár olykor (óhatatlan) vérzel.)

„Mintha szar folyna a platán oldalából” – jegyeztem meg (egy életre) az iskolaudvari ikerfák közül a mi folyosónkhoz közelebbi, kedvesebb törzséből csorgó ragacsot szagolgatva, tagozatot váltó ötödikesként bátortalanul, s a „szar” szó miatt is halkán.

És le is torkollt Porszívó (így neveztük heves légvételei okán az új biológia tanárnőt), amint érzéketlen maradt egy más fölfedezésemkor is, igaz, azt már bekiabáltam az óráján: „Hiszen a sejt: tojás!” (Héj, hártya, plazma, mag, etc.)

Viszont ő tartotta az *Egészségügyi szakkört*, hol élesztettünk újra próbabábut. Igazi hívó volt, ez becsábított, meg a hetedikesek nagyképűsége: „Majd mesél a kisajkakról és a nagyajakról!”(sic!), amit alátámasztott az osztályuk.

Ahová be-besettenkedéseimkor sarokban állt a csontváz, arrébb a vitrin ámulatos ráknyomatai, tetején a kitömött döggeszelyű, mellette a parlagi sas, mellette a kerecsen sólyom.

Semmiről, arról sem beszélt, valamit talán, összeraktunk egy embert, a fő szerveket, a szívet, a tüdőt, a májat illesztgettük egy ilyen megnyúzott bábus a helyükre. Félévkor átmentem Karacshoz (Karacs Laci bácsihoz) *Tűzzománkra*.

Demus Gábor 1974-ben született Balassagyarmaton, a MUOSZ újságíró iskolájában újságírói, a Miskolci Egyetemen Filozófia tanári, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szakirányú könyvkiadói diplomát szerzett. Versei többek közt a Holmiban, a Kalligramban, az Új Forrásban, a Spanyolnáthában jelentek meg.

Margójegyzetek

Patrick Modiano

Éjfű című regényéhez

Modiano *Éjfű* című regénye 2012-ben jelent meg. Az író „onirikus”, álomszerű regénynek, egyik kritikusa¹ pedig a legköltőibb műveként méltatta. Az író egy 2010-ben, a *L'Horizon* című regénye megjelenésekor a Francia Sajtóügynökségnek adott interjújában azt mondta, hogy mindig ugyanazt a regényt írja. Ezt a gondolatot képszerűen és árnyaltabban folytatja, amikor megkérdezik a Nobel-díj kapcsán. Arra a kérdésre, hogy „Jól összegezte a Nobel-díj Bizottság az életművét?”,² Modiano ezt válaszolta: „Kissé hiányos a megfogalmazás... De igen. Egy bizonyos értelemben megállja a helyét... Az emlékezet, igen, de szeretném hangsúlyozni, hogy lényegében a felejtés háttéréből megelevenedő emlékezésről van szó. A felejtés fátylairól. Az emlékezés kis lyukakat képez ezeken a fátylakon. Az én igazi témám inkább a felejtés, mint az emlékezés. A felejtés, mint valami lepel, beborít mindent, amit átéltünk. Az emlékezés megpróbálja átlyuggatni ezt a leplet. De ez a lepel mindig jelen van.”³

Modiano regényeinek élményanyaga a gyökértelesség, a váratlan fordulatokkal teli gyepekkor, és a szülők rejtélyes életvitele. Megpróbálja megérteni a vele történeteket, így óhatatlanul a születése előtti korszak felé irányul a figyelme. Ez a korszak a párizsi megszállás időszaka volt. A gyermekkor, a történelem mellett művei harmadik témája az írói lét, az íróvá válás folyamata. A regényeiben gyakran feltűnő író mindig emlékező, és ez az attitűd éppen azért jött létre, hogy megértse, megfejtse a talányos és hányatott gyermekkort. Az emlékezés sokszor torzít, elégtelen, csalóka, ezért fogódzókat keres: feljegyzéseket, tényeket, épületeket, topográfiai és levéltéri adatokat, korabeli dokumentumokat. Modiano stílusát is ez az attitűd teremti meg. Mind az önéletrajzi, mind a történelmi elemeket önkényesen kezeli, fikciósá emeli. Tévedünk, ha azt hisszük, hogy a valódi életet feltáró, vagy a valódi történelmi tényeket dokumentáló szöveget olvasunk. Írásművészetének szerintünk az a különlegessége, hogy a kulturális utalások miatt erősen kódolt, finoman kimunkált, tisztán megszólaló szöveg szoros rokonságot tart napjaink leghígebb irodalmi műfajával, a detektívregénnyel. A két véglet igen természetesen kapcsolódik egymáshoz. A hatás nem marad el: a mindinkább fokozódó feszültség az olvasót a regény középpontja felé vonzza, oda, ahol a keresés, a „nyomozás” véget ér, és remélhetőleg megoldódik a rejtély.

De a Modiano-regények végkifejletét leginkább a hiány fogalmával lehetne leírni, mert nem kapunk egyértelmű magyarázatot. Az író csak arra vállalkozik, hogy megejtse az olvasóval, hogy a szöveg végén felderengő igazság viszonylagos, sok összetevőjű, kinyilatkoztatni nem lehet, nem tudjuk, csak sejtethetjük a dolgok végső okait. Ezért kezdi mindig újra a keresést, minden regénye egy újabb keresés. Az elbeszélő valami rejtély nyomába ered, amelynek felderítésére igen, de a kibogozására, megoldására nem vállalkozik vagy nem is képes rá.

Az *Éjféli* már a címével megállít. A francia cím, a *L'Herbe des nuits* dallamos hangzása költői hangulatot áraszt,⁴ pedig a mű közege és szereplői is – az elbeszélőt kivéve (de ő is határeset) – gyanús alakok, bűnözők. Az író-elbeszélő szokásos párizsi sétája során visszakérül fiatalkorába, és megelevenedik az olvasók előtt egy hatvanas évekbeli, enigmatikus szerelmi történet. E történetet Dannie, a szeretett nő bűnöző múltja és a gyilkosok: a többi szereplő miatt kétszeresen is bűn övezi. A 2014-es jelenben élő elbeszélő főleg az 1964-es évben Dannie-hoz fűződő szerelmére fókuszál. Mivel semmi nem előzmények és következmények nélküli, ezért a történet – rejtett módon – szakadatlanul visszautal a megszállás éveinek soha el nem ítélt gyilkosaira, illetve előremutat egy majd a fő cselekmény lezajlása után egy évvel bekövetkező eseményre: egy marokkói politikus, Ben Barka meggyilkolására. Az el nem évülő bűnök folyamatos jelenlétét rajzolja ki előttünk a nehezen követhető, pengeéles ésszel szilánkosra zúzott történet.

Az elbeszélő emlékeiben gyakran feltűnik Langlois rendőrfelügyelő, aki az igazságszolgáltatás tehetetlenségét, a mindennemű nyomozás értelmetlenségét jelenti az olvasó számára. Kék szeme és lakhelye: a place d'Italie kék ege gyöngéden líráivá emelik alakját, ami nem véletlen. Ahelyett, hogy kiderítette volna az igazságot, eltüntette a nyomokat: így fejezte ki együttérzését Jean és Dannie iránt.

Az alábbiakban a szöveg néhány titkos utalására szeretnénk rámutatni. Modiano minden könyvét el kellene olvasni ahhoz, hogy az éppen adottat némileg megértsük. Az *Éjféli* jó néhány passzusa már a korábbi regényekben is megjelent (*Fleurs de ruine*, *Remise de peine*, *Ronde de nuit*). A szereplők, nevek, egyes helyszínek, sőt mondatok is megegyeznek e korábbi regények elemeivel. Igazolást nyernek Modiano szavai, hogy ugyanazt az egyetlen regényt írja. Az egyikben olvasott kiegészíti, magyarázza a másikat. A jelen regény szereplői, az Unic Hótel kuncsaftjai nem pusztán az előző művekben, hanem az előző korban, a megszállás alatti Párizsban is léteztek: a francia Gestapónak dolgoztak; háborítatlanul élnek a hatvanas évek közepén tovább, és egy újabb bűnügy részeseivé fognak válni. A jelen regényben szereplő Georges B valódi neve Georges Boucheseiche,⁵ aki a hírhedt rue Lauriston, a francia Gestapo párizsi székhelyén ténykedett háborús bűnös. Az elbeszélő, Jean és szereleme, Dannie közös ismerőse, Aghamouri a valóságban is létezett, Thami Azzemouri néven. Ez az egyetemista Ben Barka elrablásakor annak közvetlen közelében volt, tehát részt vett a bűnügyben. A regényben erre mindössze egyetlen mondat utal, amelyet Dannie mond ki: „Arra akarják rábírní, hogy csapdába csaljon egy marokkói férfit, aki gyakran megfordul Párizsban... Aghamourinak nincs ínyére a dolog, de már a markukban tartják...” (100. o.) Maga Dannie is több álnéven élt, az egyik, a Mireille Sampierry ugyancsak a rue Lauristonhoz kapcsolódik: létezett egy ilyen nevű nő, aki mint Dannie anyja, a francia kollaboráns bűnözők egyikének szeretője volt. Mint a cselekményből felsejlik, lányát vidéken rejtette el s neveltette, majd sorsára hagyta, egyedül jött fel Párizsba, és kétes alakok szeretőjeként tartotta fenn magát. A Dannie álnév mintegy átpoétizálja⁶ ezt a feltehetőleg szépséges, de nem feddhetetlen múltú lányt: neve Jacques Audiberti azonos című versére utal. Ebben a versben a szeretett nő kozmikus méretűvé, az univerzum pulzáló részévé válik, és szürrealisztikus hiperbolikus jelenséggé nő. A két szerelmes a természet részeként, növényekként (szilfa és fűszál) jelenik meg egy fél verssorban, halvány, titkos kapcsolatot teremtve a regény címével is.⁷

Jeanban és Dannie-ban ugyanaz a múlt miatt érzett, megnevezhetetlen büntudat bujkál, és a háborúra apró, de félreérthetetlen utalásokat olvashatunk a szövegben: „minden sötétségbe borult, mintha kijárási tilalom lenne” (28. o.), „a fekete függöny kiszűrte minden fényt, mint később megtudtam, még a háborúból maradt meg az »elsötétítési rendelet« e tárgyi emléke” (30. o.).

A szöveg más utalásai szinte kiszakítják, magasabb dimenziókba emelik Dannie alakját a kisszerű, léha nő-létből. Jean a szerelmük ideje alatt írja első regényét, és a kéziratban – de Jean gondolatvilágában is – feltűnnek olyan nőalakok, amelyeknek sorsa korrespondenciát, párhuzamosságot mutat Dannie-ével. (Jeanne Duval, Baudelaire szeretője, Blanche bárónő, Casanova kortársa, kalandornő, akinek a XV. Lajos ellen elkövetett merénylethez lehetett homályos köze Casanova naplója szerint; Anne Leroy, akit 1793-ban lefejeztek, mert kimondta azt a véleményét, hogy „Éljen a király”). Az elbeszélő íróként és szerelmesként egy Párizson kívüli helyszínen, a La Barberie nevű udvarházban Dannieval együtt kilép a jelenből és (a történetben szó szerint többször is felidézett költő) Nerval Sylvie-jének vidéki, kastélyromos álmvilágába kerülnek, de az ő számukra az idill félelemmel és fenyegetettséggel terhes.

Végezetül szeretnénk röviden szólni az irodalmi emlékezetéről is. A Jean elveszett kéziratában szereplő (és többször emlegetett) személyek abból a szempontból fontosak, hogy kapcsolódnak az író-elbeszélő felejtés elleni küzdelméhez, mert olyan írókról, irodalmárokról, tudósokról szól ebben a kéziratban, akik jelentős, értékes műveket hagytak az utókorra, mégis méltatlanul kihullottak a közös kulturális emlékezetből. Tristan Corbière a költői nyelvet megújító költő-zseni mindössze egyetlen kötetet publikált, azt is a saját költségen, és ezután meghalt tüdőbajban. Charles Cros nemcsak költő, tudós is volt, a fonográf és a telegráf feltalálója, korában senki, de ma a *Füstölt hering* című versét minden francia gyerek ismeri. Tristan Corbière, Charles Cros, Jacques Audiberti öntörvényű és szabad művészek, akár Jean, az író alteregója. Oser Warszawski és Restif de la Bretonne azért kapott fontos helyet a kéziratban, mert mindketten egy álomszerű, elképzelt Párizs titkait kutatták, mint Jean, az elbeszélő, vagy Modiano, aki azt mondta, hogy „Párizs az én belső városom”. Az író október kilencedikén éppen a Luxembourg-kert környékének valamelyik utcáját rötta, amikor telefonált a lánya, tőle értesült arról, hogy Nobel-díjat kapott. Azóta sem érti, mert ezt mondta: „Nagyon szeretném tudni, miért engem választottak.”

JEGYZETEK

- 1 Cosnard, Denis: En noir et brume „L’Herbe des nuits” de Patrick Modiano. *Le Monde* 28.09.2012.
- 2 A Svéd Akadémia megfogalmazása szerint a díjat „az emlékezés művészetéért kapta, amellyel felfoghatatlan sorsokat, a megszállás életvilágát idézte meg”.
- 3 *Lire* 2014. november, 54. o.
- 4 Modiano hol Oszip Mandelstamra („... éj fűvét szedni, míg mésszel marja a testet a vér...” 1924. január 1. In: *Csilapítatlan szavak*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973. Lator László fordítása), hol Paul Celan *Pavot et mémoire* című verseskötetére utal, hol Paul Valéry („... je sens l’herbe de nuit”) ihlető verssorait emlegeti, hol meg Charles Baudelaire Jeanne Duvalhoz írt, következő sorára hivatkozik: „... l’herbe ondoyante de ses cheveux” – de valójában a maga szavai adják a legérzékletesebb magyarázatot: „az éjfű nem más, mint az örökké felfoszló emlékszálak, amelyeken életünk végéig kerdőzünk”.
- 5 Cosnard, Denis, *i. m.*
- 6 A regény 101. oldalán feltűnik maga Audiberti: „Láttam, hogy kijön a hotelből egy író, akiért rajongtam akkoriban, és ismertem Dannie című versét is.”
- 7 „eûmes nous notre lit toujours évanoui / quand je ne fus que l’orme et toi qu’une herve, qu’une?” Audiberti, Jacques: Dannie In: *Race des hommes*. Gallimard, Paris, coll. Métamorphoses, 1937.

Patrick Modiano 1945-ben született Boulogne-Billancourt-ban. 2014-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. Könyvei magyarul: *Sötét boltok utcája* (Magvető, 1980.) *Augusztusi vasárnapok* (Elek és Társa Kiadó, 1996) *Dora Bruder* (Vince Kiadó, 2006.) *A Kis Bizsu* (Tarandus Kiadó, 2014.) *Éjfű* (Tarandus Kiadó, 2014.)

Röhrig Eszter Budapesten született. Doktori disszertációját Gustave Flaubert: Bovaryné című regényének elbeszélői technikáiról írta. Szépirodalmi szövegek fordításával és elemzésével foglalkozik.

ÉLES

ÉLES

Én küldtem el. Katje messze került, egyenesen fel az égbe, több ezer méter magasra fémszárnyakon. Másfél hónapnyi kiképzés után december közepe-től dolgozó nő lett, én meg mesteri disszertáció előtt álló pszichológushallgató, felnőtünk. A fedélzeti szabályzat szigorú kontyba csavartatta a haját, az egyenruha merevvé és szögletessé tette a mozdulatait, jóformán ki se látszott az arca a rigorózus előírások alapján felvitt sminkréteg alól. A repülőn és a várótermekben sokat kellett egy helyben állnia, rábeszéltem, viseljen kompressziós harisnyát a visszerek ellen, fájdalmasan szorította combját a gumírozott pamut, külön kín volt, valahányszor indulás előtt megpróbálta felhúzni, *megszakadok, bazmeg, én ezzel nem kínlódom többet, az már igazán a legkevesebb, hogy szarrá megy a lábam!* Ilyenkor türelmesen elcsendesítettem és leültettem az ágyra, az én kezemnek valahogy jobban engedelmeskedett a vastag, durva szövet, aztán idővel belejött ő is. Volt egy aprócska bőröndje, ennek az összepakolásában is segítettem neki, sürgősségi esetekre kellett tiszta fehérneműt és egy-két göncöt betennie, merthogy sose lehet tudni, mikor ragadnak ott valamelyik reptéren, nem is kell ahhoz meghibásodnia a gépnek, elég, ha rámászik a köd a kifutóra, és annyi a röpködésnek.

Az első hetekben egyedül autózott ki a reptérre, most ismét jól fogott a portyázáshoz vásárolt tragacs, míg nem újdonsült kollégáival kibéreltek egy kisbuszt, aminek sofőrje pár száz euróért még az ő extrém órarendjükhöz is hajlandó volt alkalmazkodni. Hamar összerázódott a zöldfülűekből és veterán légiutas-kísérőkből álló társaság, szűk terekbe zárva, seggük alatt a bolyhos felhőkkel könnyen megtalálják az emberek a közös hangot, pláne, ha a légitársaságnak az a protokollja, hogy mind a gép elején, mind a gép végén egy fiú-lány páros szoros együttműködése biztosítsa a kliensek zavartalan utazását. Katjenek havi tizenkét-tizenhárom munkanapja volt, de szabadideje szinte semmi, a repülésmentes napok nagy részét is bent kellett tölteniük a légitársaság irodájában, készenléti állapotnak neveztek ezeket az elpocsékolt órákat, elvileg bármikor felrendelhatték őket valamelyik gépre, gyakorlatilag viszont sose volt rájuk szükség. Várakozás közben legjobb barátjuk a kávégép volt, fejenként hat-hét eszpresszót is betoltak a nagy semmittevésben, Katje ilyenkor majdnem az egész éjszakát ébren töltötte, s míg én aludni próbáltam, ő mozdulatlanul feküdt mellettem az ágyban, nem is a mennyezetet bámulta, hanem azon túl valamit, az ég és föld közé felgyűlt tömör ürességet. Végképp elszakadt tértől és időtől, egyik pillanatban verőfényre csukta rá Rómában a fedélzeti ajtót, a következőben pedig már szürke londoni eső permetezte a géptörzs ablakait.

Eleinte ritkán fordult elő, majd idővel egyre többször, hogy a műszak lejártával nem jött haza. A sofőrt ilyenkor egyik városszéli klubhoz irányították, nem bírtam felfogni, hogy van energiájuk tizenkét órányi repülés után tequilázni és az asztal tetején táncolni, ölelgettek egymást és fotózkodtak, tímilding volt az egész élet, *csak a csajokkal vagyok*, mondta a telefonba, és még elismételte párszor, saját magát se hallotta a körülötte üvöltöző karcos hangoktól. Ha pedig nem a kollégákkal lógott, akkor a Szoptató előtt pattant ki a kisbuszból, továbbra is bejárt Rojálhoz Pippel vagy nélküle, szegény öreget állítólag teljesen elnyúzta párkapcsolatának ingatagsága, kellett neki a pátyolgatás. Sose volt még ilyen szomorú hely a Szoptató, akár egy halottas háznál, fojtott hangon pusmogtak a vendégek, Rojál nemhogy a zenét, de a söröskorsók csörgését se bírta elviselni, földöntúli erőfeszítésébe került az is, hogy rávegye magát a főzésre, a felszolgálásig viszont volt, hogy nem jutott el, valahol félúton utolérte a depresszió, és már röpült is át a kerítésen a félig átsült húsokkal teli rostély. Nagy színész volt az öreg, profi munkát végzett.

Egyszer a postaládáknál összefutottam azzal a szomszédasszonnyal, akinek mindenről tudnia kellett mindent. *Mi van a barátnőddel?*, kérdezte. *Dolgozik*, mondtam. *Hol? Repülön.* *Olyan ritkán látom mostanában*, mondta. *Ez van*, mondtam. *Hogy is hívják?* Megmondtam a nevét. Az még megvolt.

És szépen lassan bekocsonyásodott minden, vontatott napokba szorult vákuum lettem. Sivár volt még a percepció is, amivel a sivárságot éreztem, tigriscsikokkal próbáltam szóraztatni magam, de nem ment: nyomhattam bármilyen mélyre a körömmel, vájhatam-karcolhattam, ahogy bírtam, az istennek se működött, csak a kudarc jött meg a harag, amiért megöregedtem, és amiért a fájdalom már tényleg fájdalmas lett, nem kábított többé, még csak eseménynek se volt jó. Ekkor kezdtem el lejárni a folyóhoz, se szép nem volt, se kellemes, sehol egy fa vagy tenyérnyi pázsit, rohadásszag áradt a part mentén felgyűlt toxikus habokból, de legalább nem stagnált, sebesen haladt a betonmederbe szuszakolt víz, tömör sistergésébe még a reptér felé ereszkedő gépek se tudtak belepiszkítani. Ez lett a kedvenc helyem, órákat töltöttem a korlátra könyökölve, figyeltem az áramlást, bámultam a folyót, egy csomó mindent hozott magával.

Régi ismerősöm volt nekem ez a víz, azokból az időkből, amikor még nem laktam le ennyire az életet. Például az első egyetemista szülinapom, amire egy felfújható, a farka alatt lyukkal ellátott gumitehenet kaptam Mézgától meg Basszertől, ami még bögni is tudott, ha eléggé kiéhezett és elkeseredett volt az ember, hogy némi síkosító segítségével kipróbálja. A kocsmában adták át a vastag szalaggal átkötött csomagot, veregették a válam és röhögtek, *nehéz napokra, kanosgeci!* majd felráztak egy dobozos sört, és a nyakamba fröcskölték az egészset. Sokan voltunk, régi osztály- és új csoporttársak egyaránt, kardoztunk a székekkel, seggbe ujjaztuk a gumitehenet, a pincérek nem értették, mitől vagyunk ennyire bevadulva, fogalmuk se volt, miért dagad olyan furcsán Basszer kapucnis felsője, amit a kibírhatatlan hőség ellenére se vett le magáról, csak néha cipzárzott ki, és akkor is épp résnyire, hogy hozzá lehessen férni annak a kétliteres, műanyag palacknak a szájához, amit legutóbbi hazajártakor töltött meg a tavalyi törkölyvel, és amit most mindannyiunkba nagylelkűen bediktált, *gyere ide, gyere szépen, szívd meg ügyesen apuci csecset, jól van, jól van, szopjál!*

Alig maradt háromujjni a flakonban, azt már nem vittük haza magunkkal, több volt benne a nyál, mint a szesz, inkább hátrahagytuk annak a három skinheadnek, akik azért kötöttek belénk az utcán, mert túl hangosan próbáltunk énekelni, *mi a kurva anyátokat ordítotok, cigányok vagytok, bazmeg?* Basszer adta oda nekik a törkölyt, *egészségetekre elvtársak, éljen az anarchia!* úgy kellett elrángicgáljuk onnan, mindenképp meg akarta simo-

gatni a fejüket, *eresszetek hé, olyan jó sercegős!* Szerencsére nem vették elő a bicikliláncot, csak összébbr húzták magukon a bomberdzsekit és fejcsóválva néztek utánunk, mi meg randalíroztunk tovább az éjszakában, becsengettünk egy temetkezési vállalkozóhoz, ahol éjjeli őr szundított a bejárat előtti széken, és koporsót kértünk az egész bagázsunknak, nekem, az ünnepeltnek külön párnázottat meg aranyfogantyúst, de a többieké is legyen szép és kényelmes, *most fel is próbálnánk, hogy jó-e, a bakancsot is lehúzzuk, nem mocskolunk magunk után, nem vagyunk mi olyanok.* Aztán megálltunk a hídon pisilni, a járdaszegélyről igyekeztünk beleívelni a folyóba, én jóformán el se kezdtem, amikor a fiúk rám rontottak és felkaptak, *heppi bördéj!* ordították, és átlógattak a korláton, nem volt alattam semmi, csak a fekete víz meg a part menti fények szálkás tükörképe, jó volt fejfelé lógni, a hajamat, ami akkor még nem hullott és hátközépig ért, szétfújta a szél, nem kapálóztam és nem ordítottam, a fiúk párszor úgy tettek, mintha elejtenének, nagyokat rántottak rajtam, ijesztgettek, de nem sikerült nekik, túl nehéz volt a fejem, bármelyik pillanatban leszakadhatott a nyakamról, és akkor nem kell többé az enyém legyen mindaz, ami nap mint nap kalapálja belülről a koponyámat, akkor kiszedi a víz az agytekervényeim közül a sok szutykot és feloldódik az összes szarság a vízben, széthordja a folyó, eldugja a kövek alá, belefogatja iszapba, békanyálba, mindenféle szemétbe csomagolja.

Ezért voltam dühös, amikor visszaemeltek a járdára és fetrengeni kezdtek a röhögéstől, az nem is érdekelt, hogy egy jókora fekete foltban végighugyoztam az anorákom. Egészen átázott, hideg volt és fáztam, vacogva láttam hozzá az útkeresztesződésnél leszerelni a stoptáblát, mialatt a többiek az elsőbbségi háromszögnek ugrottak neki, régi szórakozásunk volt ez, lassacskán nem maradt tenyérnyi szabad hely a szoba falán, mindent beborítottak az összelopkodott közlekedési táblák. Egyetlen szabály volt, az, hogy bármilyen segédeszköz nélkül, pusztá kézzel kellett leszedni őket, a rozsdáette csavarok általában könnyen engedtek, de a makacsabbakat is elintéztük, vastagon ették le ujjainkról a bőrt a kövér anyák, de mi csakazértse hagytuk magunkat, élveztük, hogy fáj, és élveztem én is, nevettem és a könnyeim folytak, mert el tudtam felejteni, hogy ez csak egyetlen nap, ünnepnap, a többin pedig ezentúl se változik semmi, ugyanúgy ajtón-ablakon fog bedölni a mindenféle szemétség.

Így hát a folyónézés lett a bázisdrogom, rendszeren elvonási tüneteim voltak, ha néha-néha ki kellett hagynom. Előre irtóztam Katje szabadnapjaitól, amikor muszáj volt valamennyit bent ülnöm vele a házban, alig bírtam meglenni a négy fal közt, egyedül az érdekelt, hogy valamilyen olcsó kifogással elhúzhassak otthonról, még a főkváncsit is eljátszottam, hátha úgy gyorsabban letudhatnám a protokollt. Mindenről kérdeztem, ami csak eszembe jutott, egyik fölösleges marhaságról a másikra ugrottam, például, hogy miért van az mostanában, hogy bármelyik járaton dolgozik, kivétel nélkül két-három órát késik a gép, és mik azok a véraláfutások a combján, mintha valami fojtogató gyilkos kapta volna el a lábát, ja, értem, azok a kurva turbulenciák, odaütötte a karfához, a harisnyája is akkor hasadt fel a fenekénél, a felszolgálókocsiból kiállt egy szeg, attól. Hogy az egész utastér rázkódott és a fények is kialudtak? *Nabaszki, jó, hogy nem lett nagyobb baj, gyere, segítetek beccuolni a bőröndbe, nehogy ruha nélkül maradj.* ■ ■ ■

Potozky László 1988-ban született Csíkszeredában, jelenleg Budapesten él. Legutóbbi novelláskötete, a *Nappá lett lámpafény* 2013-ban jelent meg a Magvető Kiadó gondozásában. Éles című regénye ugyanitt várható 2015-ben.

MÓRICZ

A POR METAMORFÓZISAI

Móricz Zsigmond és Török Gyula

Móricz Zsigmond *Forró mezők* című regényét többféle szempontból is alaposan elemezte az újabb szakirodalom – itt elsősorban Benyovszky Krisztián és Szilágyi Zsófia értelmezéseire gondolok. Mindketten megállapítják, hogy Móricz egyetlen „krimije” egyben dzsentri-regény is kívánt lenni, s ez a kétféle törekvés olyan feszültségeket szült a kompozícióban, amelyekkel a szerző nem tudott (vagy talán nem is akart) megbirkózni. Ahogy Benyovszky Krisztián írja *Forró trópusok* című tanulmányában:¹ „a szerző kétféle, egymással nehezen összeegyeztethető olvasói elvárásnak kívánt megfelelni: feladványt, izgató rébuszt konstruálni, de ezzel együtt a vidéki dzsentri kiábrándító rajzát is adni.” A megállapítás alapján véve nyilván helytálló; annyiban mégis vitakoznék vele, hogy a krimi magvát alkotó rejtély és egy társadalmi réteg – jelen esetben a dzsentri – ábrázolása *elvileg* aligha összeegyeztethetetlen. Arról sem vagyok meggyőződve, hogy Móricz valóban „kiábrándító” képet kívánt adni a dzsentri-ről, hiszen a regény szövegéből inkább az derül ki, hogy ez egy kritikus helyzetben levő, ám ugyanakkor a magyarság legfontosabb értékeit hordozó társadalmi réteg. Ami a bűnügyi regény műfaji szabályainak való megfelelést illeti, szintén csak részben tudok egyetérteni Benyovszkyval. „A *Forró mezők*-ből hiányzik a rejtélyt megoldó hivatásos vagy amatőr Nagy detektív alakja, aki módszeresen fejt fel az ügy összegubancolódott szálait, s a zárójelenetben tá-

lalja a megoldást. Az pedig végképp nem egyeztethető össze a klasszikus detektívtörténet hagyományával, hogy az ügyben nyomozó detektív (a főkapitány) legyen a tettes.” Papp Béni főkapitány valóban nem vethető össze Sherlock Holmes vagy Poirot figurájával, de ennek elsősorban nem az az oka, hogy ő maga rendőrtiszt. A krimi műfaji szabályai sokféle verziót, kísérletezést elviselnek (gondoljunk csak Dashiell Hammett *Véres aratására*, ahol sokáig nem tudhatjuk, hogy vajon nem maga a nyomozó-e a gyilkos, vagy Agatha Christie *Ackroyd-gyilkosságára*, amelyben a narrátor a bűnelkövető). Egyetértek Szilágyi Zsófia véleményével, mely szerint a nagy különbség igazából abban rejlik, hogy „a detektívnek *nem* az igazság felderítése a célja.”² Mindazonáltal megjegyzném, hogy ez a kétségtelen tény ellentmond a regény későbbi változatában betoldott igazság-motívumnak³, amely nagyon hangsúlyosan megjelenik a szövegben, de strukturálisan és poétikailag nem kaphat igazi funkciót. Fábján főszolgabíró figurájára gondolok, akiben Papp Bénihez hasonlóan szintén felmerül az a gondolat, hogy az adott helyzetben „valóban az látszik a legfontosabbnak, hogy ez a szegény teremtés [*vagyis Vilma, a gyilkosság áldozatának felesége – A. G.*] megnyugodjon”, ami aligha összeegyeztethető az igazság felderítésének szándékával. De mindenképpen figyelemreméltó, hogy mindig az ő alakjához kapcsolódik valamilyen módon a nagybetűs Igazság igénye. Fábján kétségkívül szintén nyomoz,

bár inkább tekinti magát az igazság passzív eszközének, mint aktív kutatójának. „Mintha mindnyájuk felett ott ülne s nézné apró, szenvedő mozgásaikat az Igazság.”⁵⁴ Vagy vegyük ezt a passzust: „Ahogy a főszolgabíró az utcán ment, itt is, ott is emberek ácsorogtak. Érezte, hogy mindenki utána néz, s szinte úgy volt, mintha az egész világ ellenőrzése mellett vinné az igazság fáklóját.”⁵⁵ Móricz tehát – legalábbis a második kiadásban – nem tévesztette szem elől azt a követelményt, hogy egy bűnügyi történetben az igazság nem maradhat felderítetlen. Megfordulhatott a fejében egy olyan regény-modell lehetősége is, amelyben a rejtély megoldása mintegy a szereplők akarata ellenére, vagy legalábbis nem túlságosan lelkes asszisztenciájuk mellett, egyfajta személytelen erőként működve kerülne napvilágra. Ha így is történt (amit már nem fogunk megtudni), nyilván se energiája, se türelme nem volt ennek a megoldásnak a végigviteléhez. Fáján így inkább az írói ideológia szócsöveként kezd működni, vagyis abban a potenciális funkciójában, mely szerint majd ő deríti fel az igazságot, kétségkívül elhalványul az alakja. Végül soron tehát megállja a helyét Szilágyi Zsófia állítása, mely szerint a *Forró mezők*ben Móricz éppen „azt mutatja meg, miért nem játszódhat ebben a közegben valódi detektívregény.”⁵⁶

Benyovszky Krisztián érdeme volt, hogy elsőként elemezte mélyrehatóan a pornak és a forrósnak mint a cselekménytér, a nyírségi táj meghatározó attribútumainak prózapoétikai szerepét a regényben. Ahogy írja, az így meghatározott környezet Móricznál vagy hangulatteremtő kulissza, vagy a szereplők sorsát és a cselekményt is befolyásoló tényező, vagy nagyon is hangsúlyos retorikai alakzat. (Esetleg mindhárom egyszerre, tegyük hozzá.) Hangtani-stilisztikai elemzéseivel alapjában véve egyetérttek. Amit mostani hozzászólásomban hangsúlyozni szeretnék, az egy olyan intertextuális összefüggés lehetősége, amelynek a szakirodalomban eddig nem találtam nyomát. Móricz művének, illetve Török Gyula *A porban* című regényének ilyen jellegű összekapcsolhatóságáról van szó. Török regénye 1910-ben már folytatásokban megjelent, könyv formájában azonban csak 1917-ben sikerült publikálnia. 1918-ban, vagyis halálának évében adta közzé második regényét, *A zöldköves gyűrűt*. A *Forró mezők* tehát Török Gyula halálának tizedik évfordulóján jelent meg először. Nem tudok filológiai adalékokkal szolgálni annak alátámasztására, hogy ez az

egybeesés játszott-e szerepet Móricz művének létrejöttében. Azt tudjuk, hogy a két szerző ismerte egymást, s hogy Móricz (legalábbis Harsányi Zsolt szerint) a Török által igen nagyra becsült két-három író egyike volt. Arra nézvést, hogy Móricznak mi volt a véleménye harmincéves korában elhalt pályatársa munkásságáról, a magam részéről nem tudok semmit. Mindazonáltal hasznosnak látom, ha összevetjük egymással a két regényvilágot; erre egyrészt a portotívum megdöbbenően hasonló prózapoétikai szerepe, másrészt a dzsentrí-problematika azonossága ad alapot. Azt fogom vizsgálni, hogy Móricz mennyiben használ a Török Gyulához hasonló eszközöket a vidéki Magyarország ábrázolására, másrészt, hogy mennyiben lép túl rajta a szociális miliő és dinamika felvonultatásában. Egy hasonlatot megkockáztatva: a Török Gyula ábrázolta világ statikus állókép; olyan, mintha a főszereplő nézőpontja egy szilárdan rögzített, körben forgó kamera volna. A *Forró mezők* világát ezzel szemben dinamikus összefüggések határozzák meg; a gyilkosság kibillentti addigi helyzetükből a legkülönfélébb szociális rétegekhez tartozó embereket, ellentéteket generál és hoz napvilágra. A kamera mindig más és más szereplő nézőpontjával azonosul.

Látható, miként sulykolja az elbeszélő az olvasó tudatába a hely poros és fullasztó mivoltát” – írja Benyovszky Krisztián.⁷ Ugyanő bővebben citálja az idevonatkozó szövegrészeket, amelyek közül én csak két rövid mondatot idéznék fel illusztrációképpen. „A piac olyan volt, mint egy sivatag, a gömbakácok levelei össze voltak zsugorodva s porral fedve. Minden porba volt temetve, az út, a háztetők, az ablakok, az emberek, minden poros volt, még az ég is.”⁸ Kender Pált, Török Gyula hőstét hazaszólitja édesanyja, hogy csináljon rendet az ősi birtokon. Pál a lelke mélyén érzi, hogy ez a hívás, amelyre nem tud nemet mondani, boldogtalanná fogja tenni. „Hát én fogok talán otthon rendet csinálni, abban a porfészekben, ahol nyáron ujjnyi fehérség borul mindenre, még az emberek agyára is? Én legyek erélyes a porvárosban, ahol fuldoklik a tudóm, mert nincs más, csak evés, ivás meg pletyka? És ha eső esik, akkor sár lesz a porból. Olyan mély és ragadós sár, hogy az ember elmerül benne, mint az ingoványban. Ide kell nekem menni. És muszáj, muszáj, mert már régen elvesztettem minden jogcímet arra, hogy itt éljek...”⁹ Megfigyelhetjük a két világ radikális szembeállítását, amire valószínűleg a 19. századi orosz regények nyújthattak példát Török Gyulának. Rögtön je-

gyezzük meg, hogy Móricznál ez a szembeállítás teljesen hiányzik; nála semmiféle városiasság nem ígér kiutat a fullasztó porral fedett vidékiség közegéből. Ezért aztán nem is állíthatjuk, hogy a por a *Forró mezők*ben pusztá allegorikus jel lenne. Töröknél viszont egyértelműen van egy ilyen funkciója a porral fedettségnek, amely szinte szemantikai szükségszerűséggel változik át sárrá. „A porváros kellős közepében ilyen gondolatok foglalkoztatták Kender Pál földbirtokost, aki nemrégiben falusi Hamletnek nevezte magát. Valósággal begubózdott a nagy gondolatba. Kellemsen beburkolódzott az idegen hangulatokba, és észre sem vette, hogy odakint megelevenedett az utca pora. Talán először történt az idén, hogy a kocsutak szürke púdere, amely minden rizspornál finomabb állapotú, igazi életére támadt. Ha kocsi ment végig az úton a lovak lábánál gomolygó felhők kavargtak, és a szekér után felcsapott a házmagasságú poráradat. Jöttek apró kis szelek, amelyek csak a legfinomabb porrészecskéket ragadták magukkal, aztán könnyed forgószelecskék hordoztak össze papírszeleteket, régi rongyokat, forgácsot, elhullajtott szalmaszálakat, és amikor együtt volt a kis szemétdomb, porral nyomtatták le a tetejét. A következő pillanatban mégis megbánták, hogy ilyen sikerült munkát végeztek, és két-három kis forgatag közös erővel látott neki a piszkos szalmaszálak, papírlapok szétszedéséhez. Magasra emelték a sok piszkot a szemközt vágató szelek, és idegen udvarokon csapták le elernyedve, erőtlenül a tavalyelőtti lappeldányok papírdarabkáit. A nyitott ablakokon át belehelte a mozgó légáradat a finom porszemecskéket, amelyek nyugodtan leszállottak az asztalra rakott könyvek tetejére, a tükör előtt álló nipekre, az emberek arcára, ruhájára és tüdejére.”¹⁰ És egy utolsó idézet: „Ilyen állapotok uralkodván a szépen letarolt, szűz mezőkön, senki sem csodálkozhatik azon, hogy a porváros sárvárossá változott egypár heti csöndes esőzés után. Az égi áldás ugyanis nem szállott szakadó zuhatagok alakjában a kitűnő vidékre, hanem szépen és egyenesen permetezett, akár a szőlőkénező masina. Néha vékony és végtelennek látszó szálak alakjában szűrődött a hűvös víz a kis házak nyakába. Ezek a milliányi apró selyemfonalak összekötötték a porváros földjét az éggel, illetve csak a fellegekkel, mert hiszen eget pénzért sem lehetett látni ezekben az időkben. Barta Bertalanné igen szellemesen megjegyezte egyszer, hogy túbe lehetne húzni az esőt, olyan vékonyan eresztődik alá. Ámde akárhogy esett is az eső, annyi bizonyos, hogy a földet átította talán egészen a közepéig. Az első napokban még kavargott a por a kocsik nyomában, mert a por, a feneketlen, könnyű és száraz por úgy itta a vizet, mint az itatós. Később megdagadt a mindig repülni kész réteg, és kemény térsza formálódott belőle. Csak utóbb hígult fel, és

hetek múlva eresztette át az esők áradatát a becsületes és szilárd anyaföldbe. Mikor azután ez is meglágyult, attól a naptól kezdve nem lehetett többé gyalog járni még az úgynevezett járdákon sem. A porváros előjárósága ugyan elhatározta, hogy a modern kor követelményeinek megfelelően aszfalt-, illetve betonjárdát létesít, de ez a várva várt újítás nem következett el sohasem.”¹¹ Az idézet utolsó sora arra mutat, hogy a por és a sár Töröknél nem elkerülhetetlen végzet, hanem kulturális vagy inkább civilizatorikus elmaradottság következménye, amelyet elvileg lehetne orvosolni. Noha Móricznál is vannak nyilvánvaló utalások a modernizáció lehetőségére (főleg, s ez újabb közös vonás Törökkel, a zsidók társadalmi szerepe kapcsán), a *Forró mezők*ben a magyar mentalitás egyfajta társadalmi fátumként mutatkozik meg, amelynek retorikai és poétikai megjelenítője a por.

A pormotívum, persze, nem új dolog; már Ady is „a szürke, porszínű magyar életről” beszél *A magyar Pimodán*ban, és nagy valószínűséggel találhatnánk még korábbi példákat is. Inkább a motívum felhasználásában és poétikai funkciójában mutatkozó különbségekre érdemes odafigyelnünk. Török Gyulától még számos olyan szövegrészt idézhetnénk, a tüdőt nyomasztó portól a porköpeny nevű intézmény felhasználásáig, amelyeknek könnyen megtaláljuk a párját Móricznál. A kettejük közti különbség leginkább Móricz radikális vakmerőségében, vagy, mondjuk ki, gátlástalanságában van, amellyel a por-szimbolikából adódó lehetőségeket kiaknázza. „A két férfi ott ült a porködben, amely a becsukott ablakon vastagon tódult be, úgyhogy szinte egy egységes anyaggá változtatták az iroda levegőjét. Persze, az előbb itt lefolyt vita, a lábak dobogása, a kezek mozgása, a testek dübörgése verte így fel a könnyű porszemek miriádjait. Csak elnyúlni ebben a melegben, s kilógatott nyelvvel heverni, mint a kutyá. És semmit se tenni, semmit se cselekedni. Most lekókkad a gondolat s csak éppen a szervezet működik automatikus gép módjára.”¹² A por elől nála nincs menekvés, és ez magyarázza, hogy a *Forró mezők*ben egyáltalán nem jelenik meg az *elvágyódás* mozzanata, amely Török Gyula világában ténylegesen „strukturászervező elv”, hogy egy hajdani prózapoétikai fogalmat használjunk. Ez annál is különösebb, mivel Móricz is folyamatosan hangsúlyozza, hogy a „sertészírszagú” létmód helyi jellegzetesség, amely minden nagyszabású eszme vagy tragédia lehetőségét kizárja. Egy sokat idézett bekezdésben olvassuk: „nincs fon-

tossága a legfontosabb dolgoknak sem, s emiatt vagy hirtelen tragikusra fordul minden, vagy maga a szent tragédia is kopár unalommá perzselődik. Porrá zül-lik itt minden, ennek a homoktengernek a levegőjé-
ben kavarnak a sziklák, a szirtek, górcső alatt ször-nyű s ormótlan borzalmak, bár por, csak por, csak por.¹³ A tehetetlenség a szó szoros értelmében vitá-
lis kényszer ebben a világban, maga a nagybetűvel írt Élet pedig „mint egy bomlott gép jár a mezőkön”.
„Itt senki sem tehet semmit. Itt csak várni kell, amit az ismeretlen cselekvő, a fáradhatatlan, az örökkéva-
ló tesz, az Élet.”¹⁴ Ez a sajátos determinista vitalizmus, amelyre ismereteim szerint a szakirodalom nem for-
dított még figyelmet, egyfajta filozófiaként működik a regényben, és kizárja mind egy utópikus ellenvilág,
mind pedig az oda elvágódó hősök megformálásá-
nak lehetőségét.

Töröknél még semmi nyoma mindennek. Ken-
der Pál tehetetlensége ugyanis más természetű.
Őt mintegy az ősoktól örökölt renyhesség akadá-
lyozza meg a kitörésben, legyen szó akár a magánélet-
ről (vagyis az övénel alacsonyabb társadalmi helyze-
tű szerelmének vállalásáról), akár valamilyen alkotói
vagy gazdaságilag kreatív tevékenységről. Nem vélet-
lenül a zsidó orvos az ellenpontja, aki saját megfogal-
mazása szerint az egyetlen intelligens ember a porvá-
rosban; ennek megfelelően akkor lesz öngyilkos, mi-
kor megtudja, hogy még ő is elmegy, mivel felfigyel-
tek a szakmai munkájára Budapesten. A doktor érteti
meg vele önnön helyzetét. „– Kedves uram – mosoly-
gott a doktor –, én se dolgozzak szorgalmasan? Zsi-
dó vagyok, tisztelt földbirtokos úr, és az első nem-
zedék a családomban, amely a szellemi munkából
él. Az én őseim túlnyomólag rongyszedők voltak, és
már évszázadok óta egyebet sem csináltak, mint pi-
hentek és imádkoztak. Nekem könnyű dolgozni. Én
nem lehetek fáradt. Ezt csak az úgynevezett törté-
nelmi családoknak a gyermekei engedhetik meg ma-
guknak. Ők már lehetnek fáradtak, mert őseik vagy
kiverekedtek, részegre csalták vagy tunyára aludták,
pihenték magukat. Az én dédunokáim is fáradtak
lesznek, mert én vagyok az ő, aki részegre tüleked-
te magát a garasokért.” „Pál nem is tett ellenvetéseket...
Elfogadta és a magáévá tette a magyarázatot. A tör-
ténelmi családokról elég gyöngye véleménye volt ed-
dig is, és saját magát is odaszámította sötétebb per-
ceiben azok közé a bizonyos családok gyermekei közé.
És ilyen pesszimiztikus percei gyakran voltak, mert
a szó szoros értelmében a ködben élt. A kerti szilva-

fákat néha alig látta az ólomszínű páráktól, és teljes
bizonytalanság, tompa tájékozatlanság ült az agyára
is. Várta, várta a levelet, amely végre megmondja ne-
ki, hogy mi lesz a sorsa, és várta a pillanatot, amely-
ben elszabadulhat a ragadós sártenger kellős közepé-
ből.”¹⁵ Az orvos tulajdonképpen lebeszéli mind az al-
kotás vágyáról, mind pedig a kasztok határait feszege-
tő magánéleti lépésekről, mégpedig a túlélés érdeké-
ben. „Mondtam már, hogy önnek nem az alkotások
felé kell törekednie. Igyekezzen nyugodtan, szépen és
okosan élni. Nincs annál nagyobb gyönyörűség. Az
én feltevésem szerint ön olyan nyugvópont a családja
történetében. Ne vigasztalgassa magát úgy, mint egy
hisztérikus asszony, hiszen a legszebb és legegészsé-
gesebb vigasz vár önre, a gyermek.”¹⁶ Az érvelés logi-
kája leginkább a Zola-regényekben felbukkanó szár-
mazás-determinista ideológiákra hajaz. Nem annyira
biológiai meghatározottság ez, hanem inkább az
a meggyőződés, hogy a Taine-i *milieu*, vagyis a tár-
sadalmi környezet és az a pozíció, amelyet az egyén
a generációk láncolatában elfoglal, behatárolja a cse-
lekvési lehetőségeit. Kender Pál figurája nem mindig
éltszerű, gyakran átüt rajta a didaktikus írói szán-
dék. De az öngyilkossága előtti utolsó gesztusa ma-
gas szinten villantja fel Török Gyula írói képessége-
it. „Önkéntelenül kivette a biciskáját, kinyitotta a leg-
élesebb kis kést, és faragcsálni kezdett a puha fában.
Figurákat vésett a vezetékneve alá, és a keresztnéve
után. Halkan zümmögve egy méh szállott el mellet-
te. Felállott és utána nézett, aztán megint a karfa fe-
lé fordult. A friss faragás nagyon is jól látszott: aki
erre sétál, biztos észreveszi. Hirtelen göröngyöt vett
fel és port dörzsölt a figurákba, mint gyerekkorában,
ha azt akarta, hogy ne vegyék észre a fába vésett be-
tűt.”¹⁷ A pszichológiai karakter lehetőleg megje-
lenítésével van dolgunk: Kender Pál egyszerre akar
nyomot hagyni és észrevétlen maradni; voltaképpen
ez az eldöntetlenség a végzete. A kisváros egyetlen
tömbként áll vele szemben, a társadalmi rétegzett-
ség következményei csak az ő személyiségén átszü-
remkedve, vagyis jelentősen letompítva jelennek meg.

AMóricz regényének helyszínéül szolgáló
porfészek (vagy porfészkek) lakosságá-
nak ábrázolása viszont éppen a dramati-
kus különbözőségek és érdekellentétek színre lépé-
tése miatt válik izgalmassá. Itt mindenkinek a sor-
sa összekapcsolódik, s akár egy pókháló szálain elin-
dított rezgés, elér a legtávolabbi sarkokba is. Ezt így
magyarázza a narrátor: „Ezek a nagy családok any-

nyira szem előtt vannak, hogy ha náluk valami törté-
nik, az egész lakosság fel van dúlva, s csak azon rágó-
dik, mintha mindnyájuk sorsáról volna szó.”¹⁸ Ezért
nézhetünk be a parasztok viskóiba, a jegyző lakásá-
ba, földbe ástott kalyibákba és még sorolhatnám. Iga-
za van Szilágyi Zsófiának, amikor megjegyzi, hogy
egy bizonyos ponton túl Móricz cselekményszövé-
si módszere Simenonéra kezd emlékeztetni. A leg-
szegényebektől oly távol eső, és mégis nagyon kö-
zeli kastélyban történt gyilkosság folyamatokat in-
dít el az emberekben, régen lappangó feszültségeket
hoz felszínre. Elképzelhető lenne akár egy dominó-
effektusként bekövetkező gyilkosságsorozat is; ehe-
lyett azonban az író a meglehetősen giccses és hitel-
telen megoldást választja: a kettős öngyilkosságét. Az
elemzőknek igazat adva meg kell állapítanunk, hogy
bűnügyi regényként szemlélve a regény számos seb-
ből vérzik. Nem jár jobban a dzsentri-szál sem, amely

elfullad a Fábján szájába adott tudálékos monológok-
ban. Arra már csak egy mondatnyi helyem maradt,
hogy megemlítsem a másik motívumot, amely Móri-
cz és Török regényvilágát összekapcsolja: a zöldkö-
ves gyűrűét, amely utalhat Török Gyula második re-
gényének címére is. „Itt az egész megyében minden-
ki ismerte a zöldköves gyűrű legendáját. Török gyű-
rű volt.”¹⁹ Nem akarom erőltetni a párhuzamot, de
a gyűrű-motívumot is olvashatjuk úgy, mint a Török
Gyula-regény egy mozzanatának (valljuk be, nem túl
szerencsés) variációját. Amiben viszont Móricz kifeje-
zetten zseniális, az éppen az imént már említett bel-
ső dinamika. A sorsok, típusok a jellegzetes, ugyan-
akkor végletesen egyénített figurák szinte átláthatat-
lan kavargása, előre aligha megjósolható összekoc-
canása majd elválása, egyszóval ez a belső mozgás,
amely mintegy leképezi a vad, beláthatatlan és ésszel
uralhatatlan élet vak és megállíthatatlan működését.

JEGYZETEK

1 Benyovszky Krisztián: <i>Forró trópusok</i> – Móricz Zsigmond: <i>Forró mezők</i> = <i>Literatura</i> , XXX. évfolyam, 2004/1. 51-65.	regényei és elbeszélései, 4. kötet. Magyar Helikon, 1963. 673.	12 Móricz i. m. 701.
2 Szilágyi Zsófia: <i>Móricz Zsigmond</i> . Pozsony, Kalligram, 2013, 709.	5 Móricz i. m. 677.	13 Móricz i. m. 701.
3 Az 1939-es második kiadásban a mű egy új fejezettel bővül, amely Benyovszky Krisztián szerint „legalább két kerek novellát foglal magában”. Benyovszky, i. m. 55.	6 Szilágyi i. m. 710.	14 Móricz i. m. 702.
4 Móricz Zsigmond: <i>Forró mezők</i> . Móricz Zsigmond	7 Benyovszky i. m. 56.	15 Török i. m. II/196.
	8 Móricz i. m. 603.	16 Török i. m. II/218.
	9 Török Gyula: <i>A porban</i> . I-II. kötet, Franklin, é. n. 57.	17 Török i. m. II/220.
	10 Török i. m. I/129.	18 Móricz i. m. 746.
	11 Török i. m. I/194.	19 Móricz i. m. 704.

■ **Angyalosi Gergely** (Budapest, 1953) – irodalomtörténész, kritikus, az MTA BTK ITI tudományos főmunkatársa, a Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára.

NŐK A KÜSZÖBÖN

Női sorsok, élethelyzetek, szerepek

Móricz harmincas évekbeli Budapest-regényeiben

Ha a neten kidolgozott érettségi tételeket olvasgatunk a *Rokonokról*, az *Úri muriról*, vagy akár a Móricz-életmű egészéről, egy effajta mondattal biztosan találkozni fogunk: „Minden regényében megjelenik a boldogasszony (feleség, anya, szent nő, aki mellett a férj boldogtalan) – szépasszony (könnyű erkölcsű, de a férfit magához vonzó nő) alakja.”¹ Ha én gimnazista lennék, azt nem nagyon érteném ugyan, vajon mitől is boldog az a boldogasszony, „aki mellett a férj boldogtalan”, de, persze, érettségi tételeket magolva ritkán teszünk fel ilyen kérdéseket. Azt viszont már mostani eszemmel sem értem, hogyan lehet ezt a boldogasszony-szépasszony ellentétet az egész életműre érvényesnek tekinteni – hol van ez a két alak, mondjuk, *Az Isten háta mögöttben* vagy az *Árvácskában*? Ha legalább annyit elfogadunk, hogy, finomítsunk kicsit, Móricz regényeinek *nagy részében* létezik ez a nőalakjait két csoportba rendező, alapvető opozíció, akkor meg azt a kérdést tenném föl: valójában ez a felfedezés mire jó nekünk? Hiszen a boldogasszony-szépasszony ellentétet mintha Móricz életéből „kölcsonózné”, aki használja – az első feleséget, Holics Jankát az előzővel, a másodikat, Simonyi Máriát az utóbbival azonosítva. Persze, rögtön van itt is egy kis bökkenő, hiszen a „Szépasszony”, mint tudjuk, Móricz életében nem maradt meg szeretői státuszban: akkor, vajon, „Bol-

dogasszonnyá” vált volna Simonyi Mária is? És mit kezdjünk Csibével? Mindenesetre Czine Mihály, aki többször, több változatban írt erről a szerinte alapvető kettősségről, áthidalta a számomra nem könnyen feloldható ellentmondást – a *Magyar irodalom történetében* például így: „Móriczban élt a hit, hogy a Boldogasszony és a Szépasszony, a termő és az élvező nő egy testben is járhat, s az egyetlen szerelem, a testet öltött eszmény, az *Égi madár*, a *Pillangó* után halálilig olthatatlan vággyal sóvárgott.”² Követném akkor ezt a gondolatmenetet: ezek szerint lennének olyan Móricz-regények, amelyek az ellentéttel dolgoznak, és olyanok, amelyekben a két pólusból összegyúrt nőalakokkal találkozunk. Hol a „szép és boldog” asszony utáni sóvárgást látjuk, hol a szépasszony utánit, miként az *Erdélyben*, és számos más műben. Még egy idézet Czinétől, csak azért, mert ebből kiderülhet, talán már a gimnazisták számára is, hogy a Boldogasszony azért boldog, mert a férfit teszi azzá (egy ideig...), a Szépasszony meg... szintén a férfit teszi boldoggá, csak rövidebb ideig: „leghatalmasabb művét, az *Erdélyt*, részint a férfi és nő problémájának tudományos boncolásául szánta. Még egy kis mitológiát

is teremtett e problematikához: a Szépasszony és Boldogasszony mitológiáját. A Boldogasszony, aki kötényébe gyűjt mindent, életeket tart rendben, főz, varr, takarít, – s a Szépasszony, aki minden örömet bübajos ajakkal felszippant, minden lelket megront és mindent tönkretesz, a *Sáráranytól* kezdve a *Rokonokig* egymás mellett él számos regényében. Turi Dani, Bethlen Gábor, Szakhmáry Zoltán és Kopjáss István mind-mind e két nőtípus között emésztődik, mindig a Boldogasszonnal élve és mindig a Szépasszony után vágyakozva.”³

Nemes feladat lenne az is, hogy az ellentét kapcsán általában emlegetett műveket elemezve próbáljam megmutatni, miért nem érzem különösebben inspiratívnak ezt a kettősséget – sem a Móricz-életút megértése, még kevésbé a művek olvasása során. Ezúttal mégis másra vállalkozom, egy adósságot törlesztve ezzel, hiszen, emlékeim szerint, eddig egyszer sem használtam fel ezt az ellentétpárt – azt szeretném, ha nem is körüljárni, legalább jelezni, miért nem tartom inspiratívnak az egész életműben keresgélni a Boldogasszonyokat és a Szépasszonyokat. Egyébként, ha utánajárunk, hol is lehet az „ősforrása” az oppozíciónak, Móriczig magáig jutunk el: 1921. február 20-án a Pesti Naplóban egy vele készült interjú segítségével vezették fel az *Erdély* akkor meginduló, „hét sanyarú évet”, a lapbeli regényszünetet megtörő folytatásos közlését.⁴ Itt Móricz mint ha még nem egészen arról a regényről beszélne, amelyet aztán megírt: „A regény hőse a fiatal s ragyogó szép Fejedelem, aki a XVII. század elejének Erdélyében uralkodik. Neve nincs, de történelmi alak. [...] A Fejedelemmel szemben áll a Rabonbán, a székelek hatalmas Főkapitánya, a történelmi nagyságra induló nagy ember: vagy inkább az ő egyetlen Asszonya, a Nagyasszony.” De maradnék is az asszonyoknál: Móricz továbbutalja az olvasót (azokkal a kifejezésekkel, amelyeket Czinétől idéztem már) a szép- és boldogasszonyokkal kapcsolatban, mégpedig „az ösmagyar hit két istenasszonyához”. Azt gondolom, ebben a vonatkozásban az Ipolyi Arnold-féle, 1854-ben megjelent *Magyar mythologia* lehetett az ötletadó: ennek a könyvnek a negyedik, *Tündérek* című részében olvasható Móricz arról, hogy Erdély a „tündérek laka”, ahogy arról is, hogy a magyar hiedelemvilágban voltak a férfiakat elcsábító tündérek és „boldogasszonyok” egyaránt.⁵ És még egy megjegyzés, annak kapcsán, hogy később ez az ellentét mindenre érvényesnek nyilvánított, beleértve az író életét is: lehet, hogy ennek magyarázatát is ebben a reklámcéllal készült, 1921-es interjúban találjuk meg. A cikkben ugyanis Móricz családja is megjelenik, a kislányok, és, persze, Holics Janka, aki éppen varr, miékként egy rendes boldogasszonyhoz illik:

„Körülötte nyugodt csend, néma képek a falakon, halott Ady Endre maszkja a könyvespolcon. Csak a másik szobából hangzik át három kislány beszélgetése. Az egyiket Virágnak, a másikat Gyöngynek hívják, a harmadik, a legkisebb: gyöngy is meg virág is. Aztán varrógép zakatol, majd egy meleg asszonyhang szól bele a gyerekek beszédjébe. Az édesanya, a feleség, a Móricz-regények legszebb, legtisztább női alakjainak modellje, aki olyan elválaszthatatlan az írótól, mint a levegő, a napfény, a termőföld az egyre új hajtást, rügyet, levelet, virágot bontó erdei fától. Így, itt, a család keretében van igazán és egészen otthon ez a nagy és erős író.”

Ezúttal nem az egész életműben keresgélek majd asszonyokat: a Móricz-művek olyan csoportjának néhány darabját emlegetem majd, amelyeket jobb híján Budapest-regényeknek neveztem el. Ezek a művek a harmincas években születtek, szinte kivétel nélkül: ilyen az *Ágytakaró*, amely még 1928-as, a *fecskeké fészket raknak* 1931-ből, *Az asszony beszél* 1933-ból, a *Jobb mint otthon* 1934-ből, a *Rab oroszlán* 1935-ből. A rövidebb-hosszabb regényekben, amelyek a gazdasági válság utáni, szegény és a még mélyebb elszegényedéstől rettegő Budapesten játszódnak, már egészen más nőalakokat látunk, mint például, a *Sáráranyban*: a hivatalba, moziba, kávéházba járó nőt; az anyát, aki szembekerül modernizálódó lányával; vagy azt az anyát, aki abban bíz, hogy a nőkre osztott mártírszerepből majd egyre önállóbbá váló lányai fognak kilépni. Hiába próbálnánk tehát megérteni őket a boldogasszony-szépasszony ellentét alapján.

Persze, mondhatnánk akár azt is, hogy a harmincas évek elejére Móricz alkotói válságnak is nevezhető helyzetbe került – kétségtelenül könnyen lehet olyan megnyilatkozásaira bukkanni, amelyekben panaszkodott az ekkortájt született alkotásaira, „szégyennek” nevezte, például, a *Jobb mint otthon*, amelyet aztán a napilapközlésekből, általános szokásával ellentétben, nem is alakított regénnyé, életében nem is jelentette meg. A megélhetésért folytatott küzdelmének termékeiként is felfoghatjuk a lecsúszástól rettegő hősöket megrajzoló műveit, amelyeket sokáig ki is tettek az életmű szélére: beszédes, például, hogy a Cziné Mihály kismonográfiájának végén megtalálható, a „jelentősebb művek” listáját adó felsorolásban egy sem szerepel közülük. És, bár nem szeretném az életrajz felől magyarázni ezeket a regényeket, annyit mégis érdemes megemlíteni, hogy Móriczot ekkortájt olyan impulzusok is érték, amelyek elgondolkodtathatták

a női szerepek megváltozásával kapcsolatban. Leginkább fiatal felnőttként helyüket kereső lányait látva töprenghetett el azon, mennyiben lett más a nők helyzete a harmincas évekre, mint volt az ő fiatalsága idején, a századforduló körül – Móricz Virág idéz fel egy családi vitát, 1935-ből, amikor Móricz Gyöngyi, a középső lány, a következőn dühöngött: „Gömbös egyik legelső újdonsága az volt, hogy kiadott egy rendeletet, hogy ha egy állásban lévő nő férjével együtt háromszáz pengő fizetést keres, akkor az a nő hivatali állásából elbocsátandó.”⁶

Számomra a harmincas évek elejének Móricz-regényei azt bizonyítják, hogy ekkortájt az író sokkal inkább a keresés, mint a válság helyzetében volt. Kereste azt, mit tud írni kezdni Budapesttel és az ott élőkkel; mennyiben tud más nézőpontot felvenni, mint korábbi műveiben, vagyis képes-e a férfi nézőpont helyett a nőihez közelíteni. Küzdött ugyanakkor azért, hogy a fiatalabb nemzedék szemével is képes legyen látni a korabeli helyzetet. Ebben a küzdelemben aztán, ha kizárólag esztétikai szempontból közelítünk a műveikhez, sok szempontból a „küszöbön” maradt: az általam felsoroltak közül vannak kétségtelenül kevésbé sikerült alkotások, ahogy azt is nem egyszer felfedezhetjük, hogy, feltehetőleg az idő szorítása és a folytatáskényszer miatt (hiszen ezek a regények napi folytatásokban, lapoknak készültek), régi, jól bevált írói fogásokhoz, saját korábbi paneljeihez nyúlt. És nehéz is egy olyan regényt egységes egészként olvasni, amelynek írás közben folyamatosan változott a koncepciója: a *Jobb mint otthon* kapcsán maga Móricz vallotta be, hogy Fess Ferit először „egyszerű jasszfigurának” akarta megírni, aki átver egy fiatal özvegyasszonyt, majd ezt megunta, és elkezdett Robin Hoodot faragni belőle, olyan hőst, aki bosszút áll a társadalmi igazságtalanságokért.

Ezek az önleírások igen beszédesek, Móricz ugyanis kizárólag a férfi főhős alakulását taglalta – holott a regény középpontjában sokkal inkább Emma áll, az özvegyen maradt, kislányát egyedül nevelő hivatalnoknő. Jól látszik ebből a regényből is, hogy Móricz kísérletet tett ugyan a női nézőpont megtalálására, a váltás azonban nem ment neki könnyen. Pedig a hagyatékban fennmaradt egy olyan feljegyzése is, egy meg nem valósított, többször változó koncepciójú, évekig dédelgetett regénytervről, a *Mater dolorosa*-ról, ahol ki is jelenti, hogy elég a férfiakat középpontba állító művekből, most a nők ideje jön:

„Mindaddig talán minden írásom a férfi vágy, a férfi bánat, a férfi erőszakos életének vizsgálata: ma tele vagyok az ellenképpel, az anya-létezésének végzetes és sorsdöntő fontosságával.

Mint a levegő, mint a szív működés, mint a Mindenség állapota, úgy hat rám az anyaság miszteriuma.”⁷

S hogy miért is válhattak ennyire fontossá Móricz számára a női alakok az elszegényedéssel küszködő Budapest megírásakor? Részben valószínűleg azért, mert nemcsak a harmincas éveknél, a húszasoknak is alapkérdése volt a nők „öntudatra ébredése”, vagy legalábbis ennek a folyamatnak az elindulása. Már abban a regényben, amelyet az 1928-as *Úri murival* közös kontextusban elemeztem,⁸ egy kiadói reklámfüzet alapján eljutva hozzá, vagyis Lakatos László *A jövő házassága* című művében, központi kérdéssé vált a nőknek a XX. század elején gyökeresen, mégis felemás módon átalakuló helyzete:

„Az egyik oldalon napról-napra szaporodik azoknak a dolgozó nőknek a száma, akik önálló, független, dolgozó életre törekednek, akiknek agyuk és felelősségérzetük van és akik, ezer esztendőket átugorva, lerázzák magukról azt a szégyenteljes állapotot, amibe elmaradottabb évszázadok helyezték a nőt és ami – csodálatos és érthetetlen hasadása a mai világnak – sokáig fennállott a villamosság, a repülőgép és a rádió évszázadában is. Igen. Száz- és százezer nő igyekszik most egy csapásra felnőtt embersorba belenőni. Ez bátor, ez gyönyörű, ez nagyszerű dolog. De mit ér, ha ugyanakkor más nők férfikaptárakat gyűjtenek maguk körül, frakos flirtbábúkat, eunuchokból egy háremet.”⁹

Az *Úri murit* a vele egykorúan ugyanannál a kiadónál megjelent kötetekkel együtt olvasva erőteljesen a múltba forduló, egy letűnt világot megrajzoló regénynek minősítettem annak idején – új, a modernizálódással szembenező nőalakokat sem látunk benne, csak a házasságába belekeseredő, a férfitől függő nő, és a kitarított, majd a pesti prostituálás útjára lépő lány ellentétét. (Persze, ne felejtjük el, az *Úri muri* a keletkezésénél évtizedekkel korábban, a 19. század végén játszódik.) A harmincas évekből sem tűnik el ez az *Úri muri*-beli két nőtípus, Móricznál sem, másoknál sem: a *Jobb mint otthon*ban nemcsak a férjeiket hazaváró, lakásaikba bezárt asszonyokat látunk, de Cikát is, a színinövendéket, aki a szüzességét az albérlőjük szobájában, három pengő ellenében veszíti el. Harmath Imre 1937-es regényében, a *Laliban* (alcíme: *Viharos történet a békés Budapestről*), az árván maradt, színésznőként megbukott Mancsi a szerelme megmentésért, és közös, jövőre tiszta életük megalapozásáért prostituálódik¹⁰ – hogy aztán az egyébként dalszövegíróként dolgozó szerző (aki többek közt az azonos című filmben elhangzó *Me-*

seautó című dalhoz írt szöveget) megajándékozta őt egy erősen operettes zárlattal. Mórícznál azért nem kap Cika ilyen egyértelmű boldogságot: bár a család úgy viselkedik az egész cselekmény tetőpontját jelentő színházlátogatás során, mintha lakójuk már Cika vőlegényeként kísérné el őket, effajta jövőt azonban egyáltalán nem ígér a regény. A *Jobb mint otthon*ban Móríciz már belevezeti hősnőjét egy nem túl hiteles happy endbe: Fess Feri, aki a kezdeti írói koncepció szerint még szélhámosnak készült, a regény végére beleszeret Emmába, megkéri a kezét, és megveszi neki a virágkereskedést, ahol az asszony dolgozik.

Nem véletlenül emlegetek Móríciz regényeinek párhuzamaként egy mára csaknem teljesen elfelejtett, a korszak populáris irodalmához tartozó művet: ezeknek a harmincas évekbeli regényeknek, persze, eltérő mértékben (a *Rab oroszlán*nak sokkal kevésbé, mint *Az asszony beleszólnak*) korabeli lektűrök, sőt, filmek jelentik a kontextusát. Bár nagyívű kijelentésnek érzem magam is, mégis megkockázatom: mintha lenne egy fordított arányosság a művészi megformáltság és a korabeli divattémák középpontba állítása közt. Éppen ezért a legsikerületlenebb regény, a *Jobb mint otthon* van a legközelebb, mondjuk, a *Meseautó* című filmhez, amelyet egyébként Móríciz dokumentálhatóan legalább kétszer látott, másodszor barátja, a kabarészerző Nagy Endre társaságában, aki „modern népmeseként” értékelte, felfedezve benne a „szegény lányból bankigazgatóné lesz” sémát.¹¹ Ennek a sémának a kiüresedését jelzi Bródy Lili *A Manc*i című 1932-es regényének egyik szereplője is, Vidor Erzs, a Pesti Újság emancipált újságírónöje. Persze, aztán ebben a regényben is épp ez a séma lép működésbe végül, mintegy azt sugallva ezzel, hogy *A Manc*i már nem egy teremtett világot ad az olvasónak, hanem az életet magát:

„Mihelyt egy téma elcsépelődik a színpadon, rögtön átveszi az élet. A Nórát kezdetben nem hitték el, aztán egyremásra jelent meg a színpadon a meg nem értett asszony, aki elmegy... Ma már nem törődik a meg nem értett, távozó asszonyokkal a színpad, de annál többet törődnek a válópöri statisztikák. A gépirókiasszony-vezérigazgató kombinációt ha ma írják meg piruló színpadi szerzők, akkor már elszaladna a közönség. Az élet pedig most kezd ilyeneket csinálni... Olyan ez, tudja Manc, mint az, hogy a párizsi divat két hónap múlva ér Pestre és megint két hónap múlva a vidékre, – hogy valami női hasonlatot mondjak.”¹²

Ugyanakkor azok a populáris regények, amelyekkel a *Jobb mint otthon* összeolvasható, nem egészében hamisak, és egyáltalán nem érdektelenek, márcsak a kö-

zös helyszínen, Csikágó, és a női sors középpontba állítása miatt sem – ilyen „csikágói” regény *A Manc*i is, és Havas Alberttől az 1934-es *Legenda a Csikágóból*. Általában a zárlatokban fedezhető fel némi elgyávulás, szinte valamennyi szerző egy-egy boldogító tünő házasságba tereli be a hősnőjét, otthagya őt a küszöbön. (Bár Havas Albert már regénye címével elbizonytalanít minket abban, elhihetjük-e Vera sorsának boldog elrendeződését.) Azt a kérdést azonban, mit kezdjen magával egy húszéves lány, aki még nem ment férjhez, viszont saját akaratából szexuális életet él, *A Manc*i című regény például nagyon határozottan és sokszor igen szórakoztatóan veti föl – jelezve ugyanakkor azt is, hogy még a magukat modernnek tartó lányok is milyen felemás módon szakítanak a korábbi női generációk szereplehetőségeivel. (Havas Albert pedig igen keserűen veti föl ugyanezt, hiszen Vera, mai kifejezéssel, szexuális zaklatás áldozata lesz: a főnöke az állása elvesztésével fenyegeti meg, majd a lány, hogy legalább a szüzességét ne az igazgató vegye el, előbb lefekszik egy irodai gyakoronokkal, és csak utána kezd rendszeresen feljárni Korányi lakására.) Bródy Lili regényéből mintha az derülne ki, hogy a lányok „modernizálódása” csak látszólagos, a férfiak ugyanolyan felemás módon kezelik ezt, ahogy íróként Móríciz Zsigmond:

„Októberben Manc megismerkedik Komlós Jánossal, a legédesebb fiúval az egész világon, a legszebb fiúval egész Budapesten. Komlós kevesli a csókot és nem tartja Mancit modern nőnek... aztán már nem kevesel semmit, de ahelyett, hogy végre modern nőnek tartaná Mancit, saját magát tartja modern férfinak, aki nem rettent vissza attól, hogy a nő úrilány.”¹³

Bródy Lili regényében ugyanakkor többféle női sorsot látunk: okos lánnyal is találkozunk a regényben (igaz, ez egy különös, születésétől fogva sánta lány, pszichológus édesapával), Manc pedig végül a munkába állást és a hivatalnoklétet választja – egészen addig, míg feleségül nem kéri, nem meglepő módon, a cég igazgatója. A nők helyzetének átmenetiségét jól jelzi a következő párbeszéd, Manc, és a szeretője, Komlós János közt, aki már megunta a lányt, épp ezért erősen unottan kérdezi: „Mit csinálsz mindig?” A lány erre mérgesen ezt válaszolja:

„Hagyjál nekem békét. Nagyon jól tudod, hogy milyen undok az életem. Mit csináljak mindig? Nyerjem meg a waterlooi ütközetet? Építsem fel a Bazilikát? Fedezzem fel a rák szérumát? Mit csináljak? Még hozzá mindig mit csináljak?”¹⁴

Manci, akárcsak Havas Albert regényének főhőse, Vera, a szegénységtől retteg, ahogy a *Lali* hősnője is, akit ugyancsak Mancinak hívnak: ez a rettegés vezethet el a prostituálódáshoz, a nem túl vonzó, ám valamelyes függetlenséget biztosító hivatali munkához, vagy egy nem szerelemből kötött házassághoz is. És hogy ezek az utak talán nem is különböznek döntő mértékben egymástól, arra a Havas Albert-regény elbeszélője figyelmeztet:

„Vera pedig a Schiller néni lánya volt, akit arra tanítottak, hogy tisztességes lánynak szerelmesnek kell lenni abba a fiatalemberbe, aki feleségül veszi. Ez a tisztas, egyház és társadalom által virágos piedesztálra emelt prostitúció csak öntudatlan volt Verában, akiben a számítás nem kapott plasztikus formát és a végén már, tényleg, mintha szerette volna Ernőt.”¹⁵

Tverdota György a „divatjelenségnél” mélyebb összefüggésre hívja fel a figyelmet Móricz harmincas évekbeli regényeinek elszegényedés-tematikája és a női sorsok között. Abban a tanulmányában, ahol a „relatív ínség” kategóriáját bevezetve az *Erdély* és a *Rokonok* mellett *Az asszony beleszólt*ra is kitér, a következőt állapítja meg:

„Mivel a hónap végén az Üllői úti bérház úri családjai nem engedhetik meg maguknak a színházlátogatást, mert a vele járó járulékos költségek kifizetése meghaladja lehetőségeiket, tanúi lehetünk azoknak a kicsinyes, garasos számításoknak, amelyekre a felajánlott ingyenjegyek a jövedelem fő forrását jelentő családfőket, de még náluknál is jobban a család gondjai miatt szenvedő családanyákat rákényszerítik a jövedelmük és a társadalmilag elvárható igényeik közötti feszültség feloldása érdekében: «Úgy látszik, az asszonyok lelke nem bírja el azt a szörnyű feszültséget, amit az igények magaslata és a jövedelem alacsonysága idéz elő». Ennek során az író levizsgáztatja a polgári életszinten élő apák, anyák, férjek, feleségek, testvérek és gyermekek relatív ínséggel folytatott reménytelen küzdelme során kialakított stratégiáját, és könyörtelen láttelepet készít az általános elszegényedésről és annak egzisztenciális és erkölcsi romboló hatásáról.”¹⁶

Kétségtelen, hogy a Móricz-képből sokáig kiradírozott harmincas évekbeli regények megformáltságukban nem érik el *Az Isten háta mögött* színvonalát, nem is jellemezhetőek olyan, a korban szokatlan, akár posztmodernnek is minősíthető írói megoldásokkal, mint a *Míg új a szerelem*. A rájuk mostanában vetü-

lő figyelem egyelőre leginkább a társadalomtörténet, a mikrotörténeti kutatások felől érkezett: a történész Valló Judit, például, egy bérház társadalmi viszonyait írta le *Az asszony beleszólt* olvasva,¹⁷ később egy városrész kapcsán a harmincas évekbeli irodalmi megvalósulásokat emlegette, *A Manci*, és a *Legenda a Csikágóból* kapcsán.¹⁸

Ha ezeket a történeti szempontból igen értékes Móricz-regényeket olvassuk, azt fedezhetjük fel, hogy Móricz nem egyszerűen „megrajzolta”, „bemutatta” a korabeli lakásviszonyokat, összepárosítva mindezt a korban igen népszerű női önállósodás kérdésével, hanem alapvető kapcsolatot látott meg lakás és nő, tér és sors között. Nem véletlen, hogy ezekben a regényekben a Móricz-hősnők csaknem mindig színházba vagy moziba mennek, és az ott látott fikatív világba képzelik bele magukat, miközben a saját életük is színjátékszerű;¹⁹ ahogy az sem, hogy az egyes generációkat a nyilvános terekhez való eltérő viszonyuk választja el, a társadalmi változásokat, a vidéki, egykor földbirtokos családok elszegényedését pedig a terek összeszűkülése képezi le. A tér és a sors összefüggése ugyancsak a már emlegetett populáris regényekkel együtt olvashatóvá teszi Móricz regényeit – a *Rab oroszlán* Julukája szédülni kezd, ha saját birodalmából, a lakásból ki kell lépnie, miközben a férj számára annyira csábító fiatal lány nemcsak hivatalba jár, de a Margitszigeten szórakozik esténként; *Az ágytakaróban* a férj a vonzó fiatal nővel egy vonaton találkozik, az egész cselekmény pedig a hitvesi ágyat beborító ágytakaró hazaszállítása körül bonyolódik; *A fecskék fészket raknak* című kisregényben a lakás szűkössége mind a családi viszonyokat, mind a fiatal pár döntéseit meghatározza. Móricz rá nem mindig jellemző szemérmességgel utal arra, hogy egy fiatal házaspár szobájából éjjel minden kihallatszódhat (és a szexuális életet már nem élő szülők, illetve a még nem élő gyerekek egyaránt hallhatják):

„Bimbikének az ebédelőben kellene aludni, de ezt a papa erkölcstelennek tartja, mert folyton azon retteg, hogy a fiatal házaspár szobáját csak egy lefüggönyözött és nagy ebédlőszekrényvel eltorlaszolt ajtó választja el, de hátha áthallatszik a fiatalok beszéde. Ezért a kislányt a saját hálószobájukba vették. Jobban már nem lehetett elhelyezkedni. Tehát úgy érzik, mintha bevolnának fullasztva a lakásba.”²⁰

Havas Albert sokkal nyíltabban fogalmaz, amikor elbeszélőjével kimondatja, miért retten meg Vera attól, hogy újra az udvarlójával töltsse a szombat éjszákát egy csónakházban:

„A második héten Vera, szobájának vékony deszkafalán keresztül akaratlanul is tanuja volt két ismeretlen ember szerelmének és ezután az ön-maga előtt végigszégelyelt éjszaka után, a rákövetkező héten, Ernő minden rábeszélése ellenére is csak vasárnap reggel ment ki a csónakházhoz.”²¹

A női sors és a tér szoros összefüggése miatt nem véletlen, hogy minden regényben, és nemcsak Móricznál, részletekbe menő helyszínleírásokat találunk a házakról, lakásokról – mivel a nők nem mindig, vagy egyáltalán nem járnak munkába, nem mozoghatnak felszabadultan olyan nyilvános tereken, mint a kávéház, a mozi, a korzó. Életüket döntően befolyásolják azok a szűkös és csúnya házak, ahol élni kénytelenek. Harmath Imre Lalijának korábban rendőrként dolgozó apjáról (aki egy balesetben elveszítette az egyik lábát, nyugdíjazása után pedig házfelügyelő lett) ezt olvashatjuk már a regény elején, megkapva a cselekmény pontos helymeghatározását:

„Később, mikor nyugdíjazták házmester, bocsánat – házfelügyelő lett a Klauzál ucca 78-ban. Rettentő csunya, nagy ház volt ez a Klauzál ucca 78. Rengeteg földhözragadt szegény lakóval és dacára a rendőri házfelügyeletnek, még rengetegebb földhözragadt poloskával.”²²

Ahogy Harmath Imre párhuzamot von a ház lakói és a poloskák közt, úgy Havas Albert is egymás mellé állítja a házbelieket és az ott tanyázó férgeket – kiemelve a ház életének megkettőzöttségét is, a látszat és a valóság feszültségét. Vagyis a színjátékot, amely valójában semmilyen elleplezésre nem alkalmas, hiszen a terek szűkössége miatt mindenki mindent tud a másiktól:

„Szomorú, sivár épület volt a ház, homályos és nyirkos, mint proletár-polgár csordájának egész élete. Patinásnak mondott malterkérgé alatt férgek tanyáztak, csak úgy, mint a vezércikkekben tisztos polgári szegénységnek nevezett vakolat mögött irigység, apró, gyáva bűnök, nyomorúságban megúnt hitvesek vitriolos civódása, tizenötéves lányok szabadon még ki nem merészkedő, fojtott fogdosódása a konyhában, a szobaúrral.”²³

A „küszöbhelyzet” tehát Móricz harmincas évekbeli regényeit olvasva több szempontból is értelmezhető. Ezeknél a műveknél fokozottan érdemes lenne elgondolkodni azon, vajon eléggé ismerjük-e a húszas-harmincas évekbeli, az akkori irodalomról való gondolkodásunkban máig kulcsfiguráknak számító alkotók munkásságának korabeli kontextusát. A húszas

években a regényírásról a sikernek kitett színházi tevékenységre váltani kívánó Móricz mintha a korabeli sikerregények és –filmek közt is kereste volna a saját helyét. Vagyis olyan alkotásokkal látszik termékenynek a Budapest-regényeit együtt olvasni, amelyek mára szinte teljesen (és szerintem méltatlanul) elfelejtettünk. Ugyanakkor, ha a női sorsokra figyelünk, illetve arra, Móricz mit is akart (tudott) ezekkel kezdeni, akkor az átmenetiséget, a küzdelmet látjuk: szépasszonyokkal és boldogasszonyokkal ezeket a regényeit nem népesíti már be, ez nyilvánvaló. A már emlegetett, *Mater dolorosa* címmel megírni tervezett regényében még az állt volna középpontban, hogy a nőknek egyetlen valódi feladata lehet, az anyaság, illetve az, hogy a női sors akkor is tragikus, ha egy asszony gyermeket szül, és akkor is, ha nem:

„A nőnek egy dolga van: anyává lenni.

Ez az egy, amivel az emberi állatfaj egészének szolgálhat. Minden egyéb, amit nő csinálhat, férfi is megteheti, ezt az egyet nem. S a férfi számtalan tetteivel, akaratával, tehetségével válhat javára embertársainak, az egész emberiségnek, s így a világegyetemnek: de ezzel az egygyel, hogy fentartja a fajt, nem. Ez teljesen és tisztán női adottság és sors.

S mi érte a nő jutalma?

A nőnek semmi jutalma. Büntetése, ha merem így mondani. Következménye, hogy elmulik. Elhervad, elbágyad, hátfájást kap, aztán lassan tovább hervad s végül elmulik.

Mater dolorosa lesz.”²⁴

A végigírt regényeiben nem csupán „mater dolorosákat” látunk: lehetséges, hogy a *Rab oroszlán* hivatalnokkisasszonya, *A fecskék fészket raknak* férjével házat építő Verája egyszerűen csak az anyává válás előtti életfázist mutatnak meg, mégis, ezekben a művekben felfedezhető már az a töprengés, hogy vajon tényleg nincs-e más út a lányok előtt, mint bármilyen áron anyává válni. Móricz ebben a gondolkodásban is mintha a küszöbön maradna – nem is mutat fel olyan nőalakot, mint Bródy Lili okos Emmája. Jelentésesnek is mondhatom akár, ahogyan *Az asszony beleszólt*ban Cikát kikíséri az ezredes a szoba küszöbéig, miután elvette a lány szüzességét, majd a sorsára hagyja. Vagy azt, amit a *Jobb mint otthon*ban Fess Feri mond Emmának:

„Nem, maga nem proletár, maga a *küszöbön* él. Egyik oldalon a fényes termék, ahova nem lehet belépni, a másikon a fekete sötétség, ahogy maga látja, ahova nem akar kizuhanni.”²⁵ ■ ■ ■

- 1 <http://csitarikata.wordpress.com/>
 - 2 A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig, Budapest, Akadémiai, 1965, 156.
 - 3 i. h.
 - 4 A „regényszünet” oka a hosszúra nyúlt háború volt: ugyanis, miként írták a lapban, a regényhez „csend és a béke szelíd nyugalma kell”. Pesti Napló, 1921. február 20., 5.
 - 5 Ld. IPOLYI Arnold, *Magyar mythologia*, Pest, Hecckenast, 1854, 57–115. [reprint]
 - 6 MÓRICZ Virág, *Tíz év I.*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 415.
 - 7 Ld. a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában: *Mater dolorosa*, M100/4203/11.
 - 8 Ld. SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Budapest, Kalligram, 2013, 381–398.
 - 9 LAKATOS László, *A jövő házassága*, Budapest, Athenaeum, 1927, 22.
 - 10 „A saját testét árusította. // Undorral, kétségbeesetten, önmagát átkozva csókolta a vaskos ajkú lókupeceket, de nyakasan elhatározta, hogy naponta legalább egy húszast meg kell keresnie, hogy végre, egyszer, majd akkor, Lali kiszabadulásának napján tisztességes lány, tisztességes asszony lehessen. // Gyereket akart Lalitól, akit a lelke legisztább érintetlen szüzességével várt.” HARMATH Imre, *Lali*, Budapest, Nova Irodalmi Intézet, 1937, 182.
 - 11 Erről ld. MÓRICZ Virág i. m. 498–499.
 - 12 BRÓDY Lili, *A Mancsi*, Budapest, Athenaeum, 1932, 219–220. Ennek a műnek az esetében egyébként történt kísérlet az újrafelfedezésre, hiszen 1990-ben megjelent új kiadásban.
 - 13 BRÓDY Lili i. m. 16.
 - 14 BRÓDY Lili i. m. 28.
 - 15 HAVAS Albert, *Legenda a Csikágóból*, Budapest, Dante, 1934.15.
 - 16 TVERDOTA György, „Áldott inség: magyar élet” *Az inség móríci gazdaságtana*, Jelenkor, 2013. április, 365–366.
 - 17 VALLÓ Judit, *Móricz Zsigmond Budapestje (Egy bérház társadalma Az asszony beleszól című Móricz-regényben)* = *A város és társadalma: tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*, szerk. H. Németh István, Szívós Erika, Tóth Árpád, Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2011, 450–459.
 - 18 VALLÓ Judit, *Képzelt Csikágó*, Budapest, Erzsébetvárosi Önkormányzat, 2013, különösen: 114–127. Ezúton szeretném megköszönni Valló Juditnak, hogy írásaival és a Móricz Zsigmond Társaság 2014-es közgyűlésén tartott előadásával felhívta a figyelmemet Bródy Lili és Havas Albert regényeire.
 - 19 Moziba megy Havas Albert regényében is a főhős az édesanyjával, utóbbi a gépiróki-
- asszony-mesék közül az egyik „alapmunkát” könnyes szemmel nézi végig, mert lánya sorát véli megelevenedni a vásznon: „Mikor Verával egyszer, pár évvel ezelőtt moziba ment [az anyja], ott valami érzelmes históriát mutattak be a bankigazgatóról és gépirókiasszonyáról. Schillerné Verára gondolt és nem tudta a könnyeit visszafojtani. Másnap a művelt Goldscheidné felvilágosította, hogy a filmet egy regényből készítették, a címe: «Mesék az írógépről.» Verát megbízta, hogy szerezzé meg a könyvet és a «Mesék az írógépről» azóta ott szerepelt a többi könyv mellett, a háromsoros kis állványon.” HAVAS Albert i. m. 57. Szomaházy István regénye egyébként először 1905-ben jelent meg, majd számos kiadást megért.
- 20 MÓRICZ Zsigmond, *A fecskék fészket raknak* = M. Zs., *Kisregények II.*, Budapest, Szépirodalmi, 1985, 92.
 - 21 HAVAS Albert i. m. 14.
 - 22 HARMATH Imre i. m. 10.
 - 23 HAVAS Albert i. m. 7–8.
 - 24 A gépirat néhány nyilvánvaló elütését javítottam; az eredetit lásd: *Mater dolorosa*, M100/4203/11.
 - 25 Móricz Zsigmond, *Jobb mint otthon* = M. Zs., *Regények IV.*, Budapest, Szépirodalmi, 1976, 606.

Szilágyi Zsófia (1973) – irodalomtörténész, kritikus, a Kalligram folyóirat szerkesztője, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékének docense, az MTA-ELTE TKI Kosztolányi-kutatócsoportjának tudományos munkatársa. Legutóbbi könyve: *Móricz Zsigmond* (Kalligram, 2013)

JELEN A MÚLTBAN, Erdély MÚLT A JELENBEN

„Amit végül is aztán leírok, le tudok írni, le merek írni, az már valóságos.” (Esterházy 2014, 79)

A huszadik század előtt írt történelmi regények elbeszélője olykor emlékeztette befogadóját a különbségre a történet és a „jelenkor” ideje között. Móricz Zsigmond regényhármasa, az *Erdély* ebben a vonatkozásban folytonosságot képvisel a korábbi örökséghez képest. A *Tündérkert* még inkább keltheti önmagára zárt mű hatását, főként a régies nyelvhasználat emlékeztethet az időbeli távolságra, a második kötetben viszont már feltűnő a kapcsolatteremtő (fatikus) beszédmód, például a következő mondatban: „Abban az időben még puritánabbak voltak az emberek s nem kellett nekik olyan kényes ágyiruha, mint a mai fiataloknak” (Móricz 1939b, 2 : 263). A harmadik kötetben az is előfordul, hogy a jelenre vonatkoztatás egyszerűen abban nyilvánul meg, hogy az elbeszélő az olvasó kedvéért zárójelben közli: amikor Bethlen Gábor húsz mérföldet utazik, ez 160 kilométernek felel meg (Móricz 1939b, 3 : 31).

Noha túlzás azt állítani, hogy „az *Erdély* mindvégig a huszadik századi Magyarországra utal” (Sőtér 1980, 139), egyes részeket lehet(ett) áthallásként olvasni. Azokat a szavakat, amelyek szerint Báthory Gábor „nem gondolt arra, hogy erőszak erőszakot szül” (Móricz 1939b, 1 : 262), 1921-22-ben és később is lehetett a proletárdiktatúrára és a rá követ-

kező megtorlásra tett célzásként érteni. Bethlennek Báthory számára megfogalmazott intésében is sejthető volt olyan következtetés, amely az első világháború után kötött békeszerződés szomorú tanulságaként is felfogható: „Mindazok a népek, amelyek körülvesznek, másképp születtek, másképp gondolkoznak mint mi” (Móricz 1939, 1 : 299). A *nap árnyéka* első könyvének harmadik fejezetében Bethlen a térkép fölé hajol, és Mikó Ferencnek olyan területeket mutat, amelyek 1920-ig Magyarországhoz tartoztak. A regény megjelenése idején minden bizonnyal voltak olvasók, akik Szabadka vagy Zombor említésekor az új határokra gondoltak. Még az is elképzelhető, hogy valaki a földhöz ragadtság bírálatának tekinti Géczynek azt a véleményét, amely szerint „egész Erdélyben nem talált még egy embert, aki hazája szűk határain túl látott volna, még akik bujdosás miatt kénytelenek voltak világot látni, azok is vakok voltak” (Móricz 1939b, 1 : 262). Talán még azt sem képtelenség föltételezni, hogy a szentháromságot tagadó fundamentalizmusra vonatkozó szavakat a két háború közötti közönség egy része a proletárdiktatúra által hirdetett nemzetköziség eszmeiségével hozhatta összefüggésbe: „Mi nekünk testvérem, nincsen sem zsidó, sem német, sem frantuz, sem más fajta s féle népek, csak egy van: ember” (Móricz 1939, 2 : 318).

Bármilyen erős kísértést érezzen is a történelmi regény szerzője arra, hogy a saját jelenét lássa bele a múltba, óvni ennek túlhangsúlyozásától. Különösen Móricz esetében, hiszen műveinél nagyon erős az önéletrajzi értelmezés hagyománya. Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna viszonyának megjelenítését természetesen összefüggésbe lehet hozni az író első házasságának válságával, de e két szereplő vitáját és belső megrázkódtatását végső soron nyelvi teljesítményként célszerű mérlegelni, nem hallgatva el az önisméltéseket.

Az *Erdély* magyarázatára döntő hatást tett Laczkó Géza eszmefuttatásának két részlete: „Két alak viszi a regényt: Báthory és Bethlen, a mostani s a leendő fejedelem.” A műfajváltozatot alkotóként is jól ismerő pályatárs utóbb visszatér a szembeállításához és megerősíti érveit: „Báthory szépasszonyos Tündérvölgy-Erdélye, íme, nagyon is a háború előtti irodalmi Magyarország, melynek költő-fejedelme megengedhette magának maga- és faja-tépését; azóta minden rombadőlt s aki ma vállalja becsületből az irodalmi vezerséget, arra egy feladat vár, a romok alól előhíni a szennybe, megaláztatásokba tiport magyar életet” (Laczkó 1922, 1257, 1258).

E korai fejtegetés az első kötet méltatása. Föl lehet tenni a kérdést, mennyiben alkot egységet a *Tündérvölgy* a következő évtized közepén megjelent második és harmadik kötettel. Annyi bizonyos, hogy Laczkó némely állítása e későbbi részekre nem érvényes, mert ezek már nem teljes mértékig erősítik meg, hogy „Bethlen szereti a feleségét és tud uralkodni a testén [...] s nem a kéj hajtja a nőhöz, hanem a tisztelet, a vonzódás” (Laczkó 1922, 1257). A két fejedelem szembeállításának későbbi újrafogalmazói nem vagy nem eléggé figyeltek az egész tanulmányra, amely más nyelvű művekkel, Hugo, az idősebb Dumas, Flaubert, Felix Dahn, Bulwer Lytton műveivel hasonlítja össze Móricz alkotását, majd érveket hoz föl annak igazolására, hogy a *Tündérvölgy* művészileg értékesebb Jósika, Jókai, Gárdonyi és Herczeg történelmi regényeinél, sőt eszmefuttatása bírálatot is tartalmaz: „a mű gondolati tömör összefogottsága” érvényes, de „az aprólékosságokba ereszkedés, némi elterjengésre való hajlás” nem az, a későbbi fejezetek arról árulkodnak, hogy „az íróban az újraalkotónak fölébe kerül az utána-mondó”. Jelentős magyar művekhez képest sikerültebbnek bizonyul Móricz alkotása, de „valami igazán erdélyi még sincs sehol: az a sötét tétova, amely nem azért sajátja Gyulai Pál kancellárnak, mert Kemény olyannak rajzolta, hanem azért, mert a kancellár is, Zsigmond báró is, mindketten erdélyiek. A fontolgtatás, a latolgtatás, a félúton megállás, az ingadozás, az okkal vagy oktan lélekmarkosítás olyan specifikusan erdélyi lelkivonások, amelyek az onnan származón örök stigmául vérzenek; s Bátho-

ry Gábor kissé józan részeg és Bethlen Gábor kissé alföldi világossággal látja a dolgokat” (Laczkó 1922, 1256, 1258).

Akár joggal vélte Laczkó Géza gondolatilag mélyebbnek a tragikumot Kemény Zsigmond regényeiben, akár nem, annyi megállapítható, hogy az ő fejtegetéséből kiinduló értelmezések olykor túlzottan egyiküknek tüntették föl Báthory és Bethlen szembeállítását. A három kötet ismeretében félrevezető azt gondolni, hogy Báthory a látomás megszállottja, Bethlen a józan gyakorlat embere. Az előbbiről az elbeszélő azt állapítja meg: „mindig azt hitte, valamit elképzelni, az már végre is van hajtva” (Móricz 1939b, 1 : 363), az utóbbiról azt tudjuk meg, kiemelt helyen, a második kötet legelején, hogy röviddel megválasztása után, Kolozsvár főterén „csodálatos látomás”-ban részesül, amely „olyan volt, mint a János jelenéseinek tornya” (Móricz 1939b, 2 : 3-4).

Báthorynak kezdettől fogva a felelőtlen hetvenkés az alapvető tulajdonsága. Így dicsekszik: „egyik papucsom Moldva, a másik Oláhország, úgy emelem fejszémet Lengyelre. Lovam Erdély, csatlósom Magyarország, lakajom a bécsi császár: birodalmam közepe a hét vár s környöskörül a lapos föld tengerekig Dunáig... Azután a sárkány fejére, rá Konstantinápolyra, ott töröm bárdommal, s a teteme magától megdöglik” (Móricz 1939b, 1 : 176). Ezt a handabandázást tekintve, érzékelhető némi ellentmondás abban, ahogyan az elődjét Bethlen megítéli. Az a kijelentése, mely szerint „Báthory Gábor volt az első fejedelem erdélyi földön, aki észrevette, hogy a szegény nép nyomorúságban van és ez nem jól vagon” (Móricz 1939b, 1 : 371), magához a nevezetthez szól, tehát tekinthető úgy is, mint tanács vagy akár önvédelem, sőt akár egy olyan író kiszólásaként is felfogható, aki pontosan érzékelte, milyen csekély volt a népesség Magyarországon az 1920-as években.

Sokkal nehezebb kérdés, mennyire veendő komolyan némely szavak, amelyek Bethlen gondolatait vázolják: „lelkében igazat adott a fejedelemnek, akinek mindenkor elismerte szellemi felsőbbbőségét, vagy inkább mindenkor meglepte s új világitásba helyezte a dolgokat a Báthory gondolata; ő a meglevő dolgokról tudott helyes és bölcs képet adni magának; Báthory a jövőről... [...] ennek ragyogó fantáziájától ő is kigyúlt s szíve mély fájdalommal érezte, hogy milyen kár, hogy ez az ember sohasem fogja egyetlen koncepcióját sem végrehajtani. / Ő nem tud tévedni: ez nem tud nem tévedni” (Móricz 1939b, 1 : 369).

A *nagyfejedelem* olvasója őszintétlenséget vagy akár némi korlátoltságot is sejtethet a címszereplőben, mert utólag olykor megszipíti Báthory alakját. A meggyilkolt fejedelem húgának a következőket mondja: „Én úgy gondolok rá, mint egy isteni küldöttre, aki fiatalosága miatt nem jutott, ahová akart és szenvedélyei

miatt” (Móricz 1939b, 2 : 230). Igaz, később egy székel barátjának Bethlen olyan vallomást tesz, amely módosítja, sőt szinte érvényteleníti korábban hangoztatott véleményét: „Bűnös voltam, Annát akartam hozzám közelebb s azért hirdettem, hogy a Báthoryaknak van egyedül jussa Erdélyre, mert a vérem Annát akarta... Magam se tudtam, Ábel, de még azt is mondhatom, hogy e percig ilyen tisztán nem is látam a dolgokat” (Móricz 1939b, 2 : 272). E szavak azt igazolják, hogy a főszereplő jelleme nemcsak önellentmondásos, de változik is. Joggal állapította meg Szilágyi Zsófia, hogy „a korábban kikezdetlen, önmagát gyötrő, tisztességes Bethlen egyre inkább közeledik Báthory Gáborhoz” (Szilágyi 2013, 300). Némely szokása, megnyilatkozása elődjének tulajdonságaira emlékeztet. Egyik kijelentése egyenesen Báthory korábban idézett hetvenkedéséhez hasonlít: „Egyik lábam erdélyi kengyelben, másik lábam cseh kengyelben: akkor lehet rajtát kiáltani s Bécs kapui reszkesenek” (Móricz 1939b, 3 : 245).

A második kötetnek mindenképpen erénye, hogy nem eszményíti a címszereplőt, holott a *Tündérkert* alapot adhatott volna erre. Az első kötet kétségkívül összefogottabb, mint a második kettő, de lehetővé tette volna Bethlen alakjának egyértelműen előnyös értelmezését a továbbiakban. Móricz elkerülte ezt a kísértést. *A nagy fejedelemnek* már a nyitó fejezetében ilyen mondat olvasható: „Melegen s gyöngéden, álnokul, őszintén nézett a feleségére” (Móricz 1939b, 2 : 18). Az új fejedelem személyiségéből hiányzik a belső megelégedettség, az összhang. „Mindig csak a maga roppant aljassága, alacsonyága járt eszében. A lopás és a gonoszság, amit csinál” (Móricz 1939b, 2 : 304). Jellemének legszigorúbb megítélője a feleség, Károlyi Zsuzsanna. Egyik éles öszeütközésükkor a következőket mondja: „Bethlen Gábor, az én uram, az én férjem, az az Isten, akit én úgy néztem mindenkor mint egy szentet, aki nem is erre a világra való, éppen azt csinálja, amit csináltak mások” (Móricz 1939b, 2 : 306). Ez a szemrehányás visszautal arra, hogy a fejedelemné makulátlannak szerette volna látni férjét: „– Én sem vagyok isten – mondta csendesen a fejedelem. // – De igen! Bethlen Gábornak annak kell lennie [...] s Bethlen Gábor abban a pillanatban megszűnt, mikor a becsület útjáról letér...” (Móricz 1939b, 2 : 185).

Azért is egyszerűsítés volna arra hivatkozni, hogy Móricz saját első házasságának válságát írta bele az *Erdélybe*, mivel a fejedelemasszony kifakadása it nyomatékosan, többszörösen megindokolja a regény. Bethlen elhallgatja felesége előtt, hogy feltörette ecsedi Báthory István ládáit és fölhasználta a bennük levő értékeket, holott azok az ország pecsétjével voltak ellátva, tehát csak Erdély vezetőinek hozzájárulásával nyithatta volna föl őket. Mi több, a fejedelem

azzal az üzenettel bocsátja atyjafiát, Károlyi Mihályt, bécsi útjára, hogy az udvar föltétlen híve, miközben háborúra készül Bécs ellen. Ahhoz a hangzatos, sőt álságos érvhez folyamodik, hogy a „háború Istennek útja az emberek szívében” (Móricz 1939b, 3 : 153).

A nap árnyéka második könyve végén Károlyi Zsuzsanna már üvöltve vádolja a férjét: „A te koronád vérel van befrocskölve, és itt már egy igaz ember is meg nem él, csak a boszorkányok, a lidércek és a fertelmes paráznak élnek” (Móricz 1939b, 3 : 154). Magában is arra a következtetésre jut, hogy „Bethlen Gábor hazudik. Megtanult hazudni. Bethlen Gábor, az én uram elvesztette a prófétaságát és államférfiú lett belőle. Az államférfiú hazudik. [...] Nem az ő, akinek gondolja magát” (Móricz 1939b, 3 : 202-203). Noha nem kétséges, hogy a fejedelemné sérült lélek, Bethlen legalábbis részben felelős felesége zaklatottságáért. A fejedelem lelki meghasonlását főként Báthory Anna iránt érzett szenvedélye okozza. Egyfelől jól tudja, hogy sokan voltak e nő ágyában, másrészt arra gondol, lehetne-e közös gyerekük és megtehetné-e fejedelemasszonynak. Az *Öszövétségben* keres önigazolást, *Sámuel II. könyvének* 11. részében, amely Dávid király és Bethsabé kapcsolatáról szól. Magában így elmélkedik: „Milyen bölcs volt az a Dávid, Istennek e kiválasztott nagy fejedelme. Nem teketóriázott; *amint vére szólt, jóllakatta* s nem engedte, hogy fenekedjék s harcoljon vele” (Móricz 1939b, 2 : 262). A bökkenő ott van, hogy félreolvassa a *Szentírást*, elhallgatja, hogy e rész hangsúlyos zárszavai szerint „ellene lőn az Úrnak, a mit Dávid cselekedett volna” (*Szent Biblia* 1914, 291), és a 12. rész az Úr által küldött Nátán próféta feddő beszédét tartalmazza, melynek hatására Dávid megvallja bűnét.

Lippa bevétele után, *A nagy fejedelem* legvégén ugyan mintha eltaszitaná magától az immár megövegüült Báthory Annát, ám *A nap árnyéka* arról tudósít, hogy miután a nő újabb házassága nem sikerült, Jósika Zsigmond Bécsbe költözött, Bethlenben az a gondolat fogalmazódik meg: „Ha Zsuzsanna szegény hamar meghalna, isten őrizz, s addig míg Annának a híre nem vezett el véglegesen s ő feleségül venné s hamarosan gyereket adna...” (Móricz 1969b, 3 : 168). Ismét a *Szentírásban* keres önigazolást, amikor arra gondol, Anna új férjét háborúba küldhetné: „Szent Dávid király is a hadba küldte Uriást, aki ott el is esett” (Móricz 1939b, 3 : 168). Később Bethlen egyenesen arra a gondolatra jut: „Haljon meg Zsuzsanna... élni úgysem akar...” (Móricz 1939b, 229). Csak *A nap árnyéka* harmadik könyvének végén mond le Annáról, miután a nő csúfot üzött belőle.

Kulcsár Szabó Ernő évtizedekkel ezelőtt megállapította, hogy *Az Isten háta mögött* című kisregényt „a krónikás jellegű történetyszerűség helyett a jelenetyszerűség” jellemzi (Kulcsár Szabó 1996, 178). Tör-

ténelmi regényben sokkal inkább helye van a krónikaszerűségnek, de az *Erdélyben* is fontosabb szerepet játszik a jelenetezés, a belső nézőpont gyakori használatára viszont óhatatlanul is jellemalkotó – különösen a két fejedelem, Károlyi Zsuzsanna, sőt Báthory Anna esetében is. Ha találni lehet olyan jellegzetességet Móricz regényhármásában, amely némileg párhuzamos a nyugati elbeszélő próza alakulásának irányával, az föltehetően az elbeszélő tudat, átélt beszéd (erlebte Rede).

Többféle beszédmód jellemzi Móricz regényhármását. A régiesség mérsékeltnek mondható, ám a második kötet mintegy kitágítja a lehetőségeket. Tájszólás nyomaival a *Tündérbert*ben is találkozhat az olvasó, de *A nagy fejedelem*ben sokkal feltűnőbb a paraszti nyelv szerepe. A második könyv nyitó fejezete alföldi gulyások életképét körvonalazza. Ez a betét azt a vélekedést erősíti, mely szerint Móricznak inkább erőssége a rövid elbeszélés, mint az átgondoltan fölépített regényszerkezet. *A nagy fejedelem* másféle nyelvhasználatot is tartalmaz: már az első könyvben szerepel Simonyi György ifjú német felesége, kinek idegenszerű beszédét a férje javítja ki. A roncsolt nyelvhez képest egészen másféle jelenség a nyelvi ironia, melynek jelentőségét bizonyítja, hogy az egyes kötetek címében is megnyilvánul.

A *Tündérbert* már a legelső fejezetben érzékelteti, hogy a cím szétfoslott ábrándra utal. Báthory Gábor első bemutatása egyértelműen kedvező: „A fejedelem olyan üde, fiatal, boldog és szíves volt, hogy mindenkinek betöltötte a szívét. Érezték az emberek, hogy ez a fejedelem, ez annyira boldogságra született, hogy lehetetlen, hogy baj érje s vele mindannyian valami szerencsés és megnyugtató jövő elé néztek.” A baljós jelek azonban rögtön érzékelhetők. Feltűnő, hogy „rajta kívül senki sem ivott”, és a főkapitányként hozzá szóló Bethlen Gábor tanácsait magában azonnal elítéli: „Azt véled, tavaly trónra ültetted s most le akarsz szállítani a lóról?...” Feleségére is úgy gondol, mint „konok és kemény lány”-ra, „aki vőlegénykorát is úgy elrontotta! [...] úgy tartotta számon, ahogy az ember folyton készül kidresszírozni egy különben kedvére való ebet...” Látván, hogy Palotsay Anna „issza a setét főkapitány szavát”, azonnal eltávolítja magától őt: „Útálta, gyűlölte s máris megölte a gyilkos erkölcsöt és szentséget; a feleséget”, ezért az olvasó már ekkor őszintén hangzatosnak értheti a cím megismétlését, amikor a nyitó jelenet végén a fejedelem így szól az egybegyűltekhöz: „– Ügyebizony látják kegyelmeitek: immár megújítjuk a mi fogadalmunkat, hogy bizony Erdélyországából tündérországot statuálunk... [...] Imhogy ezért hoztuk be a mi kicsinyded tündérbertünk asszonyfejedelmévé az mi szerelmes feleségünket” (Móricz 1939b, 1 : 10, 22, 24, 29, 30). Kendy Istvánban azonnal fölébred a gyanú: „Úristen, vajon

nem ennek a martalóc fejedelemnek házasodott-e?”, és Báthory elhatározza, „hogy reggelre valami pokoli... valami szörnyű bosszút tesz... elmegy... elutazik s maradjon most már Kolozsvárt az asszony a góggjével...” (Móricz 1939b, 17, 25). Az a tény, hogy Báthory Anna nevezi Bethlent „nagy fejedelem”-nek (Móricz 1939b, 2 : 218-219), a második kötet címét is gúnyos fényben tünteti föl. Ugyanez vonatkozik a harmadik címre, mely szintén belső idézet: Bethlen felesége érzi úgy, hogy ő „mindörökké a nap árnyéka”, majd a fejedelem emlékezteti arra, hogy a „Napnak nincs árnyéka” (Móricz 1939b, 201, 308).

Regényíró fogalmazta meg az észrevételt, amely szerint „a *Tündérbert* (1922) remekmű, melynek a másik kettő, *A nagy fejedelem* (1935) és *A nap árnyéka* (1935) alig léphet nyomába” (Grendel 2001, 127). Ez az értékelés némileg eltér elődjének véleményétől, aki azt állította, *A nap árnyéka* „nem hanyatlik annyira, mint amennyire ezt hinni szokás” (Sőtér 1980, 143). Mivel egyik szerző sem indokolja ítéletét, érdemes föltenni a kérdést: miben különbözik a harmadik kötet beszédmódja a legelsőtől.

A *Tündérbert* kiválósága összefügg a jelenetezés és az elbeszélő tudat összjátékával. *A nap árnyéka* egységét rombolják az olyan megnyilatkozások, amelyek korábban nem előfordult, mintegy értekező szerepkörrel ruházzák föl az elbeszélőt. Nem olyan mondatokról van szó, melyek – mint arra a *Sárrarany* elemzésében Margócsy István figyelmeztetett – egyaránt tartozhatnak a történetmondóhoz és valamely szereplőhöz (Margócsy 2013, 360). Bethlen Gábor és sógora, Rhédey Ferenc beszélgetése nemcsak a két résztvevő tudatában végbemenő folyamatok elbeszélésével párosul. Kiszólásszerűnek érzékelhető például a következő mondat: „De a vagyongyűjtés olyan nagy s jó érzés, hogy akiben az egyszer megfészkelte magát, azt onnan kiirtani nem lehet” (Móricz 1939b, 3 : 199). Egyes megnyilatkozások nem illeszkednek a környezetükhöz, mintegy idegen szólam belépéseként érzékelhetők. „Másnap vagy harmadik napon, ki tudná kinyomozni a történelemben, ugyanabban az órában hozatta bé Anna a férjét” (Móricz 1939b, 3 : 210). Az efféle közbevetés megtöri a történetmondás hangnemét. Báthory Anna és Jósika Zsigmond jelenetét is hasonló kiszólás zavarja meg: „S ott maradt a mosoly: ezektől a mosolyoktól fog ráncosodni ajka idővel, ha majd megszárad, mert néztek meg az öregasszonyokat, akiknek függő ráncok rakodnak szájuk szélén, mind sokat szeretett s titkon” (Móricz 1939b, 3 : 217). Az elbeszélő nemcsak előtérbe kerül a korábbiakhoz képest, de olyan metaforikus túlfogalmazásokhoz is folyamodik, amelyek szintén erősen különböznek a *Tündérbert* nyelvével, amelyben nem játszik számottevő szerepet az átvitt értelem: „Hallgatása azonban ebben a pillanatban már zúgó tenger-

ré vált. Megzsongultak gondolatai [...] és dübörögve kezdtek zúgni benn a lélekben. Csak annyi harangozott fülében, hogy a koronát visszavonhatatlanul kínálják fel neki a csehek” (Móricz 1939b, 3 : 244). *A nap árnyéka* második felében a színvonal hanyatlásához Anna és a fejedelem szerelmi jelenetének nyelvi modorossága is hozzájárul: „Darázs zúg el a feje körül s akaratlan elkapja nagy bozotos fejét, elbúvik a parányi szárnyacsokkák elöl [...]. Anna oly komoly volt szava oly csicsergő [...]. Áthajolt hozzá s azt duruzsolta: // – Anna, szeretsz?” (Móricz 1939b, 3 : 223-224).

Levél-féle Móricz Zsigmondhoz című, 1911-ben közzölt versében Ady így jellemezte Móriczot: „Nyugat csapatjának keleti zászlaja”. Szilágyi Zsófia indokoltan figyelmeztet arra, hogy „a Kelet-Nyugat ellentétpár nem értelmezhető olyan egyszerűen, hogy az egyik pólusra a modernitást, az újat, az európaiat jelentő, nevében is a nyugatiságot hordozó Nyugatot, a másikkra pedig az elmaradott, bezárkózó, a keletiséget képviselő Nyugat-ellenes fórumokat helyezzük” (Szilágyi 2013, 142). Köztudott, hogy a *Nyugat* és a *Kelet Népe* szerkesztőjének egész életére rányomta bélyegét e két égtáj jelképes értelme. Az *Életem regénye* nyitó fejezetében a szerző már születésétől eredezteti e kettősséget: „A két pólus között szikra pattant s lettem én. // Csupa szimbolum. Anyám háza a keleti: ez a fészek, az eredet, az ex oriente lux. Apámé a nyugati, a jövő, a kultúra iránya” (Móricz 1939a, 5). A könyv címével is hangsúlyozza, hogy a képzelet alkotása. Babitscsal és Kosztolányival ellentétben Móricz tudtommal nem olvasta rendszeresen a nyugati irodalmat, különösen nem külföldi kortársainak műveit. „Móricz balzaci igényű író” – írta Sőtér István. „Megkésettén a huszadik században hozza létre azt, amit a francia és az orosz irodalom a 19. században létrehozott” (Sőtér 1980, 140). Bármennyire igaz is, hogy a *Sárárany* szakít Mikszáth örökségével, Móricz legtöbb műve a tizenkilencedik századi irodalom hagyományaihoz kapcsolódik, nem pedig olyan kezdeményező szerzők alkotásaihoz, mint például az 1892-től magyarra is fordított Knut Hamsun. Aligha szükséges arra emlékeztetnem, hogy az első világháború előtt írt szép kisregényei közül *A galamb papné* Herczeg Ferenc *Simon Zsuzsa* (1894) című regényére utal vissza, *Az Isten háta mögött* értelmezői pedig a *Madame Bovary*-ra szoktak hivatkozni, nyilvánvalóan abból kiindulva, hogy a nyitó fejezetben az albíró Bovarynéra gondol, s a 7. fejezet végén ugyanő „Jó reggelt, Bovary úr!” szavakkal köszönti a tanítót, majd a rá következő szerint Veres tanító úr sejti, hogy „az idegen név valami kicsinylést jelent.” Ezúttal nincs lehetőség annak bizonyítására, mennyire kockázatos lehet egymástól különböző nyelveken készült műveket összehasonlítani, mennyire fölszíni a rokonítás Flaubert művével, amely-

ben az Emma és az Homais szó hasonló hangalakja e két szereplő nyárspolgárságára céloz, s a mintegy harminc lapnyi vásári jelenet a hivatalos beszédek újságírói, illetve Emma és Rodolphe szerelmi együttlétének érzelmes nyelvét állítja szembe és csúfolja, miközben a tudományt a művészettel együtt pellengérezzi ki. A *Madame Bovaryt* napjainkban sokan Henry James, Proust, Joyce, Nabokov vagy Julian Barnes felől olvassák. Flaubert a rossz befogadót állítja az olvasó elé, aki Lammermoori Luciával azonosítja magát. Regénye többszörösen hosszabb Móricz művénél; fő jellemzői közé tartozik egymástól távoli szövegrészek összekapcsolása – Emma sálja ugyanolyan kék színű, mint a mérget tartalmazó üveg, és temetésének menete esküvői menetének hasonmása –, valamint a pontosvesszőnek és a magyar nyelvből hiányzó imparfait igeidőnek következetes használata. Mindezek olyan sajátosságok, amelyek kétségessé teszik az összehasonlítás jelentőségét.

Közismert tény, hogy 1908-ban Osvát Ernő befogadta a *Hét krajcár* szerzőjét. Nem teljesen ismeretlen igazság, hogy a *Nyugat* folyóirat egyáltalán nem képviselt egységes irodalmat. A két világháború között a nyugati világban egy sor olyan regény aratott komoly sikert, amelyet nehéz volna egyértelműen modernnek nevezni. Kizárólag a Nobel-díjasok köréből Sinclair Lewis könyveire éppúgy lehet gondolni, mint Roger Martin du Gard fő művére. Az *Erdély* ezeknek a sorába tartozik. Ezt az észrevételt annak elismerésével kockáztatom meg, hogy nem tudom egyértelműen, mi is a modernség ismérve a korszak prózájában. Bori Imre úgy érvelt, „Móricz modernizmusának időszak az 1908 és 1912 közötti korszakra tehető, amikor biologizmusa tetőz, s amikor ennek szellemében jellegzetes «nyelvújítását» is végrehajtja” (Bori 1993, 99). Tagadhatatlan, hogy Móricz felfogása változott az idők folyamán. A *boldog ember* szerzője közeledett a népi írók mozgalmához; *Magvető* című szöveggyűjteményének 1942-ben megjelent második kiadásába Kosztolányitól és József Attilától két, Erdélyi Józseftől négy költeményt vett föl. Közvetlenül az író halála után Féja Géza „a legnagyobb magyar népi író”-ként ünnepelte Móriczot, és a *Rózsa Sándort* úgy méltatta, mint „életének legnagyobb művét” (Féja 1943, 245, 242). Az *Erdély* még legföljebb részleteiben – főként *A nagy fejedelem* második könyvének első fejezetében – vetíti előre ezt a későbbi pályaszakaszt.

1919-ben Virginia Woolf az *Ulysses*t nevezte modernnek, szembeállítva Arnold Bennett, H. G. Wells és John Galsworthy regényeivel (Woolf 1953, 150-158). Kétségkívül csakis nagyon durva egyszerűsítéssel tehető föl a kérdés: írásmód vonatkozásában az *Erdély* Joyce vagy a másik három szerző némely művéhez áll-e közelebb. Talán a *Tündérvkert* ugyanúgy kiváló értékörző regényként közelíthető meg,

mint például Roger Martin du Gard családregénye. Amennyiben minden művet más alkotásokhoz képest olvasunk, Móricz történelmi regényhármását nem Proust vagy Joyce, de még csak nem is Thomas Mann korabeli műveihez, inkább Kemény Zsigmond történelminek nevezett regényeihez képest olvashatjuk. Részben azért, mert a szerkesztés elvei hasonlóak – eltekintve attól, hogy Kemény némely munkájában több elbeszélőt használt és bonyolította az események időrendjét –, részben azért, mert a levélbetét a korábbi magyar író egyes alkotásaiban hasonló szerepet játszik (Pintér 2014), és néhány történelmi személyiség azonossága miatt is. Másként értelmezi Péchy Simon, Kassai István vagy akár Lorántffy Zsuzsanna alakját olyan olvasó, aki ismeri *A rajongókat*,

tud e szereplők további sorsáról. Az *Erdély* azt bizonyítja, hogy valamely hagyomány erőssége annyit is jelenthet: egy korábban keletkezett mű értelmezője lehet annak, amit később írtak – a szónak Peirce által használt értelmében. ■ ■ ■

Szegedy-Maszák Mihály: az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az Indiana University (USA) tanára, az Academia Europaea (London), a Magyar UNESCO Bizottság tagja, a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Koordinációs Bizottságának elnöke, az MTA rendes tagja. Életműsorozatának hatodik kötete, *A mű átváltozásai*, 2013-ban jelent meg a Kalligramnál.

HIVATKOZÁSOK

Bori Imre (1993) *Prózatörténeti tanulmányok. Újvidék* – Budapest: Forum – Akadémiai.
Esterházy Péter (2014) *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat* –. Budapest: Magvető.
Féja Géza (1943) *Nagy vállalkozások kora: A magyar irodalom története 1867-től napjainkig*. Budapest: Magyar Élet.
Grendel Lajos (2010) *A modern magyar irodalom története: Magyar líra és epika a 20. században*. Pozsony: Kalligram.
Kulcsár Szabó Ernő (1996) *Beszédmód és horizont: formációk az irodalmi modernségben*. Budapest: Argumentum.

Laczkó Géza (1922) „A történelmi regény és Móricz Zsigmond”, *Nyugat*, 15 : 1255-1260.
Margócsy István (2013) „...A férfikor nyarában...”: *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról*. Pozsony: Kalligram.
Móricz Zsigmond (1939a) *Életem regénye*. Budapest: Athenaeum.
Móricz Zsigmond (1939b) *Erdély*. Budapest: Athenaeum.
Pintér Borbála (2014) „A levél mint a teremtettség felhívó struktúrája a *Gyulai Pálban*”, in Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) *A sors kísértés-ei: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkássá-*

gáról születésének 200. évfordulójára. Budapest: Ráció, 204-238.

Sőtér István (1980) *Gyűriék: Tanulmányok a XX. századról*. Budapest: Szépirodalmi.
Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás (1914). Budapest: Brit és Külföldi Biblia-társulat.
Szilágyi Zsófia (2013) *Móricz Zsigmond*. Pozsony: Kalligram.
Woolf, Virginia (1953) *The Common Reader: First Series*. New York: Harcourt, Brace and Company.

Szegedy-Maszák Mihály, Angyalosi Gergely és Szilágyi Zsófia tanulmányai előadasként elhangzottak az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, a Móricz Zsigmond Társaság és a Petőfi Irodalmi Múzeum Móricz Zsigmond-konferenciáján, az ELTE Bölcsészettudományi Karán, 2014. szeptember 24-25-én.

Z C I R O M

József Tarnawa,

Artur Żmijewski 80064 című filmjéről

aki túl akarta élni túlélését¹

James Young *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meanings*² című munkájának bevezetőjében rámutat arra, hogy a holokauszt-túlélők a II. világháború eseményei után sok esetben képtelenek voltak bármiféle absztrakt vagy az interpretáció szélesebb skáláján mozgó műalkotás befogadására. A hivatkozási alap könnyen érthető: a velük történt borzalmak nagyon is valóságosak, primerek és húsba-vágóak voltak ahhoz, hogy bármiféle absztrakció mentén legitim volna a reprezentációjuk. Ez a szemléletmód mára sem kopott meg, azonban a hozzáállás mikéntje nemcsak a hitelesség versus hiteltelenség kérdéskörén belül mozog, ahogyan az látszik, de a befogadó pozíciójától, nyitottságától, beállítottságától is függővé tehető. Gondoljunk itt például arra, hogy föl sem merül, vagy teljes mértékben kizárják az alkotóval való azonosulás lehetőségét, ezzel szemben az ábrázolt, a megidézett (akár csoport vagy közösség) iránti érzések törnek felszínre, és követelik maguknak az igazságszolgáltatást. Pontosabban, és e dolgozat konkrét témájához közelítve: a holokauszt-representáció esetében a probléma az, hogy a túlélők és áldozatok iránt érzett részvét túlnő a műalkotás pusztá befogadásának élményén. Sok esetben tehát már-már blaszfémiként tekintenek olyan másod- vagy harmadgenerációs representációkra és interpretációkra, amelyeknek középpontjában a történelmi kontinuitás lehetősége, sőt a kontinuitás megteremtésének kötelezettsége áll.

Nagyon hasonlít az eddig leírt befogadói pozícióhoz az, amikor a műalkotás legitimitása nem a kife-

jezés módjában, hanem a pusztá létében kérdőjeleződik meg. **Egyszerűbben fogalmazva:** miért van szükség a sebek feltépésére, miért van szükség arra, hogy a traumatikus eseményekről való diskurzust „ráerőltes-sük” bárkire is. A kérdés tehát kizárólag morális alapon fogalmazódik meg: lehet-e, szabad-e, etikus-e a holokauszttal kapcsolatosan művészi kifejezésmódokkal élni, vagy ahogyan Turai Hedvig fogalmaz egyik tanulmánya címében, „Szabad-e játszanunk a sárga csillaggal?”³ A gond azonban az, hogy ebben az esetben egy olyan „hagyományos”, mimetikus, modernista művészetfelfogással van dolgunk, amely nem számol a kortárs művészet alapvető céljaival, a tabuk ledöntésével, a tilalmak áttörésével, a szembeesíteni akarással. Az előbb idézett művésztörténész, művészetkritikus, Turai Hedvig az *Emlékkö, botlatókö, próbakö. Holokauszt és kortárs művészet* című munkájában azonban arra is jogosan hívja fel a figyelmet – ami már hosszú ideje osztja meg a holokauszttal mélyebben (és nemcsak professzionálisan) foglalkozók táborát –, hogy miért téves mindezekre ráakodva még az is, ha a holokausztot egyfajta külön birodalomként fogják fel, akár történelmen kívülként, akár a történelmen belül, mégis annak folytonosságát megszakítóként. Ebben az esetben ugyanis – figyelmeztet Turai – a holokauszt nem képes tanítani, hiszen nemcsak a történelmen, de a racionalitáson is kívülre rekesztik.⁴

Artur Żmijewski, lengyel vizuális művész *80064* című, 2004-ben készült rövidfilmje kapcsán gyakran merülnek fel ezek ezekhez hasonló kérdések. Az

1966-ban Varsóban született, azóta is ott élő és munkálkodó alkotó legfőbb jellemzője, hogy az erős társadalmi reflexivitásán és problémaérzékenységén túl szinte állandó és kifogyhatatlan forrása az emberi test. 2005-ben Żmijewski képviselte Lengyelországot a Vencei Biennálén, 2008-ban Budapesten a Trafó Galériában *Radikális szolidaritás* címmel futott kiállítása, 2010-ben a kasseli DOCUMENTA kiállítója, 2012-ben pedig a 7. Berlini Biennále kurátora volt, ahol politikai színvallásra készítette a képzőművészetet. A New York-i Lengyel Kulturális Intézet megfogalmazása szerint Żmijewski fő kérdése a test és az egyén betegségekhez, rendellenességekhez való viszonya, valamint az, hogy az adott körülmények között hogyan jelenik meg a „vizsgált” személy intellektusa. A diszfunkciók, a zavarok és betegségek érdeklik, illetve az, hogy ezek miként lehetetlenítik el az életet, el lehetetlenítik-e egyáltalán, és miként pusztítják a tudatot. Ezzel egy időben a hiányosságok nála lehetővé tesznek, elindítanak valami olyat, ami gyakran megdöbbentő és szubverzív, ugyanakkor megkérdőjelezi azt, amit társadalmilag „normálisnak” tartunk. Ezzel együtt Żmijewski kerül mindent, ami szentimentális és politikailag korrekt.

Ezúttal a közel 11 perces filmjének középpontjában Józef Tarnawa, holokauszt-túlélő áll, az ő karjára van rátetoválva a címben is megidézett egykori rabszám. Żmijewski kezdetben csak a múltjáról kérdezi a férfit, később azonban – viszonylag hosszasan – arra próbálja rávenni, hogy újratetoválhassák a megkopott számot. Az idős férfi sokáig hezitál, végül azonban igent mond. A közeli, a 92 éves férfi arcát kémlelő képek rendszeresen megisméltódnak, a forgatás helyszínéről választott tetováló szalon pedig mindvégig ellentétet képez, valamiféle disszonáns érzést kelt a nézőben az elmondottakhoz képest. A férfi a számára idegen, láthatóan kényelmetlen környezetben nem tud igazán feloldódni, a feltett kérdésekre adott válaszai hol felszínesek, hol pedig meglehetősen részletek, miközben megmutatja az Auschwitzban róla készült hármasképet is. A felidézett időszak a vizualitás többszörös síkján jelenik meg, egyrészt a fotó, másrészt a tetoválás, harmadrészt – a legerősebb aktus révén – az újratetoválás által.

„Artur Żmijewski: You still have your number from the camp, don't you?

Józef Tarnawa: 80064.

A. Z.: Can you show us this number?

J. T.: There you go. First I had a friend of mine stencil this number for me in ink. And then the tattooist just followed the shape and that's why I have such a nice number.

A. Z.: Was it an important moment for you? Getting the number tattooed?

J. T.: No, it was not a big deal.

A. Z.: Because you've had this number until today.

J. T.: I've had it for 61 years.

A. Z.: Do you show it to people?

J. T.: If someone wants to see it then I do. Especially while I'm visiting the camp. I'm a survivor, you see... I survived it.”⁵

Az idézett párbeszéd górcső alá vétele előtt nem feledkezhetünk el a tetoválás eredeti aktusáról sem. A zsidók tetoválása ugyanis sok szempontból, különös erővel hívja életre a zsidó törvénybe, a halákhába való ütközést. A héber Biblia ugyanis az ortodox zsidók értelmezése szerint tiltja a test megjelölését vagy bemetszését, ez utóbbi alól természetesen kivételt képez a körülmételés, mint az istennel kötött szövetség jele. A témát Dora Apel *The Tattooed Jew* című tanulmánya⁶ alaposan körbejárja, éppen ezért én csak azokra a lényegi elemekre és következtetésekre szorítkoznék, melyekre a film alapján jutottam.⁷ Józef Tarnawa ugyanis nem zsidó, a film eleji megszólalása, miszerint nem érti, fogalma sincs, hogyan került a borzalmak közepébe, az auschwitzzi koncentrációs táborba, erre is vonatkozik. A tetoválás a zsidók számára a törvények ellen való, a tetovált rabszám mégis zsidóságuk egyik legfőbb jele, hordozója lett, ahogyan Tarnawa identitásának is fontos, lényegi, elemi alkotója. A férfi a filmben erőteljesen ragaszkodik az eredeti tetoválásához, az újrafestéstől pedig azért fél, mert akkor a szám nem tűnne „igazinak”. Mintha az újratetoválás által, hiszen a szám valóban az identitás hordozója is, éppen a saját azonoságtudata, kiléte kérdőjeleződne meg a mások szemében – így érvel Tarnawa. Ami a szemünk előtt zajlik, valódi re-enactment a szó minden értelmében. A 92 éves férfi a holokauszt eseményeitől időben távol áll, mégis újra az események elszenvedője, alávetettje lesz. A rövidfilm eleji „kikérdezés” is ebbe az irányba mutat, amikor a nevet, az életkorát árulja el, alapinformációkat önmagáról, mint a koncentrációs táborba belépve, egyfajta hivatalos folyamat részeként. Tiltakozik az újratetoválás ellen, az egész folyamat nagyon kényelmetlen, mégis hagyja magát rábeszélni, hagyja, hogy alávetett helyzetbe kerüljön újra. A karján lévő újratetovált szám ettől válik igazán autentikussá, hiszen az alávetettség, a szenvedés jelét erősíti meg, megisméltelve, szinte megkétszerezve a kiszolgáltatottság mechanizmusát. Tarnawa újraél valamit abból, ami ugyan a távoli emlékek között lelhető fel, mégis a jelenbeli identitás fontos alakítója, az élet állandó része, mely csakis a maga folytonosságában tud beépülni a mindennapokba.

Ha Artur Żmijewskinek ezt a munkáját a többi ismeretében, nagyobb és szélesebb összefüggérendszerbe helyezve nézzük, akkor látjuk csak igazán, hogy

a *másik* testének használata milyen erővel bír. Ahogyan az *An Eye for an Eye* (*Szemet szemért*, 1998) vagy az *Out for a Walk* (*Séta*, 2001), úgy a *80064* is olyan módon használja a testet, ahogyan ahhoz egész egyszerűen nem vagyunk hozzászokva. Żmijewski nem tapintatos, nem fél a kényelmetlen és kellemetlen helyzetektől, az ő képei radikálisak. Az *An Eye for an Eye*-ben végtag nélküli meztelen embereket látunk, akik mögé, mellé végtagokkal rendelkezők állnak kiegészítő elemekként, protézisként, lemondva saját „teljességükről”, radikálisan vállalva a szolidaritást. Az *Out for a Walk*-ban mozgásképtelen embereket visznek sétálni, de mindenféle segédeszköz, így kerekesszék nélkül, a mozgásra önállóan képes emberek segítségével kell járniuk. Itt is vannak tehát olyanok, akik a testüket áldozzák fel, teljességüket a másik „teljességének” elérése érdekében. A *80064* még ennél is továbbmegy: a másik teste az alávetettség jelévé válik, miközben éppen arra figyelmeztet: bármilyen hihetetlennek is tűnik, a legkegyetlenebb dolgok is újra megtörténhetnek.

A fent idézett párbeszéd után hosszú csend és közelebbi kép az idős férfi öregségtől kissé remegő kezéről, amit a botján tart. Az utolsó mondat kétféle igeideje tulajdonképpen a film ars poeticája is: a jelen és a múlt olykor kíméletlen összeütközése, amelyben a múltbeli emlékek és tapasztalatok újra jelenvalóvá lesznek. A retraumatizációs folyamat nemcsak előtűnik jelenik meg vizuálisan, hanem Józef Tarnawa, 92 éves holokauszt túlélő jelenében is, 61 év távlatából. A retraumatikus tapasztalat ezúttal (is) testbe írt jellé válik. Ernst van Alphen *Symptoms of Discursivity: Experience, Memory and Trauma*⁸ című tanulmányában azt állítja, hogy a trauma csak akkor válik valódi tapasztalattá (experience), ha képesek vagyunk egyfajta távolság megteremtésére. A tapasztalás ily módon nyelvi tapasztalást jelent, ennek következtében pedig a diszkurzív folyamat produktuma kell, hogy legyen. Azok a szubjektumpozíciók és narratív keretek azonban, amelyeket leír, és amelyek állítása szerint a leggyakrabban előfordulnak, ellenállnak annak, hogy a traumatikus tapasztalás létrejöhön. Így tehát a totális tagadás („total negation of any actantial position or subjectivity”), a különbségtétel az akkori és a jelenlegi én között („ambiguous actantial position: one is neither subject nor object of the events, or one is both at the same time”), valamint a narratív keret hiánya („the lack of a plot or narrative frame, by means of which the events can be narrated as a meaningful coherence”), illetve a narratív keretek személyes és társadalmi összeegyeztethetlensége („the plots or narrative frames that are available or that are inflicted are unacceptable, because they do not justice to the way in which one partakes in the events”), bár a leggyakoribb túlélői attitűdök, de nem vezetnek el a feloldáshoz.

Tarnawa már a film elején kijelenti, minden ok, minden magyarázat nélkül került koncentrációs táborba. Azt tudták ugyan, hogy léteznek táborok, de hogy hol és miért, arról fogalmuk sem volt. A fokozatosság, a lépésről lépésre haladás a holokauszttrauma egyik fontos sajátossága. Heller Ágnes az *Auschwitz és gulág* című írásában emeli ki ennek a fokozatosságnak a természetét: a reflektálatlanságot. Minden nap csak egyetlen kicsi lépéssel kerültek közelebb ahhoz, amiről kezdetben fogalmuk sem volt. Ez a „tudatlanság” annak a passzív, alárendelt pozíciónak a következménye, amelyet Heller a következőképpen ír le: „jött a sárga csillag, jött a gettóba zárás, jött a bevagonírozás”. A gettósítás, majd elhurcolás folyamatához talán szorososan hozzátartozik az is, hogy éppen ennek a „tudatlanságnak”, fokozatosságnak köszönhető a túlélés kizárólagosan: a szembenézés, ezúttal az ismeretlenel, sokkal kegyesebb volt a valóságnál. Innen nézve, a tudás állapotából, az ismeretekkel teli pozícióból már igenis jelentősnek, „big deal”-nek tűnik a 92 éves túlélő rabszámának újratetoválása. „A holokauszt idején lényegében véve az áldozatok sem gondolkodtak. Ha felidézem magamban azt az évet, amikor én és a családom a holokauszt határhelyzetében éltünk, semmiféle reflexióra nem emlékszem. A dolgok egyszerűen megtörténtek velünk. Ezt nyelvileg a következő módon fejeztük ki: jött a sárga csillag, jött a gettóba zárás, jött a bevagonírozás... jött... mint valami sorszerűség, amelyet vártunk, hogy jönni fog.”⁹

Az identitás a fenti sorok szerint egyfajta nyelvi, nyelvben megjelenő tapasztalattá válik: az aktív, cselekvő igék ugyanis magukban foglalnak egy általános, meg nem határozható ágenst és cselekvőt. A felülről jövő, ugyanakkor mégis diszperzív autoriter pozíció láthatatlan, akár csak Foucault panoptikumában. „A panoptikus berendezés térbeli egységeket hoz létre, amelyek lehetővé teszik, hogy szüntelenül lássák, és azonnal megkülönböztessék őket [ti. a foglyokat – A. N.]. Vagyis megfordítják a tömlöc elvét; illetve három funkciójából – bezárás, sötétség és elrejtés – csak az elsőt tartják meg és megszüntetik a másik kettőt. A teljes megvilágítás és a felügyelő tekintete jobban befog, mint a sötétség, amely végül is védelmet nyújtott. A láthatóság csapda. [...] A panoptikumban mindenki a saját helyén van, jól elzárva egy cellában, ahol a felügyelő szemtől szembe látja; de az oldalfalak miatt az elzárt nem tud kapcsolatba lépni társaival. Őt látják, de ő nem lát; *információ tárgya, de a kapcsolatnak soha nem az alánya.*”¹⁰ (Kiemelés tőlem. – A. N.) A fokozatosság mellett azonban a lépésről lépésre haladás és a napról napra élés is gyakran föltűnik a holokauszt irodalmában. Kertész *Sorstalanság*ának is központi motívumai ezek, nála azonban az utóbbi a *természetesség* erejével jelenik meg. Kertésznel ez az elem szinte a túlélés straté-

giájává válik: mindaz, ami a főhőssel, Köves Gyurkával történik, bizonyos idő elteltével természetessé válik. Akkor és ott, abban a helyzetben az az élet, az a természetes közeg, amelyben mindig még egy napot kell élni. A regényben Gyurka Citrom Banditól kapja a tanácsot, amely az elbeszélés egészének központi elemévé válik. Żmijewski interjújában ugyanez jelenik meg – Józef Tarnawa elutasítja a múlttal szembeni lázadó, háborgó magatartást, elmondása szerint egész egyszerűen el kellett fogadnia, ami vele történt még akkor is, ha ez a halál lehetőségével való szembenézést jelentette.

„A. Z.: What did you feel back then? A feeling of revolt?

J. T.: No, no revolt whatsoever. One had to put up with the situation as it was.

A. Z.: Did you put up with the prospect of death?

J. T.: Completely, I came to term with this. One had to endure, that's all.”¹¹

A mindvégig kitarított csendek, a ráncokat, az öregedés jeleit közlő mutató kameraképek a mesterkéletlenség, a be nem avatkozás jeleinek akarnak tűnni, a film dokumentumjellegének kiemeléseivé szeretnének válni, holott valójában nem dokumentumfilmről van szó. Itt ugyanis minden előre megrendezett, előre megbeszélte, erre Żmijewski hivatkozik is, amikor Tarnawa hezitál az újratoválással kapcsolatban. Nem véletlen tehát a Velencei Biennále katalógusában a műfajmegjelölés, miszerint paradokumentumfilmmel van dolgunk. A koncepció is éppen ez, a film felforgató, megviseli a nézőket, s erre a közeli képekkel, nemcsak az öregség, de az elgyötörtség jeleivel még kíméletlenül rá is játszik.

Az újratoválás a retraumatizációs folyamat aktyusa, amely sokkal erősebben hat a film szereplőjére, mint maga az elbeszélés. Claude Lanzmann *Shoah* című, közel kilenc órás, az oral history módszerrel leírható filmjének emblematikus jelenete az Izraelben élő fodrász története. A férfi feladata a táborban is a hajvágás volt, közvetlenül a gázkamra előtt találkozott a foglyokkal. Történetében felidéz egy jelenetet, amelyben fodrász társa és barátja egyszer a saját feleségét és lánytestvérét látta bejönni a gázkamra előtti helyiségbe. A múltat elbeszélő fodrász itt hosszú, néhány perces csendet tart, majd arra hivatkozik, nem bírja tovább, álljanak le a felvétellel. Ami Żmijewski interjújában megjelenik, nagyon hasonló: egyben a leginkább neuralgikus pont a befogadók szemében, ezzel a résszel tudnak legkevésbé azonosulni. Az alkotó utal arra, hogy korábban megbeszéltek, éppen ez volna a lényeg. Maga Lanzmann is erre hivatkozik a fodrással szemben, miszerint korábban megbe-

szélték, lehet, hogy nehéz lesz, mégis végig kell csinálni. Tarnawa azért nem látja értelmét az újratoválásnak, mert akkor az már nem lenne igazi (original), míg Żmijewski ez esetben is az autentikusságra hivatkozik. A film legjelentősebb részéhez jutunk, amikor Tarnawa kimondja:

„J.T.: Let an Auschwitz survivor look at it, and he or she will say immediately: 'This is not an Auschwitz number. What have you done to it? Renovated? What for?' It does not need renovating.”¹²

Ezekben a mondatokban nemcsak a tényleges retraumatizációtól való félelem jelenik meg, sőt sokkal erősebben és intenzívebben él a ragaszkodás az egykori traumához, mely a film jelenére szerves része lett a túlélő életének. Tarnawa ténylegesen integrálta az egykor vele történeteket, a holokauszt számára nem valamiféle törés vagy narratív vákuum, amely nem építhető be az egyén életébe. Története immáron koherens és folytonos – olyannyira, hogy éppen attól fél, elveszti azt, amit valószínűleg nagy nehézségek árán tett kontinuitívá. Vagy ahogyan Kertész regényének főhőse, Köves Gyurka fogalmaz: „Én is végigéltem egy adott sorsot. Nem az én sorsom volt, de én éltem végig – és sehogy se értettem, hogy is nem fér a fejükbe: most már valamit kezdenem kell vele, valahová oda-, valamihez hozzá kell illesztenem, most már elvégre nem érhetem be annyival, hogy tévedés volt, vakeset, afféle kisiklás, vagy hogy meg sem történt, netalántán.”¹³ Ismét Ernst van Alphenre hivatkozom, aki a francia művész, Christian Boltanski installációit elemző munkáját egy meglehetősen érzékletes mottóval kezdi. Ezt maga Boltanski mondta egy vele készült interjúban (Georgia Marsh készítette 1990-ben), és összességében a munkáira vonatkoztatja: „My work is not about xxxxxxxx it is after xxxxxx.” Van Alphen értelmezésében és a Boltanski által elmondottak alapján az x-ek helyére a holokauszt helyettesíthető be, így görcső alá véve a mondatot pedig kitűnik, műveinek középpontjában olyan mediális technikák állnak, melyek a náci gépezet működésére engednek következtetni.¹⁴

Írásom elejéhez visszatérve: nemcsak az alkotás miérettjére kérdeznék rá gyakran a befogadók, hanem arra is, hogyan tud valaki egy olyan történelmi traumáról hiteles képet alkotni, aki nem közvetlenül, első generációként élte túl adott esetben a holokausztot. A kérdések sora ráadásul itt még nem ér véget, a vészkorszakkal kapcsolatosan sok esetben annak a hitelességét is megkérdőjelezzük, aki nem zsidóként vall a történetekről.¹⁵ Az ilyen és ehhez hasonló feltételezésekre maga Kertész ad egy tágabb magyarázatot, míg Marianne Hirsch a *Projected Memory: Holocaust Photographs in*

Personal and Public Fantasy című munkájában „válaszol” a kérdésre. Utóbbi elmélet szerint minden utólagos, másod- vagy harmadgenerációs, illetve közvetett emlékezésforma a postmemory fogalmával írható le. Ebben az esetben ugyanis valaki másnak az emlékei kiszorítják, helyettesítik a sajátjainkat, egyfajta készítményt éreztetve ezen emlékek felmutatására, reprezentációjára. A postmemory esetében, az elnevezésben ezáltal némi paradoxonnal, nem az emlékezés segítségével kerülünk kapcsolatba bizonyos élményekkel, hanem belehelyezkedünk, s ezáltal a sajátjainkká tesszük azokat. „Értelmezésem szerint az utóemlékezet nem identitás-pozíció, hanem az emlékezés tere, mely szélesebb értelemben is hozzáférhető, tehát nemcsak az egyéni és személyes, hanem a kulturális és közéleti emlékezés, azonosulás és kivetítés útján. Itt a mások traumatikus élményeinek – s így egyúttal emlékeinek – sajátként való adoptálásáról van szó, illetve olyan élményekről, melyeket akár magunk is átélhettünk volna, s melyeket ezért beleírunk saját élettörténetünkbe.”¹⁶ Hirsch kitétele, miszerint a postmemoryt, utóemlékezetet nem identitáspozícióként, hanem az emlékezés tereként határozza meg, már továbbvisz minket a kertészi elemzéshez, melyet *A holocaust mint kultúra* című előadásában állít fel. Kertész értelmezését segítségül hívva: azért nincs semmilyen jogalapja azoknak a kérdéseknek, amelyek egy alkotás hitelességét vagy legitimitását a közvetítettség foka szerint határozzák meg, mert a holokauszt történelmi traumaként és eseményként a kultúránk része, amely kultúrának szintúgy mindannyian az alkotói, befogadói, megélői vagyunk. Hirschnél megválaszolódik a kérdés, amely szerint az emlékek adoptálásáról van szó, olyan élményekről, melyek az utóemlékezés folyamatában emlékké formálódnak, sok esetben háttérbe szorítva, helyettesítve a sajátjainkat. Míg Hirsch legszuggesztívebb példaként Lorie Novak zsidó-amerikai művész 1987-es munkáját¹⁷ említi, addig a most elemzett filmben maga Żmijewski és filmjének befogadói (ha tudnak és akarnak) válnak az utóemlékezés alanyaivá. A lengyel filmrendező éppen az emlékek sajátta tételével, az eredetiség kérdésének hangsúlyozásával ad választ arra: a tapasztalatok és emlékek ebben a folyamatban is sajátta, érvényesség és autentikussá lehetnek. Az újratetoválás így nemcsak a retraumatizáció aktuusa, hanem – és sokkal inkább – a reprezentáció, valamint a sajátta vált, de meg nem élt emlékek hitelességnek bizonyítéka. Ezzel a téma talán legnehezebb kérdéséhez érkezünk: bár a film alatt részvétet érzünk Tarnawával szemben, kényelmetlennek és fájdalmasnak hat Żmijewski rámenőssége. Amit tesz, ahogyan kiszolgáltatott helyzetbe hoz egy öregembert, azzal nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy a kegyetlenségek újra megtörténhetnek, hanem arra is: bárkiből, így belőlünk is válhat bűnös. Ha tetszik, ebben

a processzusban a befogadói pozíció azért is zavarba ejtő, mert ugyan Tarnawához közelít, azáltal azonban, hogy az újratetoválást végignézzük, mi is cinkostársakká válunk, a bűnös pozíciójával kényszerülünk azonosulásra. Ez a felénk tartott tükör intelem, ha képesek vagyunk észrevenni. Ebben áll a film ereje. Ez a nézőpontváltás szükséges ahhoz, hogy a történelmi traumák ilyen típusú reprezentációját érvényes alkotásként tudjuk kezelni. Jochen és Esther Gerz Hamburg Harburg nevű külvárosában egy 12 méter magas, egy négyzetméter alapterületű üreges oszlopot állított fel, melynek *A fasizmus elleni emlékmű* nevet adták. Alumíniumból készült, vékony ólomlemezsel borították, és az oszlop mindegyik sarkához egy-egy írószerszámot rögzítettek, amellyel meg lehetett karcolni a puha ólomfelület. Az emlékművet úgy alakították ki, hogy folyamatosan a földre süllyedjen, ahogyan megtelik az ólomfelület, egy-egy szakasz mindig a föld alá kerül, mígnem végleg eltűnik. A következő felirat szerepelt rajta, ha tetszik, itt is intelemként, német, francia, angol, héber, orosz, arab és török nyelven: „Arra batorítjuk Harburg lakóit és a városba látogatókat, hogy írják fel nevüket a mienk mellé. Ezzel elkötelezzük magunkat a további öröködsre. Ahogy mind több és több név fedi be ezt a tizenkét méter magas, ólommal burkolt oszlopot, az fokozatosan egyre mélyebben süllyed a földre. Egy nap teljesen eltűnik, és a fasizmus ellen állított harburgi emlékmű helye üres lesz. Végül csakis mi magunk vagyunk azok, akik szembe tudunk szállni az elnyomással.”

A *80064* esetében a belső sebeket külsők is jelölik, a hitelesség megkérdőjelezésével pedig Tarnawa nem tesz mást, mint visszaperli a múltat. Tetoválása a személyes emlékezés explicit formája, ugyanakkor az újratetoválás már a történelmi emlékezés folytonosságát képviseli. Ráadásul nemcsak az újratetoválás aktuusa, hanem azok a körülmények, azok a személyek is, amelyek és akik miatt, illetve által ez az aktus létrejött. A történelmi emlékezés kontinuitásának képviselői éppen a történelmi traumákat közvetlenül nem ismerő generáció tagjai, s azáltal, hogy Tarnawa mintegy engedélyt ad a tetoválásra, egyben legitimálja egy másik generáció mások emlékeihez való érvényes és megkérdőjelezhetetlen hozzáférését. A sebeket immáron valaki más teszi láthatóvá, valaki más által válnak közvetítetté. Tarnawa teste olyan többszörös médium, amely nemcsak önmaga, de a holokauszt utáni korszak ideáljainak a megrendülését is hordozza. Ebben az értelemben Żmijewski performatív erejű előadást készít, hiszen hőst arra kéri, térjen vele vissza egy olyan helyre és időbe, amelyek a holokauszt eseményeihez köthetők. Lanzmannhoz hasonlóan itt sincs lezárás, csak annak a lehetetlensége. Ahogyan a *Shoah*ban robog a vonat tovább, úgy az újratetovált szám is az állandóságra utal. A szám önmagában szinekdoché, amely

az alakzat logikájának köszönhetően a teljes részeként magát a teljeset hívja elő.

Kertész Imre legfontosabb kérdése az, hogy teremthet-e értéket a holokausz. Erre válaszként a következőket adja: „Az életképes társadalomnak ébren kell tartania és állandóan meg kell újítania az önmagáról, a saját feltételeiről való tudását, tudatát. S ha döntése úgy szól, hogy a holocaust súlyos, fekete gyászünnepe elmaradhatatlan része e tudatnak, akkor ez a döntés nem holmi részvéten vagy megbánáson, hanem eleven értékítéleten alapul. Érték a holocaust, mert felmérhetetlen szenvedések révén felmérhetetlen tudáshoz vezetett; és ezáltal felmérhetetlen erkölcsi tartalék rejlik benne.”¹⁸ Ebben az értelemben az egyetlen létező jóvátétel kizárólag a szellem, a tudomány és a művészet keretein belül képzelhető el. Egy kultúrán belül, annak szabályai és normarendszere szerint. S ahogyan az írás elején említett Young mondja,

a legfontosabb kérdés mindig az, hogy a múltra való emlékezés miképpen formálja a jelenhez való hozzáállásunkat, vagy egyáltalán, a jelen megértését. Ez pedig már erősen identitáspolitikai kérdés, vagyis annak a kérdése, hogy a hétköznapihoz, a mindennapok eseményeihez hogyan tudunk kritikai és elemző módon közelíteni, hogyan tudjuk azokat a megfelelő módon artikulálni, s hogyan tudjuk elkerülni, hogy az identitáspolitikai kérdések a politikai identitás kérdéseivé váljanak. ■ ■ ■

Antal Nikolett (1985): az ELTE doktorandusza, a Fiala Irodalom Szövetségének elnökségi tagja; a FIASZ Kritikusok Szervezetének elnöke és szervezője. Kutatási területe: a trauma és poszttrauma megjelenése a kortárs művészetben. Rendszerezően ír könyv- és színházkritikákat.

JEGYZETEK

- 1 A cím utalás Kertész Imre *A holocaust mint kultúra* című előadására, melyben Kertész e szavakkal írja le Jean Améry Auschwitz utáni költészetének lényegét: „Auschwitzban nem segített neki a szellem, de Auschwitz után a szellemet hívja segítségül, hogy az ellene emelt vádját megfogalmazza. A kultúrából nem talált kiutat; úgy lépett át a kultúrából Auschwitzba, majd Auschwitzból megint a kultúrába, mint egyik lágerből a másikba, s az adott kultúra nyelve és szellemi világa úgy zárta körül, akár Auschwitz szögesdrótkerítése. Túlélte Auschwitzot; és ha túl akarta élni túlélését, ha értelemmel, vagy mondjuk inkább: tartalommal akarta felruházni, akkor erre, író lévén, csakis öndokumentálásban, az önvizsgálatban, az objektívációban – vagyis a kultúrában látta – volt kénytelen látni az egyedüli esélyt.” KERTÉSZ Imre, *A holocaust mint kultúra. Három előadás*, in: <http://diadajadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000000364&secl=0000032783&mainContent=true&mode=html>
- 2 YOUNG, James, *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*, Yale University Press, 1993.
- 3 TURAI Hedvig, *Szabad-e játszanunk a sárga csillaggal? – A holokausz a kortárs magyar képzőművészetben*, in: Enigma, XI. évf., 2004, 42. szám, 82-95.
- 4 TURAI Hedvig, *Emlékké, botlatóká, próbák. Holokausz és kortárs művészet*, in: Az eltűnt hiány nyomában. Az emlékezés formái, Gantner B. Eszter és Réti Péter szerk., Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009, 34-63.
- 5 A. Z.: Még mindig megvan a táborból, ugye? / J. T.: 80064. / A. Z.: Megmutatja? / J. T.: Ilt van. Egy barátom először tintával megrajzolta. Ezután a tetoválóknak csak követnie kellett a vonalat, ezért lett olyan szép. / A. Z.: Ez fontos pillanat volt Önnek? Amikor megkapta a tetovált számot? / J. T.: Nem, nem volt nagy dolog. / A. Z.: Csak mert ez a szám a mai napig megvan. / J. T.: 61 éve. / A. Z.: Meg szokta mutatni az embereknek? / J. T.: Ha valaki látni akarja, akkor igen. Főleg akkor, ha elmegyek a táborba. Egy túlélő vagyok, látja. . . Túléltem. (Saját fordítás – A.N.)
- 6 APEL, Dora, *The Tattooed Jew*, in: *Visual Culture and the Holocaust*, ed. Barbie Zelizer, New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press, 2001.
- 7 Dora Apel idézi a Leviták könyvét, melyben a „Halott miatt testeteket be ne vagdadjátok, semmiféle jelet vagy bélyeget ne csináljatok magatokra.” felszólítás hangzik el. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy számos reformzsidó véli úgy, a Bibliát nem kell szó szerint érteni. A Reform Jewish Council of America vezetői például egyetértenek abban, hogy a Bibliát abban a kontextusban kell értelmezni, amelyben íródott, s így arra ösztönzik a reformzsidókat, hogy maguk értelmezzék azt, és adjanak neki önmagukra, a saját életükre vonatkozó jelentést.
- 8 VAN ALPHEN, Ernst, *Symptoms of Discursivity: Experience, Memory and Trauma*, in: *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, ed. Mike Bal, Jonathan Crewe and Leo Spitzer, Hannover and London, Dartmouth College University of New England, 1999.
- 9 HELLER Ágnes, *A holokausz és a nemzedékek*, in: uő, *Auschwitz és gulág, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2002, 82-83.*
- 10 FOUCAULT, Michel, *Felügyelet és büntetés*, Fázsy Anikó, Csűrös Klára ford., Budapest, Gondolat Kiadó, 1990, 273-274.
- 11 A. Z.: Mit érez, ha visszanez? Felháborodást? / J. T.: Nem, nem felháborodást vagy bármi ilyesmit. Beleyugodtam abba a helyzetbe, ami akkor volt. / A. Z.: Beleyugodott, hogy ott bárki bármikor meghalhatott? / J. T.: Teljesen kiegyeztem ezzel. Ki kellett bírni, ez minden. (Saját fordítás – A.N.)
- 12 J. T.: Ha egy Auschwitz-túlélő ránéz, akkor rögtön azt fogja mondani: „Ez nem egy auschwitzi rabszám. Mit csinált vele? Megújította? Miért?” Nincs szükség arra, hogy renováljuk. (Saját fordítás – A.N.)
- 13 KERTÉSZ Imre, *Sorstalanság*, 9. fejezet, Budapest, Magvető Kiadó, 2005, 329.
- 14 VAN ALPHEN, Ernst, *Deadly Historians: Boltanski's Intervention in Holocaust Historiography*, in: *Visual Culture and the Holocaust*, ed. Barbie Zelizer, Rutgers University Press, 2001.
- 15 Ebbe a kategóriába tartozik a híres német szerző, Wienfried Georg Sebald is, akinek főképp *Austerlitz* című regénye kapcsán csaptak össze az indulatok. Nemcsak azért vonták kétségbe Sebald hitelességét a történetekkel kapcsolatosan, mert német szerzőről van szó, hanem azért is, mert apja a Harmadik Birodalom fegyveres szervezetének, a Wehrmacht-nak volt tagja.
- 16 HIRSCH, Marianne, *Projected Memory: Holocaust Photographs in Personal and Public Fantasy*, in: *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, ed. Mike Bal, Jonathan Crewe and Leo Spitzer, Hannover and London, Dartmouth College University of New England, 1999, 8-9. Magyarul: Kivetített emlékezet – holokausz-fényképek a magán- és közösségi emlékezetben, Bán Zsófia ford., in: Enigma, X. évf., 2003, 37-38. szám, 119.
- 17 Lorie Novak *Past Lives* című munkájának lényege három fénykép egymásra vetítése, ahol a sajátjánál erősebbé válnak a másik kettő kontúrjai. Az izraeli árvaházban bűjtött, majd Klaus Barbie által deportált gyerekek, a nukleáris kémkedésért elítélt és kivégzett Ethel Rosenberg fotóinak vonásai szinte „rátelepszenek” Novak saját, gyerekkori fotográfiájára, melyen ő maga kislánként sírva bújjik az édesanyjához.
- 18 KERTÉSZ Imre, *A holocaust mint kultúra. Három előadás*, in: <http://diadajadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000000364&secl=0000032783&mainContent=true&mode=html>

URAK ÉS ELVTÁRSÁK

URAK ÉS ELVTÁRSÁK

Kevés megszakítással egy fehér kakas (Nagy Albert festményéről) szembesít évtizedek óta önmagammal, múltammal és jelenemmel, újabban a családtörténeti tényekkel és kolozsvári sűrűsödő emlékeimmel.

Lentről vagy fentről kellene újra- és újrakezdenem? Melyik a hihetőbb? Melyik az érdekesebb? A meghatározóbb? Dési apai nagyanyám, a falusi kendőjével vagy anyai ágról a tábornok nagy-nagybácsi, akit Budapestről tudtommal kitelepítettek? (De lehet, itt már egy későbbi korszak történései keverednek a múltidézőben.) A részletek felderítésében, az ő életformájuk és természetesen sosem-találkozásuk történelmi adottságait tekintve már senkitől sem várhatok segítséget. Az a két zöld fotel, ahonnan a kakast nézem, ugyanúgy csak az én használatomban áll, mint az öreg ERIKA, a még mindig funkcionáló, a laptoptal továbbra is versenyző írógép az íróasztalomon – számomra lényegében változatlanul a MŰHELY központja.

A családtörténetről szükségszerűen vezet az út máig, a szűkebb családig, az én életemig, a 20. század első felétől (sőt a 19. végétől) a 21.-ig. Ahol és amikor városszéli polgároktól és a katonai vagy egyetemi rangra jutott uraktól eljutott a világ az elvtársakig. Hogy aztán visszaurasodjunk.

(Sok apró fejezetben erről szól a *Fehér kakas, vörösbor* című készülő emlékező könyv.)

Hársillat, 2014

A „Műhelyek” fejezetet kellene, a feltételezett logikus menethez és legalább nagy vonalakban az időrendhez igazodva folytatni, ám éppen egy évvel e könyv első mondataira következően, szinte naptárszerűen 365 nap után ismét virágzik az udvari hársfa. Süt a nap, elállt a délelőtti szél, amely majdnem szétfújta a KAB, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság választói közgyűlésének közepére iktatott állófogadást a székház (pontosabban a Rákóczi-Dónát negyedi EME-ház) kertjében. Lilike, a velem együtt egy évvel öregebb, de még jó erőben lévő drótszörű tacsó a folyosón elnyúlva alszik a fal árnyékában, ne-

kem pedig tudomásul kell vennem, hogy csak innen folytathatom hitelesen a „Fehér kakas, vörösbor” történetet.

Ez a június (de már a május vége is) annyi szállal kötötte össze jelenemet a múlttal, annyira újraértelmezte a műhely(ek) fogalmát, hogy sem a Dónát úti éveinkre, sem a zentelki (kalotaszentkirályi) malmunkra nem térhetek még át, továbbra is itt kell maradnom a Mikes Kelemen utca 15 földszintjén. Ha csak két-három-négy napra is, itthon járt István, aztán Laci, sőt régi életünk tanúi közül együtt tölthettem néhány órát Kádár Tibivel, Veszprémből érkezett festőbarátunkkal, szemben ülve Nagy Albert *Fehér kakas*-ával. Sokadszor próbáltuk elemezni, miért is páratlan ez az esőben megfestett, magasba nyújtózó, fejét büszkén emelő, égőpiros tarajú kakas a nádfedeles kis ház előtt, miért látunk benne erdélyi, a „provinciális díszlet” ellenére akár urbánus szimbólumot. Tibi háttérként ráfestette ezt a fehér kakast, kicsiben, az Erzsikéről készített olajképe felső sarkára, mégpedig azért, mert emlékezett rá (négyünk több évtizedes fényképe örzi a családi jelenetet, férj–feleség–a két fiú), hányszor ültünk ugyanígy, vendéget fogadva, Nagy Berci festménye(i) alatt. Kádár Tibi meg én a szüleimtől kapott (hozzájuk a tábornok nagybácsi nászajándékaul érkezett) egykori bőr- és szerencsésen a zöld bútorszövetbevonattal évekként ezelőtt általunk megújított fotelekben ülünk, s akarva-akaratlanul a múltban járunk, noha az ő közeli kolozsvári, Bánffy-palotabeli kiállításáról beszélünk.

Közben voltak a könyvnapok, előbb Kolozsvárt, a Bánffy-palota udvarán, ahol egy szép Reményik Sándor-albumot is árusítottak volna, ha a megérdemelt érdeklődést helyi reklám készíti elő (Reményikről mindig kötelezően jut eszembe anyai nagyanyám, tulajdonképpen neki volt nagybátyja a monarchiabeli tábornok). Budapesten, a Vörösmarty téren valamivel több figyelmet keltett a közelebbi múltra emlékeztető két könyv; a korábban Lászlóffy Alival összekapcsolódott iskoláimat, közös irodalmi harcainkat is fölleveníthettem, Domokos Géza kockázatait újragondolva pedig ugyanazt a kort próbáltam megidézni, az erdélyi, a romániai magyar könyvkiadás hőskorára koncentrálni. (Erről hallhattak az Akadémia Duna-parti felolvasótermében megjelentek, még április közepén.)

És ha június, hát már tizenharmadszor a TIFF, az erdélyi nemzetközi filmfesztivál, hatalmas – főként fiatal – figyelemtől kísért. Nekem két eseményt jelentett, Szász János háborús *Nagy füzetével* meg az evangélikus templomot zsúfolásig megtöltő közönségnek levetített, a német Murnau-féle némafilmmel, a *Fausttal*. Gyerekként sokszor ültem édesanyámmal (és nagyanyámmal, de erre kevésbé emlékszem) a fehér padokban. Most a német, az angol és a román feliratok közt válogatva vizsgáztattam nyelvtudásomat, lehetőleg a németet választva, mit értek (még) belőle.

Talán nem bolondítom magam, és így másokat sem, hogy utóvégre a műhelyeim közelében járok továbbra is, miközben a laptopot figyelem. István az ötéves Dávid legújabb színes rajzait küldte át, köztük a nála tizenötlet nagyobb, frissen érettségizett Bálintot megünnepelő, feje fölött egy repülő valamivel. És egy másik művészeti ágban nézem: hogyan halad Laci fiamék pesti forgatása (az már egyértelműen az ő „műhelye”), *Az éjszakám a nappalod* című játékfilm.

Másképpen persze, mint az unokák napi foglalatossága és az a filmes mese, az éjszakák és a nappalok itt, a Mikes Kelemen utcában is összefonódnak. Most éppen a hársfavirág illatával.

A magunk urai (Hatvanas évek)

Régebben nem gondoltam rá, hogy lényeges különbség van a „magam ura” és „a magunk urai” közt. Sok évtizedre – úgy fél évszázadra – volt szükségem, hogy felismerjem: a magad urának lenni, napról napra, hétről hétre senkitől sem függni, úgy osztonod be az idődet, ahogy neked jólesik, az korántsem csak a szabadság kellemes, egyenesen kitűnő érzetével jár. A másik végleten, a kötelezettségek sora vagy éppen a kiszolgáltatottság

sokak nyomasztó élménye. Az anyagiak, a pénz, a munka vagy a hivatás jelege mindebbe természetesen belejátszik, de van egy életkori vonatkozása is.

Nem folytatom a filozofálást, a magány, mármint az itthoni magány felpanaszlását – utóvégre különféle módjai léteznek az életmódváltoztatásnak. Én, én, én, vagyis az egyes szám első személy helyett a többszt próbálom megírni, most történetesen a múlt század hatvanas éveinek elejére-közepére gondolva vissza. Alighanem ekkoriban történtek az én életemben a legfontosabb dolgok: 1963 decemberében megnősültem, 1964 októberében megszületett Laci fiunk, nem egészen másfél évre rá jött István, a két fiú érkezése közti évben az első saját lakásba költöztünk, a Dónát úti lakónegyedbe, ahol már több barátunk lakott. A *Korunk*nál megúsztam a kritikus, kirúgással fenyegető '62-es évet, 1963-ban felvettek tagjelöltnek a Romániai Írók Szövetségébe (Mihai Beniuc írta alá a tagkönyvem mint országos elnök), és „hivatalosan” is tagja lettem a Forrás-nemzedéknek, megjelent a sorozatban kritikakötetem, az *Írástól – emberig*.

Ha mai ésszel kellene címet választanom, biztosan nem a Forrás-kötet borítóján olvasható mellett döntenék. Bizony sűrű, unalmasan hangzik (hiúságom azt súgja, hogy az egyes írások benne jobbak, mint ami e két szóból összejött). Utólag magyarázkodhatom, akár a korabeli átlagra utalva, akár arra, hogy az eltelt évtizedek nem változtattak meggyőződésem: a könyvek, az irodalmi alkotások mögött igenis érdemes figyelni az emberre, az alkotóra, bármilyen fontos, vonzó legyen a forma(i) játék). Ezt a korai véleményemet az indulásunk idején népszerű, sőt világhódítónak mutatkozó strukturalizmus sem tudta kitörölni; a struktúra jelentőségének elfogadása mellett a komplex műelemzést mint célt később kezdtem követendőnek tartani (Hankiss Elemér 1969-es kötete, *A népdaltól az abszurd drámáig* nagy élményem lett), de mintha ösztönösen valami ilyesmi felé vonzódtam volna, gondolva az életrajzi és történelmi elemekre.

Hogy a mi életrajzi eseményeink egyben történelmi is lennének, azt nagyképűség volna állítanom. Persze minden attól függ, hogy milyen körre próbáljuk vonatkoztatni a „történelmi” jelzőt. Mert ugye van családtörténet, irodalomtörténet, nemzedéktörténet. És mindezt lehet kolozsvári, erdélyi, összmagyarsági vonatkozásban vizsgálni. Világtávlatokról persze nem beszélek. (Bár melyik fiatal íróban, melyik nemzedék tagjaiban nem ébred fel a vágy: Nobel-díj-közelbe kerülni? És milyen furcsák a történések. Ugyan ki gondolta volna, hogy az erdélyiek, az Erdélyből elszármazottak közül éppen Herta Müllert éri utol a svédországi elismerés? Nem sorolom a szerintem lehetséges – igaz, nem német –, díjra érdemes erdélyi próza- és drámaírókat, költőket.)

A mi Dónát úti álmaink nagyjából megmaradtak a realitások szintjén. Értem ezen a baráti társaságot is. Az E pengeblokk hetedik emeleti lakásában vagy a szemközti négyemeletes tömbházban folyamatos beszélgetéseinkben Láng Gusztiókkal a napi gondok mellett az irodalom ügyei a magunk ügyeként kerültek szóba, nem valamiféle „irodalmi kör” keretében, noha Gusztitól származott a játékos „kis Weimar” név emlegetése lakónegyedünk kapcsán. Ebbe a kis Weimarba beleszámítottak a karnyújtásnyira lakó Veress Zoltánék, a nálunk idősebb prózaíró Szabó Gyula, a *Gondos atyafiság* szerzője, illetve az úgymond kritikai fronton valamivel utánunk jelentkező K. Jakab Antal. Antit kivéve mi többiek elég sűrűn preferansz partikhoz is leültünk – úgy, ahogy ezt (később tudtam meg, épp Weimarban) Goethék, Schillerék megtették.

A magam ura és a magunk urai tudat ebben a korai időben érdekesen összefonódott. Hogy milyen réven, milyen áron? Ha már Goethe is szóba került, nem egy uralkodó-herceg, egy Karl August meghívását, támogatását élvezhettem, élvezhettük, csupán a megyei pártbizottságtól, a soros elsőtitkártól függött, hogy meghallgattatik a jogosnak gondolt kérés. 1964/65 fordulójától ugyanis a Mikes Kelemen 15 emeleti három szoba-fürdőszobája épp három család – hat felnőtt és három gyerek (ebből két csecsemő) – használatában állt. Noha együtt a nagy családot alkottuk, a nyilvánvaló kényelmetlenségek, súrlódások naponta ismétlődtek. A felnőttek közül nekem volt lehetőségem lépni (próbálni). Mert bár 1962 közepén majdnem ráfáztam a nemzedéki öntudatra, valamelyes vezérkedésre (a *Régi és új a lírában* tulajdonképpen nem is oly kemény állásfoglalásával, aminek a besúgói jelentések szerint nyoma maradt a Szekuritáténál), *Korunk*-szerkesztő lévén megírószövetségi tag(jelölt), akkoriban a kivételezettek kategóriájához számítottam. Így az-

tán az elsőtíkárt megszólító levelemre érdemi válasz következett, olyannyira, hogy a lakáshivatali tisztviselőt utasították, mellém rendelték (amolyan kifutófiúként), együtt jártuk be a város még üresen álló tömbházi lakásait. A györgyfalvi negyed építkezése az elején járt, az ottani lehetőség, építési környezet nem tetszett, s akkor eljutottunk a Dónát útiba, az E pengeblokkba, a hetedik emeletre, a Szent Mihály-templom tornyára néző nagy erkéllyel, a három (persze kicsi) szoba és a végre külön (saját) fürdőszoba jó beosztásával csábító lehetőség közelébe. Nem mellékesen a konyha is akkorának mutatkozott, hogy közvetlenül a bejárati előszobából nyílván, egy fekvőhely is elhelyezhetőnek bizonyult benne, következésképpen itt lehetett éjszakai helyet biztosítani a gyerek(ek) mellé felfogadott széki lánynak – ugyanis apa-anya messze a belvárosban dolgozott, sokszor meghosszabbított munkaidőben. Urak lettünk tehát, elvtárs-urak, ahogy ez a korabeli, alkalmazkodni képes értelmiségieknek, a „jobbakknak” kijárt.

Ugyanis Erzsike végre bekerült – hosszú évekig tartó falusi tanárkodás, a mezőszéki Búza, a Vásárhely közeli Kerelőszentpál és az otthonhoz közeli Tordaszentlászló után – egy kolozsvári iskolába, román tanítani a Traian Vuiába, nagy többségben román gyerekeknek. Nem volt ez különös kegy, hiszen versenyvizsgálva kapta meg az állást – különben itt született, személyi igazolványát mindvégig megtarthatta –, akkora protekcionk viszont nem lehetett, hogy magyar középiskolába kerüljön, magyar fiatalokkal szerttetni meg a román irodalmat. Ettől függetlenül ő, nehéz körülmények közt, mindig a maga ura tudott maradni, csak ahhoz alkalmazkodott, ott engedett, ahol és amikor szíve és lelkiismerete megengedte. Például a szűkebb családban. És itt is fenntartásokkal, az önálló véleményalkotás jogát soha fel nem adva.

A „kis Weimarba” így tartoztunk bele, együtt. (Ő hovatovább román prózai művek magyar fordítójává is válva.) Jöttek hozzánk a régi barátok, az agglegények, Jancsik Pali, Miess (Ritoók) Jancsi, éppen soros barátnőkkkel, élettársakkal Páskándi Géza, Lászlóffy Ali. És elég gyakori beszélgetőtársunk lett a blokklakó-társ, a zongorista Singer Gyuri, aki Sava néven vált ismertté, a kolozsvári Zeneakadémia tanárságát követően Németországban. No meg mindenekelőtt a híres preferanszozó társaság, Láng Gusztival az élen. (Felesége, Zsozso is olykor bekapcsolódott a játékba, neki köszönhetően született meg egy alkalmi kártyapartner híres mondása: „Szintén tetszik tudni preferanszozni?”) Külön könyvet is megérvénék a jeles partik, változó helyszíneken, neves emberekkel, mint az „abbé”, azaz Reischel Arthur (Réthy Andor, a bibliográfus), Földes László, az *Utunk* volt főszerkesztője, Bretter Gyuri, sőt a vendégszerető Reischel-Réthy főtéri, plébánia-épületbeli emeleti szobájában, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* heti megbeszéléseit követő szelíd kártyacsatákban próbálkozó Benkő Samu és Engel Károly, a korai lexikonszerkesztői csapatból.

A Dónát úti tömbház hetedik emeletén a legkülönbözőbb emberek fordultak meg, néha csak egy-egy kávéra. (Nem egyértelműen szeretett professzorom, Csehi Gyula egyszer, meglepő módon, beállított egy csak franciául beszélő fiatalemberrel, bizonyos „Kikámpoá”-ként emlékezetembe vésődött személlyel; közvetlenül beszélgetni persze nem tudtunk, esetleg az angollal próbálkozhattam volna.) Nyitott háznak számítottunk – ami később, a vendégek tágasabb befogadási lehetősége folytán, a Mikes Kelemen utcában teljesedett ki –, egy távolabbról érkező barátot akár el is tudtunk altatni a tömbházi kicsi dolgozószobában, akkoriban még nem tiltotta a törvény, a könyvszekrénybe épített, lehajtható díványon. Vagyis szervezetlenül, mindig kaphatóan az éjszakába nyúló találkozásokra, amolyan régi idők szalonja született a blokklakásban. Lángéknál ugyan csak, azzal a különbséggel, hogy náluk nem kellett liftezni. A gyerekek pedig a szomszéd szobában aludtak (mindkét befogadó házban). Az „uraság”, azaz „urasság” szellemekben érvényesült inkább, mint a felszolgált ételekben, italokban, az úri szalon ilyenformán nem lehetett versenyképes a főúriakkal vagy akár a polgáriakkal, panasz azonban sehonnan nem érkezett emiatt.

Erzsike sokszor elemlegette: ezek voltak élete legboldogabb éveit.

Feltételezem, hogy óvodás fiaink sem érezték rosszul magukat ebben a tömbházvilágban. A szolgálatban egymást követő széki lányok, asszonyok szerették őket, gondjukat viselték távollétünkben. A liftre nagyon kellett vigyázni, mert épp a mi lépcsőházunkban tör-

tént, hogy a kilépő felnőtt mögül elindult a műszaki hibás felvonó, és az ajtájában lévő kisgyereket elvágta. Én a reggeli teniszezésből érkeztem haza azon a nyári napon biciklivel (az autó csak a nyolcvanas évek lehetősége lett), a ház előtt óriási csődület, az emberek döbbenetesen mesélték mi történt. Amíg meg nem láttam fiaimat a játszótéren, a velük álldogáló lánnyal, elöntött a forróság.

Az akkor még beépítetlen, tekintélyes méretű, már-már groundszerű játszótéren kapta meg Laci és István az első leckét nemzetiségi hovatartozásból. Talán még emlékeznek rá (Budapesten), hogy blokkunk egyik sofőr lakója hazahozta, a ház mögött parkolta az általa vezetett buszt, és nyitva hagyva, megengedte a gyerekeinek és barátaiknak a fel-leszállást. A mi két fiúnk csatlakozni akart a játékhoz, de kortársaik elküldték őket:

– Ide csak románok szállhatnak fel... ■ ■ ■

■ **Kántor Lajos** 1937-ben született Kolozsváron. Irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Könyve a Kalligramnál: *Az idő vaskalapja* (2007)

A kultúra nagyjai, a Kreml pimaszsa és a különleges háborúk

Március közepén az Orosz Föderáció Művelődési Minisztériumának honlapján egy rövid – négy mondatból álló – hivatalos levél jelent meg, amely a következő, igen jellemző címet kapta: „Az orosz kultúra nagyjai támogatják az elnök Ukrajnáról és a Krímről kialakított álláspontját”. A levél alatt több mint ötszáz aláírás szerepelt, főleg hivatali személyek kézjegye: tanintézmények rektorai, színházigazgatók, múzeumok és más költségvetési intézmények vezetői, továbbá számtalan „népi” és „érdemdús” aktivista – ez afféle hozzávetőleges sztálini megfelelője a különféle művészeti ágak ezredeseinek és alezredeseinek. Valamennyiüket a kulturális miniszterhelyettes telefonálta körbe, nagylelkűen leszögezve, hogy senkire sem szeretne nyomást gyakorolni, hiszen az egész ügy, ahogyan az már régóta szokás Oroszországban, önkéntes alapon zajlik.¹

A félezer lelkes állampolgár soraiban, akiket aggaszt a „honfitársak” sorsa, féltik „nemzeteink és kultúránk egységének” biztos jövőjét, mintegy kéttucatnyi valóban ismert művész szerepel, ők adnak bizonyos komolyságot a Putyin-hívó feketeszázak listájának. Igaz, rögtön elillan ez a komolyság, ha vetünk egy pillantást a kommentárjaikra, amelyeket a minisztérium elővigyázatosan publikált a honlapján.

„Azért írtam alá – magyarázza bátor, hazafias lépését Oleg Tabakov, a népszerű színész, aki egyúttal a Moszkvai Akadémiai Művészeti Színház vezetője is –, mert ereimben orosz, ukrán, mordvin és lengyel vér csörgedezik. Ez mindent megmagyaráz.”²

„Sajnálattal tölt el – mondja Valentyina Talizina, a népszerű színésznő –, hogy Kijevben szuronyok he-

gyén érkezik a fasisztoid elemek támogatását élvező új hatalom. Szörnyű. Teljesen elszabadultak. Emlékszem a háborúra – szörnyűség. Ezért nem voltak kétségeim afelől, hogy alá kell írnom.”³

Leonyid Bronyevoj, a közönség másik nagy kedvence fel van háborodva azon, hogy valamiféle provokátorok felírták a nevét a helytelen, Putyin-ellenes listára, miközben ő maga mindig is Putyin buzgó híve volt: „Nincs internetem, és nem is tudom, hogy kell használni, de azt jól tudom, hogy senkinek sincs joga használni a nevemet... Ha alakítottam is fasisztákat, az egyáltalán nem jelenti azt, hogy támogatom a fasizmust.”⁴

A többi közlemény is hasonló szellemű: „Nem akarom Voronyezsnél látni a NATO rakétáit... Hiszek a szláv testvériségben, remélem, hogy végül győzedelmeskedik a józan ész.”⁵ Egyszerűen nem maradhatunk közömbösek... Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy megvédjük honfitársainkat és az orosz világ képviselőit.”⁶ „Ennek a levélnek ez a legfőbb üzenete: nemzeteinknek ápolniuk kell a barátságot, semmiképpen sem engedhetjük, hogy összeugrasszanak minket.”⁷

Nehezen hihető, hogy az ötszáz aláíró egyike sem használja az internetet, mint Bronyevoj, és ezért ismételtetik papagáj módjára a hivatalos tévécsatorna propagandakliséit. Ott hatékony igazán a propaganda, ahol van rá megfelelő igény, ahol bizonyos elvárásokra lehet alapozni, ahol már létező képzeteket és sztereotípiákat lehet kibontani. Anders Aslund, aki a nyolcvanas évek vége óta mind Oroszországban, mind Ukrajnában eltöltött egy kis időt közigazdász-

ként, elismeri, hogy mindig nagyon különösnek találta az oroszok és az ukránok viszonyát. „Az oroszok azt mondják, hogy az ukránokat testvérm nemzetnek tartják, ugyanakkor azt is állítják, hogy Ukrajna nem igazi állam, az ukrán nyelv nem igazi nyelv, az ukránok pedig szellemileg elmaradtak. Az oroszok alig tudják leplezni, hogy Ukrajnával szemben felsőbbrendűségi komplexusuk van.”⁸

A televízió Ukrajnája

Szociológusok szerint az Orosz Föderáció népességének több mint fele rendszeresen, vagyis gyakorlatilag napi szinten használja az internetet (Lev Gudkov becslései szerint ez a 60 százalékot is eléri).⁹ Ugyanakkor csak a válaszadók negyede nem támogatja az Ukrajna ellen indított orosz támadást. 43 százalékuk indokoltan tartja az orosz csapatok bevonulását, arra hivatkozva, hogy „az Ukrajnában élő oroszok valóban ki vannak téve nacionalista és alvilági erők fenyegetésének, ez ellen csak orosz katonai erő nyújthat védelmet”. További 28 százalékuk ért egyet azzal, hogy üldözik Ukrajna orosz ajkú lakosságát, ugyanakkor inkább politikai megoldásokat keresnek a problémára, tárgyalásos úton rendeznék a helyzetet. És csak 14 százalékuk fogja fel, hogy valójában nem létezik semmiféle „fenyegetés”, csak a Kreml akar minél több problémát okozni az új ukrán vezetésnek, így akadályozza azt, hogy Ukrajna beépüljön az Európai Unióba (8%), és „egy kis győztes háborúval” terelje el a belső problémákról a lakosaik figyelmét (6%).¹⁰ 14 százalék – nagyjából ennyi a normális oroszok aránya, akik adekvát választ adnak valamennyi kérdésre, azokat is beleértve, amelyek nem érintik Ukrajnát.

A Levada Központ március elején számos kérdést tett fel a szokásos ezerhatszáz fős csoportnak az Ukrajnában és a Krímben kialakult helyzet kapcsán.¹¹

Kit illet Ön szerint Ukrajnában a törvényes hatalom?

- Viktor Janukovicsot – 15%
- a jelenlegi kijevi kormányt – 11%
- Ukrajnában nincs törvényes hatalom, az országban anarchia uralkodik – 62%

Milyen álláspontot kellene Ön szerint kialakítania Oroszországnak az ukrán helyzetről?

- csapatokat kell küldeni, hogy megakadályozzuk a vérontást a Krímben és Ukrajna keleti részén – 21%
- a nemzetközi közvetítők egyikeként kell részt vennünk a politikai szabályozásban és ellenőrzésben – 37%
- ne avatkozzunk be – 17%

- működünk együtt az Ukrajnában kinevezett átmeneti kormánnyal – 12%

Ki állhat Ön szerint a krími helyzet kiegyezésének hátterében?

- ukrán radikális nacionalista szervezetek – 67%
- maffiacsoportok – 16%
- nacionalista krími tatárok – 9%
- Janukovics hívei – 5%
- Oroszország hatalmi szervei – 2%

Támogatja-e Ön a kialakult helyzetben az orosz katonai beavatkozást a Krímben és Ukrajna más területein?

- egyértelműen igen – 20%
- inkább igen – 38%
- inkább nem – 20%
- egyértelműen nem – 6%

Jogszerűnek tarthatunk-e egy ilyen katonai beavatkozást?

- egyértelműen igen – 19%
- inkább igen – 35%
- inkább nem – 23%
- egyértelműen nem – 3%

A három felsorolt állítás közül melyik fejezi ki leginkább az Ön álláspontját az orosz csapatok bevonulásával kapcsolatban?

- a jelen helyzetben feltétlenül szükséges a csapatok bevonulása – 24%
- a csapatok csak rendkívüli körülmények között vonulhatnak be – 56%
- Oroszország semmilyen körülmények között sem küldhet csapatokat Ukrajnába – 13%

Ha a Krím vagy más régió lakossága népszavazás útján áll ki az Oroszországhoz való csatlakozás mellett, be kell fogadni, vagy távol kell tartani?

- egyértelműen be kell fogadni – 49%
- inkább be kell fogadni – 30%
- inkább távol kell tartani – 10%
- egyértelműen távol kell tartani – 2%

Hogyan ítélné meg Ön Ukrajna esetleges szétszakadását?

- teljesen pozitívan – 4%
- inkább pozitívan – 22%
- inkább negatívan – 35%
- egyértelműen negatívan – 12%

Ön szerint mi a válság legyőzésének legelfogadhatóbb módja?

- a Krím és esetleg más keleti körzetek különválása – 43%
- vissza kell térni a Majdan előtti politikai rendszerhez – 17%

- Ukrajna föderalizációja, mert így nagyobb hatáskört kaphatnának az egyes régiók – 21%
- Ukrajna minél gyorsabban épüljön be az európai államok közé – 2%

Egyrészt meglepve, sőt ijedten tapasztalhatjuk, hogy Oroszországban ilyen kevesen használják a józan eszüket, elvetve a honfitársak többségének nagyhatalmi paranoiáját. Ugyanakkor maga az a tény, hogy nem minden állampolgár veti alá magát az intenzív agy mosásnak, és képes egészséges távolságtartással tekinteni a hazai hatalmi központ politikájára, némi optimizmusra ad okot. Különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy az utóbbiaknak emellett sok városban ahhoz is van elég bátorságuk, hogy tüntetéseken vegyenek részt, kizárólag azért teszik ki magukat annak a veszélynek, hogy letartóztatják, megbírságot adják, megverik őket, hogy békés formában kifejezzék: szolidárisak Ukrajnával.

Tisztogatás a médiában

Ellentétben a behódoló levél ötszáz aláírójával, akik kétségkívül további címeket és díjakat remélhetnek elnöküktől, Putyintól, Andrej Zubovot, a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Állami Intézetének hatvankét éves történelem- és filozófiaprofesszorát elbocsátották állásából, miután a Vjadoszosztyi című lapban megjelent cikke Ausztria, a német ajkú cseh Szudéta-vidék és Klaipėda környékének (Memel-vidék) 1938–39-es hitleri annektálásához hasonlította azt, hogy az oroszok csapatokat küldtek a Krímbe.¹² Ugyanerre a sorsra jutott Galina Timcsenko, aki évek óta a Lenta.ru hírportál szerkesztője volt – miután közölte a Jobb Szektor aktivistájával készített interjút, rögtön kirúgták, majd a Putyinhoz feltétel nélkül hú Alekszej Gorjeslavszkijt ültették a helyére. Negyven munkatársa adta be a felmondását, de úgy néz ki, a Kreml ideológusai ennek nem tulajdonítanak komolyabb jelentőséget. Minden jel arra mutat, hogy végső tisztogatást hajtanak végre a médiának abban a szegmensében, amely a legutóbbi időkig úgy-ahogy őrizte a pluralizmusát, legalábbis az internet világában.¹³

A putyini cenzúra soron következő áldozataik között szerepelnek olyan népszerű lapok, mint a Jezsednyevnij Zsurnal, a Granyi, a Kasparov.ru, vagy Alekszej Navalnij blogja az Eho Moszkvi rádió honlapján.¹⁴ A legújabb, drákói törvények értelmében a kétes hírű Roszkomadzor saját belátása szerint, bírósági ítélet nélkül elrendelheti olyan weboldalak letiltását, amelyek a hatalom nemtetszését váltják ki. Formális szempontból az volt a legutóbbi áldozatok „vétké”, hogy tájékoztatták olvasóikat a hatalom által

nem engedélyezett gyűlésekről. De az elemzők egyet értenek abban, hogy ez inkább csak indokként szolgált, a megtorlás valódi oka az ukrajnai és mindenekelőtt a krími események objektív, a hivatalostól eltérő bemutatása volt. Egyre jobban érdekli a hatalmat az a nemzedék, amely sokkal gyakrabban tájékozik az interneten – mondja Szergej Buntman, a liberális irányultságú Eho Moszkvi rádióállomás főszerkesztő-helyettese. Az ukrajnai eseményekkel egyidejűleg kitört propaganda-hangzavar fő célja a szkeptikusok szerint az információforrások elzárása lehet.¹⁵

Peter Pomerantsev jóval az oroszok krími inváziója, sőt a Janukovics-rezsim bukása előtt óvatosságot fogalmazott meg. A *London Review of Books* honlapján február 19-én megjelent blogbejegyzés szerint „mindaz, amit a Kreml az elmúlt néhány hónapban művelt – a relatíve független RIA Novosztyi szétrombolása, az internetes TV Rain letiltása, az Eho Moszkvira gyakorolt nyomás, az Amerika-ellenesség erősítése és az áru-lók miatti hisztéria – nem csupán az általános »beke-ményítés« – esete vagy a társadalmi változásokra adott reakció, hanem sokkal inkább a nagyszabású ukrajnai hadművelet aktív előkészítése. Biztosítani akarják az információs bázisukat. Készülnék valamire.”¹⁶

Napjainkban, amikor ez a „valami” határozott formát öltött az orosz zsoldosok Krímbe végzett műveleteiben és a civil provokátorok más ukrán városokban folytatott tevékenységében, érdemes a szerző élelátásának elismerésén túlmenően alaposabban szemügyre venni azt a speciális műveletet, amely nem februárban és nem is decemberben, hanem valószínűsíthetően még a sikertelen narancssárga kormányok működése alatt kezdődött, melyek megsemmisítő vereséget szenvedtek az orosz hírszerzéssel és propagandával folytatott játszmában, melynek tétje az volt, hogy Ukrajna csatlakozik a NATO-hoz.

Háború à la russe

John Schindler, az amerikai Naval War College professzora úgy fogalmaz: a legutóbbi krími események „különleges, orosz módra folytatott háborúnak tekinthetők, amely az »önvédelmi erő« felforgató tevékenysége, terrorizmusa és erőszakos fellépése útján valósul meg, miközben a Kreml elhatárolódik ezektől az erőktől”. „Moszkva a létező összes lehetőséget kihasználta abban a játszmában, amelyet különleges háborúnak neveztem – írja Naval –, ide sorolhatom a provokáció, a kémkedés, a fehér és a fekete propaganda mellett a különleges alakulatok nehezen azonosítható, gyakran idegen zászló alatt bevetett egységeit. Az oroszok számára semmi sem új ezek közül, hiszen ez a Kreml másik természete, és napjainkban a Krím a GRU (Felderítő Főcsoportfőnökség), az óriá-

si moszkvai katonai felderítés egyetlen hatalmas műveleti területeként is felfogható. A cég nemcsak a katonai felderítést, hanem a »Szpecnaz« néven ismert különleges erőket is irányítja.¹⁷ „A különleges háború – magyarázza Schindler – olyan országoknak nyújt megoldást, amelyek nem akarnak komoly háborúba kezdeni, vagy nem tehetik ezt, ugyanakkor adottak hozzá az előfeltételek, mindenekelőtt az alattomoság bizonyos szintje, emellett készek vállalni a művelettel járó kockázatokat annak érdekében, hogy elérjék stratégiai céljaikat.” Az USA Schindler szerint messze lemarad ebben a mesterségben az olyan országok mögött, mint Nagy-Britannia és Franciaország, amelyek még a gyarmati időszakban szereztek megfelelő tapasztalatokat, és Izraellel sem veszi fel a versenyt, ahol „bámulatosan jól boldogulnak a különleges háború gyakorlati részével, így például az agresszív kémkedéssel, a külföldi ellenséges frakciók elintézésével, sőt akár a gyilkosságokkal is.”¹⁸

Oroszország – véli Schindler – még a cári időkben fejlesztette tökélyre ezt a tevékenységet, „amikor a rendszerbeszivárgással próbálta megoldani a terrorizmus problémáját, emellett saját csoportokat alakított. Ez politikai szempontból elmés stratégia, szinte kifogástalanul működött mindaddig, amíg szemet hunytak bizonyos kulcsfontosságú momentumok felett. A kémkedésben, a felforgató tevékenységben és a terrorizmusban való jártasság a szovjet korszakban érte el a legmagasabb színvonalat, ugyanakkor ha az orosz hírszerzés hatékonysága is nőtt, az csakis Putyin elnöksége alatt történhetett, aki annak idején a KGB elhárítótisztje volt, így tökéletesen tisztában van azzal, hogy milyen hatalmas lehetőségek rejlenek a különleges háborúban. Putyin uralkodása idején Csecsenföldön dúlt igazi különleges háború, ahol olyan helyzetben fojtották el a lázadást a hírszerzés vezetése alatt, melyben nem járt eredménnyel a keményebb katonai fellépés. A Baltikumban az orosz hírszerzés sikeresen befolyásolja és rettent el a kis NATO-államokat. De a módszer mégiscsak Grúziában bizonyult a legeredményesebbnek, ahol a titkos orosz trükkök teljes fegyvertárát bevetették. Az egész világ figyelmét magára vonta az orosz fegyveres erők inváziója 2008 augusztusában, miközben Moszkva Tbiliszi ellen folytatott kíméletlen kémháborúja nem számíthatott a régió kívüli média komolyabb érdeklődésére.”

Grúziához hasonlóan Ukrajnát is teljesen felkészületlenül érte ez a háború, ráadásul az előbbitől eltérően maga teremtett ideális körülményeket ahhoz, hogy az orosz ügynökök beszivárognak minden intézménybe, és megerősítsék a pozícióikat, maga bábáskodott a Janukovics- és még inkább a Putyin-rezsim szükségleteit kielégítő, különféle fiktív radikális nacionalista szervezetek megalakulásánál; s mindenekelőtt maga is öngyilkos szervilizmussal erősített rá az orosz pro-

pagandisták kétszínű antifasiszta retorikájára a nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is.

És ma már annak a ténynek sincs jelentősége, hogy nem mitikus „ukrán fasiszták” uralkodnak a Krím területén, Doneckben vagy Harkivban, hanem éppen-séggel a Kreml által kitenyészett és megáldott természetes oroszok. A különleges háború többek között azt is lehetetlenné teszi, hogy használjuk magát az „orosz fasizmus” kifejezést, a rögeszmék és az eltévelyedések szférájába helyezi az érvényes diskurzus keretei közül. Egyetlen érdemleges nyugati sajtótermékben sem nevezik „fasisztáknak” vagy akár „orosz nacionalistáknak” a krími harcosokat; ők mindannyian kizárólag „oroszbarát erők”, csak az ukránbarát erők lehetnek „fasiszták” és „nacionalisták”.

Még a megbízható Levada Központ is felsorol mindenkit a lehetséges bűnösök között a fentebb idézett felmérésében – az ukrán nacionalistákat, a krími tárokat, Janukovics híveit meg a maffiát, sőt Oroszország hatalmi szerveit is. Csak az orosz nemzeti radikálisokat nem látjuk a listán. És ha nincs rá szó, a jelenség sem létezik.

A kollektív Putyin gyermekei

A Putyint támogató levelet aláíró orosz művészek részben megalkuvásból, részben számításból, és talán valamelyest meggyőződésből álltak ki mellette. Meggyőzően ír Lev Gudkov a birodalmi öntudat maradványairól és egy tisztán érzelmi alapú reakcióról („verik a mieinket !”), amelyet a Kreml „politikai technikusai” által tálalt információk váltanak ki. Nem abban rejlik a propaganda ereje, hogy észérvekkel meggyőző, hanem mindenféle ostobaságokat hajtogat eltökélten, a vádlott pozíciójába szorítva az ellenfelet, ugyanakkor elzárja minden alternatív információforrástól, ezzel pedig lehetetlenné teszi a védekezést.

És mégis – teszi fel a merész kérdést az ismert orosz szociológusnak Jelena Fajnalova, a Szabadság Rádió újságírója – „hogyan sikerült kialakítania az emberekben a fasiszta tudatot a kollektív Putyinnak?”

Ez a tudat – hangzik Lev Gudkov hasonlóképpen őszinte válasza – igazából nem is tűnt el a szovjet idők óta. „Tíz vagy tizenöt éven keresztül győzködték az embereket arról, hogy nincs semmi szörnyűség a történelmükben, mindenkinek vannak bűnei, mindenkinek csontvázakat rejteget a szekrényben. A legfontosabb a hazafias büszkeség. És mindazok, akik ezt megadják és újjáépítik, hatalmi erőt képeznek. Pontosan a kollektív értékek, a kollektív tudat és az erőszak idejének oszthatatlansága hatol a tudatukba és szorít ki onnan minden más nézőpontot, magyarázatot, interpretációt, megértést... Részben erre épül a mostani rezsim uralmi technológiája – elszigetelik az embereket, szűkítik

az információs mezőt, nem ismeretes a történetek összekepe és általános érvényű logikája. És még egy fontos momentum – az emberek rettenetesen leéppültek erkölcsileg. Még ha meg is értik, hogy a hatalom bűncselekményeket követ el, 85 százalékuk akkor is úgy véli: ezt a hatalom csinálja, nekik semmi közük hozzá. Pontosan ez kell a túléléshez és az alkalmazkodáshoz egy olyan államban, amely a szovjet időkből ered.”¹⁹

Az a legelgondolkodtatóbb adat a Levada Központ felmérésében, hogy 68 százalék saját bevallása szerint semmit (vagy majdnem semmit) sem ért az ukrainai eseményekből. Ezzel egyidejűleg 63 százalék állítja, hogy az orosz szövetségi média objektíven (vagy legalábbis többnyire objektíven) számol be ezekről az eseményekről. Mi több, a megkérdezettek ugyan nem értik az ukrainai eseményeket, de ez nem akadályozza őket abban, hogy elfogadják a hivatalosan rájuk erőltetett álláspontot, mely szerint „Ukrainában szélsőséges nacionalisták ragadták magukhoz a hatalmat” (37 százalék), illetve „Ukrainában jelen-

leg nincs egységes hatalom”. Csak 14 százalék vallja be őszintén, hogy mivel nem igazodik el az ukrainai eseményekben, „nem alakítottam ki önálló álláspontot az ukrainai hatalomról”.²⁰

Az oroszok korábban nem tapasztalt hatalmas tömege (56 százalék a tavalyi 43-hoz képest) állítja teljes bizonyossággal, hogy az ukránok és az oroszok egy nemzetet alkotnak – pont most, amikor Ukrajnát igen kevés választja el attól, hogy háborút kelljen vívnia Oroszországgal –, Ukrajnának és Oroszországnak pedig egy államban kell egyesülnie (28 százalék az előző évek 12-16 százalékához képest).²¹

Úgy néz ki, hogy a különleges háborúban aratott győzelem hatására az oroszok még inkább belevesznek a hazai média által teremtett virtuális világba. Alighanem Angela Merkel is erre gondolhatott, amikor arra panaszkodott Obamának, hogy Putyin más valóságban él. Csakhogy abban a valóságban teljesen valószínűségi hadsereg van, és a még nem harci művészek valódi mesterei is támogató leveleket írnak neki.

Szilágyi Szonja fordítása

JEGYZETEK

- 1 <http://mkrf.ru/press-tsentr/novosti/ministerstvo/deyateli-kultury-rossii-v-podderzhku-pozitsii-prezidenta-po-ukraine-i-krymu>
- 2 www.snob.ru/selected/entry/73439
- 3 www.snob.ru/selected/entry/73439
- 4 itar-tass.com/obschestvo/1046139
- 5 www.snob.ru/profile/5479/blog/73551
- 6 www.snob.ru/selected/entry/73439
- 7 www.classica.fm/2014/03/12/denis-macuev-vyskazal-poziciyu-po-ukrainkomu-krizisu
- 8 <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/what-kiavs-democratic-turn-means-for-moscow/495143.html>
- 9 <http://www.svoboda.org/content/transcript/25282557.html>
- 10 <http://www.levada.ru/13-03-2014/situatsiya-v-ukraine-i-v-krymu>
- 11 <http://www.levada.ru/14-03-2014/rossiyane-ob-otnosheniyakh-s-ukrainoi>
- 12 <http://lenta.ru/news/2014/03/04/zubov/>
- 13 <http://www.rferl.org/content/media-russia-lenta-sacking/25295996.html>
- 14 <http://www.rferl.org/content/russia-blocks-websites-critical-of-kremlin/25297188.html>
- 15 <http://www.mail.com/int/news/europe/2716322-russian-propaganda-war-full-swing-ukraine.html>
- 16 <http://www.lrb.co.uk/blog/2014/02/19/peter-pomerantsev/among-the-conspiracy-theorists>
- 17 <http://www.businessinsider.com/john-schindler-without-deterrence-crimea-is-the-beginning-2014-3>
- 18 <http://20committee.com/2013/09/20/the-coming-age-of-special-war>
- 19 <http://www.svoboda.org/content/transcript/25282557.html>
- 20 <http://www.levada.ru/13-03-2014/situatsiya-v-ukraine-i-v-krymu>
- 21 <http://www.levada.ru/14-03-2014/rossiyane-ob-otnosheniyakh-s-ukrainoi>

Mikola Rjabcsuk Az ukrán Faust dilemmái szerzője esszéistaként, publicistaként, költőként és irodalomkritikusként is kiemelkedő, nemzetközi hírű ukrán vezető értelmiségi. Az 1990-ben színre lépő posztsovjett ukrán írónemzedék (pl. Jurij Andruhovics) mestere. Kulcsszerepet játszott a posztkolonializmus ukrainai, valamint közép- és kelet-európai honosításában. A kijevi Petro Mohila Akadémia Közép-Európai Központjában tanít, 1997-ben ő alapította a legfontosabb ukrán véleményformáló folyóiratot *Kritika* címmel. 1994-96-ban és 1997-ben több amerikai egyetemen volt vendégprofesszor. Budapesten, a CEU-n is tanított egy évig. Mikola Rjabcsuk könyvei lengyelül, németül, franciául és szerbül is megjelentek (Kisoroszországtól Ukrajnáig, A két Ukrajna, Metternich kertje). Írásai magyarul megjelentek még a *Nagyításban*, a 2000-ben és a *Magyar Lettre Internationale*-ban.

Szilágyi Szonja (születetett 1986. 11. 13.), az ELTE Bölcsésztudományi Karán végzett cseh-lengyel szakon 2011-ben. Fő kutatási területe a századforduló cseh irodalma, azon belül is Julius Zeyer munkássága volt. Kutatási eredményei alapján tanulmányt és fordítást publikált a *Helikon* Cseh dekadencia címen megjelent 2014/LIX. számában. A kutatás mellett sajtófigyeléssel és nyelvtanítással foglalkozik.

AZ UTÓPIA UTÁN

Márton László:

A mi kis köztársaságunk

Kalligram, Budapest, 2014

Ki lehetne egy szatirikus utópiának méltóbb narrátora, mint maga A Kisember? Az a „mi”, aki a tömeg részeként van jelen, aki állandó többség szám első személyben beszél, aki minden fontos történelmi fordulóponton ott van, mint a történetek tanúja. Márton László legújabb regénye számlálhatóan hasonló szereplőnek a tekintetével követetti végig *A mi kis köztársaságunk* születését és bukását – ezzel azonban nemcsak a mindentudó elbeszélő kérdését akarja megoldani; a mesélő kedv burjánzásával egy közösség emlékezetét is modellezi.

A regény a Hömpölyzugi Köztársaság utópiájának létrehozási kísérleteként indul. A történelmi eseményekhez mérve súlytalan szerepben lévő narrátori hang mindent a lehető legakkurátusabban, testközelből igyekszik regisztrálni. A részletező leírásoktól, bemutatásoktól sűrű szöveg a pontosság (egyben szándékoltan eltúlzott pontosítás) hitelesítő gesztusával fókuszál egy-egy szereplőre vagy eseményre. A regény valójában egy kellő iróniával és humorral előadott, sajátos történelmi satíra, amelyben egyesül a pletyka, a mese, hivatalos tényközlések sora. A hol öncenzúrázott, hol álnaivnak, hol ironikusnak tűnő beszédmód létrehoz egy, az elmúlt rendszert nyelvileg valóban megidéző kettős beszédet.

Bár nagyrészt lineáris a szöveg cselekménye, mégis egy nagyon hosszú, mellérendelő szerkezetnek tűnik a narratíva. A cselekmény ideje a mesélés gesztusában lelassul, mintha folytonos kitérőket olvasnánk egy láthatatlan főszövegben, amelyek többnyire nem a drámai csomópontok felé viszik a cselekményt, hanem inkább a szóban forgó pár évről alkotott képet teszik plasztikusabbá, teljesebbé, dúsabbá. Különböző, első látszatra véletlenszerűen egymás után kerülő személyekre, eseményekre fókuszál a „mi”. Talán ez okozhatja azt is, hogy a töretlen előadókedv és a humor miatt élvezetes stílus ellenére is nehéz befogadni a regényt.

A mi kis köztársaságunk valószerű történelmi kerektek közé ágyazva meséli el egy tökéletes állam létre-

hozásának kísérletét. Az önálló Hömpölyzugi Köztársaság alapításának első lépéseitől, az 1944-es évtől annak felszámolásáig tartó események mintájául – a szerző interjúban történő bevallása szerint – egy egykor létező miniállam, a Vésztői Köztársaság szolgált. A harcok alól mentesülő dél-keleti területeken az ingatag vagy éppen meghatározhatatlan politikai szituáció lehetőséget teremtett önellátó, zárt államkísérletek szervezésére. Ezek egy példájának pontos jegyzőkönyveként is felfogható a szöveg.

Ha a szöveget nem párhuzamos mikro-történelmi szálak sűrű szöveteiként olvassuk, a dramaturgia hiányosságaként olvasható az elbeszélői metódus, amely ez esetben, az empirikus történelemre való utalások nélkül célját is vesztheti. A referencialitásra is építő (vagy annak parodisztikus stratégiáját felajánló) olvasatot célozza a nevek egy jelentős része – amely főként a Hömpölyzugi Köztársaság tágabb környezetét hivatott bemutatni. Rákosi, Debrecen, Moszkva, Sztálin, Szvetlana nevei mellett azonban megjelenik egy „azonosítható” kategória is: Erdei Ferenc Mezeiként, Sinka István Sonkaként jelenik meg, Dömper elvtárs és Dózer elvtárs harca valójában Tömpe András és Péter Gábor történetének szatirikus olvasatát adja (és így tovább).

A történelmi emlékezetünkben már többnyire nem szereplő eseményekre és nevekre folyamatosan utaló, azzal játszó írásmód sokszor érezhetően feltételezné az adott időszak teljes ismeretét. Bár kimutatható a törekvés, hogy (például Dózer elvtárs esetében) beszélő neveként funkcionáljanak a ferdítések, más- hol a szöveg magyarázza önmagát (például a rövidítések esetében), nem egy átírat pusztán a hangalak- kal való játék. A szöveg egésze persze végigolvasható a nevek „mögötti” nevek felismerése nélkül is, ám ebben az olvasatban gyakran funkciótlannak is tűnhet a felállított párhuzam, a megtett kitérő.

Az olvasó pozícióját tekintve talán könnyen értelmezhető ez a történelmi regény paródiájaként, hiszen egy olyan általánosos jelenségre mutat rá, ami, ha ne-

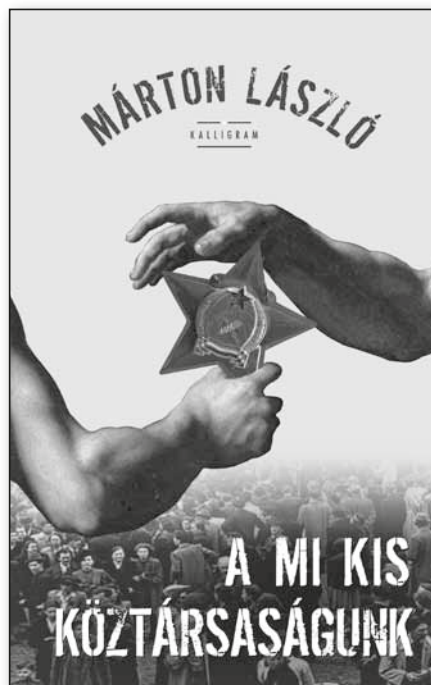
gátivan is, de egy nép öndefiníciós kísérleteként jelentkezik. A regény erejét főként az adja, hogy a tább történelmi helyzetet, sőt, az országos vagy akár világméretű eseményeket is azonos színben tünteti fel, azonos fekete humorral írja meg, mint a parányiságában nevetséges hömpölyzugi függetlenedést.

A regényben emellett erőteljesen jelen van egy, a narrátor által sugalmazott igazság. A „tényleges” történelmi események leírása elválasztható a narrátor által is megkérdőjelezett (pl. hivatalos, mégis elmesélt) tényektől. Ez utóbbiak esetében a narratori hang logikai törésekkel vagy stílusosan jelzi saját visszásságát, néhol pedig egyértelműen utal a maga hamisságára, elrejtve a sorok között a „valódi” történéseket. Erre jó példa lehet a regény egyik legkiemelkedőbb része, amelyben Polkovnyik ezredes, a Hömpölyzugen állomásozó szovjet csapat vezetője kiszabadítja Sztálin lányát, Világszép Szvetlánát a tüzes sárkány torkából. A rövid, pár oldalas mesei kitérőben Polkovnyik visszahozza a lányt a Hold túlsó oldaláról, majd boldog véget ér a kiszabadított királylány-történet az ismert szerelmes versikével („Két szerelmes pár / mindig együtt jár...”). A narrátor azonban már magában a mesében jelzi, azután a mesei betétet követő fejezetben vissza is vonja annak érvényét. A történet szerint az ezredesért Sztálin küldi el a SZMERS főnökét, Nyeizvesztinijt, három sólyom alakjában annak okán, hogy Polkovnyik „pávászkodik, basáskodik”. Ennek a történetnek csak akkor érthetjük utalásait, ha tudjuk, minek a fedőtörténeteként adatott elő. A SZMERS (Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov, azaz Különleges Módszerű Kémelhárítás) egy 1943-ban felállított, közvetlen Sztálin alatt lévő titkosszolgálat neve, aminek fő feladata a Vörös Hadseregben belül lévő kémek, árulók és dezertőrök leleplezése – vagyis megsemmisítése. Ha pedig ez még nem lenne elegendő, a következő fejezet kezdéseként ez olvasható: „Amióta Hömpölyzug városparancsnokát, Polkovnyik ezredest letartóztatta a szovjet katonai elhárítás, több szempontból is megváltozott nálunk az élet.” Nem általános a hitelesség visszavonásának ilyen mértékű kiírása, a regény egészére viszont mégis jellemző egy, a szöveg *mögötti* igazság vagy egy „elhallgatott” történelem feltételezése. Ez a rejtjelező írásmód *A mi kis köztársaságunk* stílusának formális oka, hiszen, bár hamar ellaposodik a dramaturgiai csomópontok híján és a humor eszközeinek egyformasága miatt a szöveg, sőt, talán jelen korunk történetfelfogásába sem illeszkedik az egy érvényes igazság felmutatása által, ez a ki nem mondott igazság és a szöveg ettől való elkülönbözése tartja fenn a szöveg feszültségét. A narrátor, bár részese az eseményeknek, vagy még inkább elszenvetője azoknak, nem a cselekmény ideje alatt beszél. A történeti (és ironikus) távolság lehetővé teszi a tá-

gabb párhuzamok beemelését, ám rámutat a beszédmód előbbi kettősségére is.

A Hömpölyzugi Köztársaság nemcsak Magyarországot vagy Vésztoói köztársaságot helyettesítő *nem-hely* (ou-toposz), egy általános utópia megvalósítási kísérleteként és annak rendszerszerű bukásaként is olvasható. Az államalapítás maga a szovjet városparancsnok szavainak félreértéséből ered: „Az államalapítás aktusa egy akusztikai természetű félreértésre vezethető vissza. Polkovnyik ezredes, amikor megtudta, hogy a polgármester és a régi előjáróság elmenekült, azt mondta Mátrainak: 'Tessék kialakítani a közigazgatást!' Ezt az utasítást Mátrai és a Végrehajtó Tanács többi négy tagja úgy értette, hogy 'Tessék kikiáltani a köztársaságot!'”

Mégsem csak emiatt mosódik össze a tökéletes állam képe a kommunista utópia képével. A köztársaság egyik fontos alapköve, a létrehozandó utópia útmutatója egy, a narrátor által „misztikusnak” és ismeretlennek mondott szöveg, a regény cselekményének elején többször a szerző megnevezése nélkül említett *A tökéletes állam* című mű. A regényben a könyv a szellemi vezetőnek számító Najmán táskájában található, az elbeszélő (és társai) csak annyit tudnak róla, hogy politikaelméleti munka, utópia. A szöveg valóban létezik, Johann Gottlieb Fichte műve, szó szerinti fordításban – *A zárt kereskedőállam. Filozófiai terv a Jogtan függelékéül és egy jövőbeli politika ízelítőjeként* címet viseli, 1800-ban íródott. Az 1943-as magyar kiadás azonban kimondottan szocialista utópiának tünteti fel a szöveget, „erkölcsi szocializmusként” definiálja az elmélet végcélját, előszavában az előbbieken kívül egy jelzés nélküli Engels-idézetet szere-

peltet, kiemelve ugyanitt a fordító által a szocialista utópiák hagyományában való elhelyezés lehetőségét.

Sajnálatos módon ez az intertextus a szöveg terén belül csak egy utalásban létezik, holott magyarázója lehet a sok mellékesnek tűnő történetzálnak, funkciótlanok tűnő szereplőknek. A tökéletes állam fichtei definícióinak részleteit ugyanis maguk a szereplők adják meg. A leírt részletek egészéből szinte összeállítható *A tökéletes állam* teljes utalásrendszere. Ilonka, az elnök felesége elkerítendő konyhakertként és „egy szelet kenyérként” képzelet el a tökéletes államot, ez utóbbi hasonlatban a kenyér belső része az állam, a héj pedig a szögesdrót kerítés. Erzsike szerint a tökéletes államban a tyúktojás a fizetőeszköz – ezzel utalva talán Fichte termékcserehez visszatérő tökéletes államához. Ezek a leírások önmagukban variációs kísérleteknek tűnnek csupán, csak Fichte művének bevonásával nyernek valódi értelmet – az olvasó detektív-munkájának hiányában úgy érezheti, hogy egy ismeretlen, unatkozó falu részletekbe menő pletykáit hallgatja.

A narrátor végigélt múltként tekint vissza az ideális állam létrehozási kísérletére. A Debrecenben és Hömpölyzugban történő események párhuzamos megírásán és a világtörténelmi eseményekben való elhelyezésén keresztül végül olyan szituációnak látjuk a szatíráként, vagy akár paródiaként olvasható Hömpölyzugi utópiát, ami egyenértékűnek mu-

tatkozik az újralakuló Magyar Népköztársasággal, a Szovjetunióval – sőt, egy akármilyen utópiát célzó állam létrehozásának kísérletével. A narrátor egyáltalán nem mondható utópia-írónak (gondolván akár Morus Tamás, Bacon vagy Marx írásainak futurumot célzó nézőpontjára), vagy akár anti-utópia írónak, hiszen egy távoli jövő, a „fénytel teli szakadék” nézőpontjából alkotja szövegét. A Hömpölyzugi Köztársaság elbukását követő évtizedekkel is tisztában van, a kettőt ekvivalensként tünteti fel. Az utópiák régről jól ismert kritikáját formálja ezzel az azonosítással újra a szöveg.

A narrátor hangja, távolságtartó, leleplező humora talán az írás idejéből visszatekintő „túlélő” cinizmusának felmutatása is. És mint ilyen, még ha gyakran az ideológiák teljes bemutatásának igénye erősebb is, mint a regény cselekményének dramaturgiai hajtóereje, az olvasás nem válik céltalanná. ■ ■ ■

Hutvágner Éva (Dunaújváros, 1988.) Az ELTE magyar-irodalomtudomány alapszakján, majd összehasonlító irodalomtudomány mesterszakján és párhuzamosan a Károli Gáspár színházstudományi mesterképzésén tanult, jelenleg az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója. Kutatási területe a XX. század elejének bábszínháza.

KELECSÉNYI LÁSZLÓ

NŐI SZESZÉLY

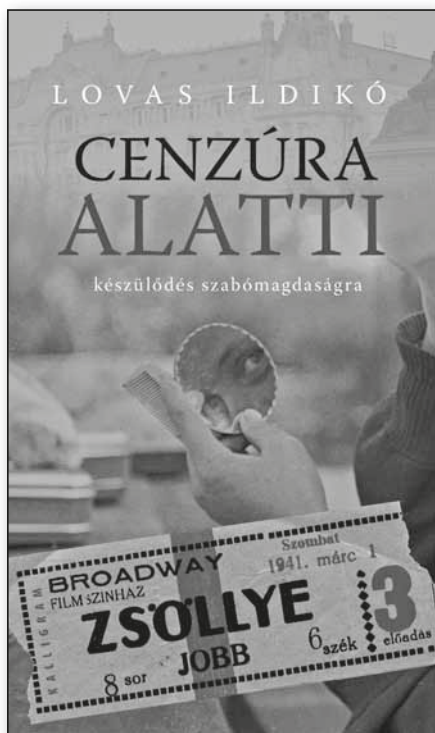
Lovas Ildikó:

Cenzúra alatti

Kalligram, Budapest, 2014

Mielőtt bárki megsértődne, főként a szerző, sietek hozzátenni a címhez azt a finom kis megjegyzést, elsősorban a gasztronómiában járatosoknak, hogy a női szeszély egy igen ízletes sütemény. Kétféle receptje létezik, s az egyik szerint az összeállított tésztaját legalább egy napig pihentetni kell sütés előtt – akárcsak a jó prózát, nem is egy, hanem jó sok napig. Nem tudom, Lovas Ildikó meddig pihentette

ezt a prózatestet, de a szeszélyes ízek, az édes és a pikáns, jócskán keveredik a szövegében, ráadásul megspékelve, vagy inkább megbolondítva egy kis mozgóképes emlékezéssel meg a „szabómagdaságra” történő folytonos, vissza-visszatérő utalásokkal. De hát miért készülne egy – ha jól számolom – nyolckötetes, a tejébe Rotary irodalmi díjjal kitüntetett író bárkiféle más szerző bőrébe bújni. Nem is ő készülne erre az

irodalmi csínyre, hanem regénye heroinája, aki hősi-
esen cikázik korok és rokonok, hírességek és család-
tagok belvilágában.

A borítón egy mozi-jegy fotója dominál, és a regény
címe is a filmgyártásra utal. A biléta az egykori Broad-
way filmszínház egyik 1941-es előadására szolt, még-
hosszá március 1-jére, ami ezúttal azért fontos, mert
Magyarország akkor még nem lépett be a világhábo-
rúba, így a két szinttel az utca alatt rejtőző vetítőhely
még nem lehetett menedék, még nem szolgált óvó-
hely gyanánt, mint pár évvel később, a bombázások
idején. A „cenzúra alatti” kifejezés is abból a korból
való: annyit tesz, az adott mozgókép átment a poli-
tikai és erkölcsi rostán, senki nem támaszthat vele
szemben kifogást.

Valóságos személyek népesítik be a lábjegyzet-
tel véget érő regény lapjait. A szerző hevesen küzd
a szabómagdasággal – nem érte, inkább ellene. Mi-
ért is akarna manapság egy valamirevaló, a női nem
soraiba tartozó író Szabó Magdává lenni. A világért
sem szeretném megsérteni a maga módján klasszici-
zálódott életművű szerzőnő emlékét, és a szépirodal-
mi kánonban kivívott rangját sem kívánám kisebbit-
teni, csak szerény ujjfeltartással jelezném, Lovas Ildi-
kóval együtt, nem tartjuk oly nagy becsben a mun-
káit, mint oly sokan mások. Ettől még lehet regény-
hősnő, sőt, mint szereplő személyt még kedvelhetjük
is eme szertelen prózaalkotás másik, épphogy nevén
nevezett antihősnőjével szemben, akiről a járatos ol-
vasónak előbb ki kell találnia, hogy ki is valójában,
aki pályakezdőként kissé mostohán bánt Kosztolá-

nyi munkásságával, noha nem is az irodalomtörté-
nési hivatást kezdte művelni, hanem a filozófusokét.

Lovas Ildikó a *Cenzúra alatti* oldalain cseles írói
fogást alkalmazva olyan valós személyekről mond
véleményt szereplői által, akiket nem zárt a szívé-
be. Nagypja, aki mozigépész lett a Broadway film-
színházban, a vakudvarba hajítja a frissiben olvasott
Szabó Dezső regényét, *Az elsodort falut*. Neki szabad
ilyet tennie, ő csak olvasó, a kritikája így is megnyil-
vánulhat egy nem tetsző prózatesttel kapcsolatban.
Irigyelhetjük őt ezért a szabadságfokért. Jávor Pál
sem jár túlságosan jól a könyv oldalain. Ám filmtör-
ténési tárgyilagossággal el kell ismerni, van abban
valami, ahogyan a regényt formázó Lovas Ildikó el-
bánik a legduhajabb, legszebben mulató magyar szí-
nész manírjaival. S tegyük hozzá, Babits Mihály sem
kerül ki makulátlanul a listázásból, és a világirodal-
mi rangúnak számító *A feleségem története* is a „csi-
náltság” vádjával nézhet szembe.

Mielőtt azonban bárki azt hinné, hogy Lovas öto-
dik regénye afféle pletykakönyv, kulturális nem-tet-
szések gyűjteménye, gyorsan jegyezzük meg, hogy
ezek a hivatkozások legföljebb fogódzók, egy szag-
gatottan elmesélt leány-regény kulminációs pontjai.
Mert hogy szerzőnk folyton egy dacos leány álarcá-
ban jelenik meg, s a tetejébe még jól is áll neki ez az
irodalmi szerepkör, amit nem lehet minden hasonló
indíttatású, vele egyívású írónőről elmondani. Imád-
ja a tényeket, csaknem doku-prózát művel, legyen az
Csáth Géza megidézett szenvedéstörténete (*Spanyol
menyasszony*), Leni Riefenstahl kellemetlen alakja
(*A kis kavics*), vagy James Bond figurája (*Kijárat az
Adriára*) – de aztán mindnyájunk szerencséjére bein-
dul a fantáziája, és világokat teremt általa.

Nem könnyű olvasmány ez a könyv, nem lehet
rajta egyetlen lendülettel végigfutni. Be lehet osztai,
meg-megállni, és eltűnődni lányos pimaszságo-
kon, asszonyos okosságokon. Az írónak aztán nin-
csen szüksége semmilyen szabómagdasodásra, mert-
hogy már elérte a lovasildikóságot, azaz önmagát.
Kell ennél több? ■ ■ ■

Kelecsényi László (Bp. 1947) író, Balázs Béla díjas film-
történész. 2014-ben megjelent fontosabb kötetei: *Szívár-
ványgömb* (regény), *Emléked leszek* (regény), *Filmszextétika*
(művelődéstörténeti esszé).

MÚLTIDÉZÉS és BALÍTÉLET

Rakovszky Zsuzsa:
Szilánkok
 Magvető, 2014.

Némiképp leegyszerűsítve a jelenséget, egy történelmi regény szerzője előtt alapvetően két lehetséges út áll: egyrészt a jelenkorból visszatekintve mintegy a múlt homályába vesző, nehezen rekonstruálható emlékek utáni nyomozás eredményeként találja az olvasó előtt a megjeleníteni kívánt korszakról szóló történetet, vagy pedig lefejtve az eseményekről a később rátelepedett tapasztalatot és értelmezést, megkísérli rekonstruálni, az akkori kor embere hogyan viszonyult az utókor által történelmi jelentőséggel felruházott eseményhez, egyáltalán érzékelt-e belőle bármit is. Rakovszky Zsuzsa *Szilánkok* című regénye azonban egyszerre kíván élni mindkét lehetőséggel.

A regény kiindulópontja egy váratlan esemény. A Sók nevű városba hazalátogató elbeszélőnek megfájdul a foga, a fogászati szakrendelők Mekkájában (nem nehéz kitalálni, hogy a fiktív nevet viselő hely tulajdonképpen Sopron, a szerző szülővárosa) éppen egy olyan házba vezet a vaksors, amelyben halványan felderengő emlékei szerint sok időt töltött gyerekkorában. Amit fel tud idézni mindebből, azok csak foszlányok (a kifejezés egyébként ebből a szempontból sokkal inkább illene a regény címének, mint a szilánkok szó): két női név, egy zongora, egy fura címet viselő kotta, Amerikából kapott ruhák, és még néhány ehhez hasonló motívum. A narrátor ennek megfelelően kutatásba kezd, például a helyi könyvtárban százelőrlől származó lapokat olvas, hátha valahol írásos nyomára is akad a két hölgy életének. Közben (írói megérzésére hagyatkozva arról a férfiről – egy bizonyos Barsi Lászlóról – is információkat kezd gyűjteni, akinek szobra a rendelő ablakából látható téren áll.

Ez a mozzanat jóval többet rejt magában annál, minthogy az ember alaptermészeténél fogva szeret történeteket mesélni. A múlt felidézése, az emlékfoszlányok közti üres tér kitöltése erkölcsi imperatívusként jelenik meg az elbeszélő gondolatai közt, hiszen egy regényírónak megadatik az a kegyelmi állapot, hogy képes ráérezni a homályba vesző részletekre is,

majd aztán ebből teljes és hiteles képet festeni. Éppen ezért, bár terjedelmét tekintve elenyészne ez a bevezetőszerű rész a továbbiakhoz képest, mégiscsak van olyan fajsúlyos a regényről alkotható összkép kialakításában, mint maga a konkrét elmesélendő történet.

A jelenbeli nyomozásos motívum ugyanis hamar háttérbe szorul, és a könyv elején megismert, szinte észrevétlenné váló narrátor tolmácsolásában a történet kvázi önmagát meséli el. Az említett két idős hölgy gyerekként tűnik fel előttünk. Lizzy a nagyobik épp végignézi, ahogyan apja megmenti a lincseléstől leendő mostohaanyját és -testvérét (akik ekkor még csupán egy sikkasztó szélhámos özvegye és árvája). A jelenet az áttételesen gyermeki nézőpont miatt *A hullócsillag éve* perspektíváját idézi, a konfliktus pedig a szerző *A svédok* című elbeszélését, hiszen Rakovszky nagyon érzékenyen, nagyon finom rezdülésekkel képes ábrázolni a különböző társadalmi rétegek, szociokulturális miliók, életformák eltérő viselkedési kódjait és az ebből származó egymással szembeni idegenségérzetet, a félrecsúszó kommunikációt, s az akár rejtett, akár nyílt agressziót. Mivel a regénybeli szereplők legtöbbször foglalkoztatja valamilyen formában az osztálytársadalmak válsága, elavultsága, rendkívül izgalmas, hogy a narráció szintjén mindez sokkal árnyaltabban és összetettebb problémaként jelenik meg, mint a szereplők legtöbbször gondolataiban és megnyilvánulásaiban.

Ez azonban egyáltalán nem mond ellent annak, sőt, még inkább erősíti, hogy a történet lényegében a korabeli perspektívát, méghozzá a két fiatal, jómódú polgárlány nézőpontját igyekszik rekonstruálni, jól érzhető távolságot képezve az olvasó történelmi mentalitástörténeti tudásától. A cselekmény alakításában nem a történelmi események, hanem a szereplők sorsának belső logikája diktálja a tempót, miközben kissé szokatlan és elsőre nehezen emészthető az is, miért pont ott és úgy ér véget a regény, ahol és ahogyan, nevezetesen 1926-ban Újév napján. Mert könnyen adná magát egy közel egy évszázadon át-

ívelő nagy ívű történet is, hiszen – és itt ismét az olvasó utólagos tudása tétetik próbára – a második világháború és az azt követő évek valószínűsíthetően a két központi karakter számára is tartogattak még drámai eseményeket. Hogy Rakovszky mégsem viszi végig ezt az ívet, némiképp Hilary Mantel *Farkasbőrben* című regényére emlékeztet, melyben éppen ott ér véget Thomas Cromwell története, ahol gyakorlatilag a lényeg kezdődne. A szerző bemutatta a főbb szereplőket, csak abban a regényben létező, egyszeri és megismételhetetlen karaktervonásokat adott nekik, majd az ebből fakadó alapkonfliktusokat felvázolta, a többit rakja magának össze az olvasó történeti tudása alapján.

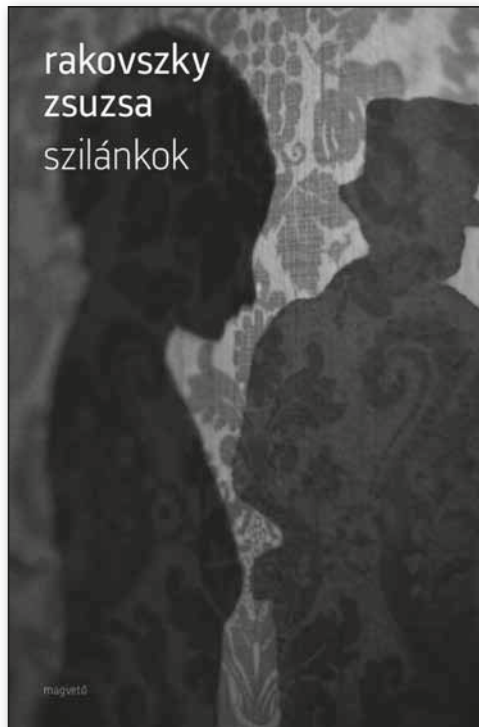
Ez a regényvilágon belüli egyedi logika jellemzi tehát a *Szilánkokat* is, az utólag jól látható folyamatként rekonstruálható történelmi események először érintőlegesen vannak jelen a két lány életében, s csupán úgy erősödik a szerepük, ahogy földrajzilag is egyre közelebb érnek ezek az események, s végül egészen otthonuk nappalijáig (ne feledjük, ahol a könyv eleji narrátor zsibbadó arccal kénytelen várakozni) bekukkantanak. De hiába zajlik már a háború, a történet szempontjából sokkal fontosabb, hogy a kisebbik lány, Emma vajon megtalálja-e önmagát, vagy a „valóságos élet” szavakkal körülírhatatlan élményének kétségbeesett keresése eleve kudarcra ítélt vállalkozás-e számára. Ha belegondolunk, tulajdonképpen Rakovszky ironikusan megfordítja a szokásos perspektívát: nem a nők kerülnek marginalizált helyzetbe a történelmi események értelmezésében, hanem éppen hogy a történelmi események két egyszeri és megismételhetetlen női életút elmesélésében.

Bár többféle szövegtípus található a könyvben, hiszen szerepelnek benne újsághírek, levelek, naplóbejegyzések, a főbb szereplőkkel történetekről mindvégig áttételesen értesülhetünk csak. A két lány esetében ez kevésbé feltűnő, míg a történet harmadik kiemelt fontosságú karaktere esetében időnként kellemetlen hiányérzetet okoz, hogy csupán az örte rajongó szürke aktakucak megbízhatatlannak tetsző naplóbejegyzéseiből olvashatunk róla. Ez a megoldás egyrészt nem engedi, hogy az olvasó megfedkezzen arról, hogy a múlthoz alapvetően csak áttételesen férhetünk hozzá, másrészt pedig nem elhanyagolható mértékben hozzásegíti a regényt ahhoz, hogy egy sokrétű, elgondolkodtató és több szempontból is továbbgondolandó alkotássá váljon. Hisz ez esetben is éppen ez a bizonytalanság, annak sejtetése, hogy László csak a naplóíró szemében különleges, zseniális lánglelkű poéta, s valójában valószínűleg egy közepszerű, sértődött, irigy és a hirtelen az ölébe hullott hatalmat is ennek szolgálatába állító kisember, teszi elevenné, életszerűvé a történetet, olyanná, amelyhez az olvasó is könnyen kapcsolódni képes saját valós éle-

téből (és természetesen korábbi olvasmányélményeiből) szerzett emberismerete és élettapasztalata révén.

Rakovszky Zsuzsa azonban pimaszul meg is piszkálja az olvasó hozott tudását, éppen úgy, ahogy regényhősei előítéleteit. Utóbbi abból a feszült helyzetből bomlik ki, hogy a *Szilánkok* szereplői sokat beszélnek ugyan a különféle társadalmi konvenciók elavultságáról, ugyanakkor szavakkal vallott eszméik és előítéleteik által befolyásolt tetteik gyakorta nehezen feleltethetők meg egymásnak.

Mert hiszen könnyű például elsőre azt állítani, hogy a két testvér körül az idősebbik nyilván egy be-

savanyodott vénlány, a maga giccset kedvelő provinciális ízlésvilágával, míg a fiatalabbik az, aki irigylésre méltó bátorsággal mer szakítani addigi sorsával, és belevetni magát a nagybetűs életbe, ami időnként éhezéssel és fagyoskodással is jár. Nos, igen, szép romantikus eszme, egy vidéki úrilány kezébe is akadhatnak ezekre a motívumokra épülő regények, ám jelzésértékű – és ismételten csak Rakovszky nagyon finoman árnyalni képes íráskészségét dicsérhetjük benne – ahogyan Emma éppen akkor adja fel ezt a kalandot, mikor megszólal benne a vészcsengő, ő mégiscsak egy úrilány, és elviselhetetlen szégyen lenne, ha össze tévesztenék az „olyan” külvárosi nőcskékkel.

Vagy itt van a naplóíró Rauch Géza esete, akinek egész gyerekkorát annak a szégyene határozza meg, hogy anyja házasságon kívül szülte, nem ismerhette soha igazi apját, mígnem Barsi telebeszéli a fejét min-

denféle, regényekből ismert klisével ennek a szituációnak a különlegességéről, hogy aztán a kis szürke aktakucac anyja halálos ágya mellett döbbenjen rá, hogy egyikük sorsában sem volt semmi magasztos és rendkívüli, szürke kispolgárok ők, múltjukban egy komoly szegényfolttal. De a klisék tekintetében kihagyhatatlan a pesti és vidéki ellentétpár, ahogyan a leghaladóbb szellemi közegekből származó ficsúrok már eleve azt feltételezik, hogy egy vidéken élő polgárlány biztos kíméli magát mindenféle komolyabb szellemi tevékenységtől és nagyjából csak ájtatos hímezgetéssel tölti a napjait. Rakovszky pedig egyszerre használja és leplezi is le ezeket a motívumokat.

Ezzel pedig vissza is térünk a kiindulópontunkhoz. Mert hiszen miből is meríthet egy regényíró, ha csupán néhány emlékfoslány áll rendelkezésére egy számára érdekes történet elmondásához? Ugyanúgy az előítéletek és sztereotípiák determinálta élet- és olvasási tapasztalatából, mint mindannyiunk, akik

a szürke hétköznapokban is szeretünk már csupán egy-egy apró információ alapján is teljes (tév)képet alkotni a másik emberről. Ha innen nézzük, a korábban említett erkölcsi imperatívusza az elbeszélés aktusának átítatódik némi öniróniával is. Ráadásul e szempontból a *Szilánkok* cím is mégiscsak telitalálat, hisz a szó nem csupán valami egykor volt egész darabokra hullását jelentheti, de egyben azt is, hogy ezek az apró darabok meg is sebezhetik azt, aki hozzájuk ér, ahogy sebeket okoz az is, ha egy ember megítélésében nem vagyunk képes bizonyos sztereotípiákon túllátni. 1914-ben és száz évvel később egyaránt.

Pethő Anita (1980, Sárvár) Kritikus, szerkesztő, újságíró. Az ELTE-BTK PhD-hallgatója, fő kutatási területe a kortárs magyar történelmi regény és a kulturális emlékezet.

KOLOZSI ORSOLYA

SZILÁNKOKKÁ PATTANT ÉVTIZEDEK

Rakovszky Zsuzsa:
Szilánkok
Magvető, 2014.

Rakovszky Zsuzsa negyedik regénye ismét egy igen testes kötet, és elég egyértelműnek látszik, hogy nem csak terjedelmét tekintve folytatja a megkezdett hagyományokat. A szerzőt legújabb, *Szilánkok* című szövegében is a történelem érdekli, mégpedig szokás szerint nem az úgynevezett „objektív” történelem, sokkal inkább a megélt múlt, annak az egyes emberre gyakorolt hatása. További hasonlatosság, hogy központi alakjai ez esetben is nők, az ő sorsukon keresztül igyekszik a választott korszakot is bemutatni. Az „alulnézetből” bemutatott történelmi időszak ezúttal a huszadik század legelső, békés éveitől az 1920-as évek legvégéig tart, felölelve a huszadik század első harmadának három eseménydús évtizedét, különös tekintettel az első világháborúra, majd a Tanácsköztársaság időszakára. A helyszín ezúttal is egy nyugat-magyarországi kis-

város, Sók (és kisebb részben Budapest), fikatív hely, mely sokban hasonlít a valóságos Sopronra. A középpontba állított figurák nagy része a Balkay család tagja, a város törvényszéki bírója, Balkay István, az apa, vér szerinti lánya, Balkay Erzsébet, nevelt lánya, Balkay (eredei nevén Schlagetter) Emma, valamint a velük olykor felszínesebb, olykor szorosabb kapcsolatba kerülő személyek, többnyire a fő helyszínt adó kisváros lakói.

A regénynek nincsen egyértelmű főszereplője, még akkor sem, ha az említett két lány sorsának bemutatása valamivel nagyobb hangsúlyt kap a többiekénél. Ahogy nincs főhős, úgy nincs hagyományos értelemben vett, klasszikus szerkezet sem, bonyodalommal, tetőponttal, olyan célelvűséggel, mely viszi az olvasót egy jól megadott irányba. Sokkal inkább az a helyzet, hogy különböző történetek fonódnak véletlensze-

rűen egymásba, sok élettörténet bemutatása félbe is marad, különösebb magyarázat nélkül eltűnik a szövegből, mások vissza-visszatérnek, de nem azért, hogy majd valamiféle csattanószerű lezárást hozzanak létre a végén, ahol az olvasó előtt egyszer csak világossá válik, minek mi volt a szerepe a korábbiakban, s hirtelen minden korábbi történet a helyére kerül. Ezeket az abbamaradó, felbukkanó, hol jelentéktelen, hol sorsdöntő epizódokat kissé esetlegesen, a célelvűséget jórészt nélkülözve bemutató szerkesztés akár a regény hibájának is tűnhet első olvasásra. Valóban van némi aránytalanság a szerkezetben, egyes epizódok nagy hangsúlyt kapnak, holott a későbbiekben semmiféle fontos szerephez nem jutnak, máskor meg éppen fordítva. Véleményem szerint azonban ez a struktúra tudatos és átgondolt döntés és szerkesztés eredménye. Szándékosan így mutatja be ezt a kiszemelt kis történelmi metszetet, éppen így, ahogyan a valóságban is van. Nincs minden párbeszédnek, eseménynek célja vagy hosszú távú értelme (néhányuknak meg természetesen van), nincs meg minden történet helye egy végső, lezáró perspektívából nézve (mert hol is lenne ez a valóságban?), nem kerül minden a helyére, van, ami „feleslegesen” történik, nem illeszthető minden egy teleologikus folyamatba. Az életben legalábbis nem, és többnyire ebben a regényben sem. Hiszen ez nem egy mozaikdarabkákból álló kirakós, hanem egy szilánkokra robbant egész, melyet tökéletesen rekonstruálni lehetetlen.

A *Szilánkok* cím félreérthetetlenül a szerkesztésmódra utal, olyan darabkákra, melyekből talán egy egész összerakható, de ha egész nem is, legalább egy torzó mindenképpen. Egy narratíva próbál itt darabkákból összeállni, egy kisvárosi család és tágabb környezetének néhány évtizedét felelevenítve. A regény első lapjain megjelenő egyes szám első személyű elbeszélő a huszonegyedik század elején vállalkozik erre a feladatra, a rekonstrukcióra, mikor a városba hazalátogatva egy fogorvosi rendelő várójában egy gyerekkorából áttűnő helyiséget vél felismerni. Kissé megmagyaráz(hat)atlan módon fontossá válik számára ez a valamikori emlék, így levéltári adatokat, emlékeket próbál gyűjteni, s ezek segítségével újraépíteni ezt a három évtizedet: „... az emlékeim szilánkjából meg az újságokból szerzett információteredékek alapján összeraktam ezeknek az embereknek valamiféle lehetséges történetét.” Könyvtárból, újságokból, levéltárból szerzett információit pedig a fikció segítségével építi valamiféle jelentésszerű szerkezetbe: „Úgyhogy megpróbáltam kitalálni a hiányzó részleteket, vagyishogy inkább fikatív történeteket építeni a meglevő kevés valóságos részlet köré.” A nyomozó, kutató narrátor fejezete után pedig megkapjuk magát a toldásokkal kiegészített történetet, melyet más-más műfajú és más stílusú, és – ez különösen fontos

– más szempontú szövegek együtteséből épül fel. Újságcikkekből, különböző magánlevelekből, naplórészletekből rajzolódik ki az alapok, melyeket egy-egy szám harmadik személyben tudósító mindentudó elbeszélő hangja kísér és interpretál.

A regény egyik fontos motívuma a fülszövegben is kiemelt apakeresés. Balkay Emma csak kamaszkorában értesül arról, hogy az apjának hitt férfi valójában nem is vér szerinti apja, csupán nevelője. Schlagetter bankigazgató, az eredeti apa jóval korábban öngyilkosságot követett el, miután sikkasztási ügyei napvilágra kerültek. Ez a nehéz és nyomasztó örökség, valamint az apa hiánya aztán végigkísérik életét, minden férfihez csatlakozna a maga szerencsétlen módján, így többször is megalázzák, elhagyják, míg végül férjhez megy és gyermeket szül, de a szöveg utolsó lapjai szerint ez sem hozza el számára a boldogságot, sem legalább egy átmeneti beteljesülést. A másik figura, aki gyerekkorától apja hiányával küzd, a regény naplóbejegyzéseinek szerzője, Rauch Géza, egy jelentéktelen, szürke figura, aki sohasem ismerte az apját (bár egyszer felmerül, hogy Balkay István az), emiatt kitalált, perifériára szorult hős, aki biztonságra vágyva szintén többször kerül kiszolgáltatott helyzetbe, könnyen befolyásolható, szerencsétlen alak, a történetek mindenkorai áldozata. Az apakeresés, az apa nélkül felépülő identitás kérdései mellett nagyon fontos része a szövegnek, ahogyan a politikai szembenállásokat láttatja, a régi rend és az új rend híveit például a Tanácsköztársaság idején, úgy, hogy mindkét oldal motivációit, érdekeit, félelmeit, igazságát megérteti az olvasóval, mintegy belülről mutatva be azok hátterét, kialakulásának okait.

A figurák megjelenítése egyik igen fontos erőssége a kötetnek, melyben még a legvázlatosabban felskiccelt szereplők is élőknek, hitelesnek tűnnek. A lírikus Rakovszky is többször megmutatkozik a regény lapjain, egy-egy tájat, személyt vagy tárgyat leíró bekezdés sokszor rendkívüli atmoszférateremtő erővel bír: „Enyhe szeptemberi délután volt, még nyárisan csillogott a kertben minden, de már törten, mintha láthatatlan üveglapot csúsztattak volna a Nap elé, és most amögül jönne a fény.” Vagy: „Ahogy átvágott a Kígyó téren, a látvány egyszerre volt ismerős és szokatlan. Mindenütt valamiféle harsány és erőszakos szürkeség uralkodott, nagybetűs feliratok és szürkevörös plakátok, hasáb alakú oszlopokon mértani idomok, gömbök és gúlák meg mellszobrok, krétafehér szemgolyók és kecskeszakállak többszörös életnagyságban a szecessziós épületek csipkés körvonalainak hátterében. Mintha véletlenül két különböző fénykép került volna ugyanarra a filmkockára, vagy egy régi képet megpróbáltak volna átfesteni, de idő híján csak felibe-harmadába sikerült volna és most átlátszana az újon a régi.”

A régi és az új viszonya is központi kérdése a szövegnek, elsősorban az 1919-es történések kapcsán. Egy régi világrendet napok alatt vált fel egy új, s noha nem marad tartós, mindenképpen felhívja a figyelmet arra, hogy minden társadalmi, erkölcsi törvény, mely valamikor szilárdnak és megkérdőjelezhetetlennek tűnt, egyetlen pillanat alatt felforgatható. A napok alatt átíródó értékrend, a szabályok radikális változása bizonytalanságot ébreszt, rámutat arra, történelmi tekintetben (is) mennyire labilisak a tartósnak hitt rendszerek. A visszafogott és ízléses borítón egy férfi és egy nő árnyéka látható, a múlt árnyékai, akik az elbeszélőnek értek annyit, hogy emléket állítsanak számukra azzal, hogy újra felelevenítette történeteit.

ket. „...még az is megeshet, hogy a múlt továbbra is itt rezeg körülöttünk...” Ebből a múltból tár az olvasó elé egy kis szeletnyit, egy lehetséges változatot Rakovszky Zuzsa új regénye, mely, ha nem is újítja meg a magyar prózát, mindenképpen egy olvasmányos és elgondolkodtató kötet. ■ ■ ■

Kolozsi Orsolya (Budapest, 1980) Tanár, kritikus. A SZTE Modern Magyar Irodalmi tanszékének volt doktorandusza.

BENKŐ KRISZTIÁN

INTERTEXTUÁLIS KRÓNIKA

Szalay Zoltán:
Drága vendelinek
Pozsony, Kalligram, 2014

A fiatal prózaíró második kisregénye erős narratológiai szerkezettel meséli el a történet helyszínére, Boroszlóba érkező „északi idegen”, Daniel Wend életének ebben a félig-meddig kitalált, 20. század végi vagy azutáni, közép-európai városban és országban töltött időszakát – az újságírói karriertől a sikeres regényírói pályáig, meg-megszakítva két különböző pártpolitikai mozgalomban való részvétellel egészen a bukásig és lecsúszásig. Karriertörténet, amely egyszerre tipikusan (realitásérzékkel) és egyedien mutatja be a szerkesztőségek hétköznapijait, a pártházak világát, egy megszállott író ihletett óráit és a körülötte formálódó kultuszgépezetet, végül a városi félvilág, a bűvárharangok szubkultúráját. Krimi: a történetben két merénylet is történik, amelyeket nyomozás követ és városi szóbeszéd övez. Művészregény, amelyben egy szövegekkel bíbelődő férfi fejlődésének lehetünk tanúi. Mindeközben a városra fátyolként kezd rátelepedni a vendelin-mítosz, ami egyre sötétebbé és mágikusabbá teszi a próza realizmusát. Egyik korábbi kritikusa, Tóth László írta róla az *Új Forrás*-ban 2009-ben, hogy „Szalaynál

a legvaskosabb realitásnak is megvan a maga félelmetes abszurditása, s a leghajmeresztőbb abszurditás is földhözragadt realitásként működik”. A kötet végén – mások mellett Esterházy egyes műveit idézve – a regény jelöletlen intertextusai között megtaláljuk Jorge Luis Borges nevét is, aki a mágikus realizmus egyik legfőbb ihletői közé tartozik és a *Képzelt lények könyve* című elbeszélése különösen érdekes lehet jelen kötet szempontjából.

A középkorias Szent Vendelnek, a pásztorok védőszentjének kultuszát ironikus online paratextusokkal kapcsolta a kisregényéhez Szalay, ennek nyoma a főszövegben az archaikusabb krónikásnak nevezett elbeszélő, akinek szerepe folyamatosan változik, mesél, de időről-időre egyes szám harmadik személyben reflektál saját hangjára, a személyes jelenlétével (homodiegetikus elbeszélő) keretbe foglalja a történetet: a legelső oldalakon megtudhatjuk, hogy ismeretése a főszereplővel nem volt kölcsönös, de ugyanabban a városban éltek (talán néha kukkolta is tárgyát, 65.), míg végül – mint a kezünkben tartott könyv szerzője – maga válik a kiadóval tárgyaló regénysze-

replővé. A műfaji meghatározás, „igaztörténet” szintén sok elméleti kérdés felvetésére ad lehetőséget, elég, ha csak a magyar irodalom, az igazmondás etikáját érintő két legfontosabb versére és koncepciójára gondolunk, Arany János *Vojtina ars poetikájára* és József Attila *Thomas Mann üdvözlésére*. A *Drága vendelinek* elbeszélője maga is hamar árnyalja a szavahihetőségéről állítottakat: „Ezen a ponton a krónikás némileg zavartan tekint szét maga körül: örülné most, ha lenne itt valahol egy tükör, amelyben megpillanthatná a saját arcát: a megfellebezhetetlen (náná!) valóság bizonyosságaként. Nem bírja ugyanis szétszálazni a különféle forrásokat” (25) – írja, majd pár oldallal később, amikor a hiúságát megmutatkozni engedi, végül zárójelbe teszi magát, és ezzel elhárítja a felelősségét is: „egyébként is, kit érdekel valójában a krónikás személye, aki itt csak egy fogaskerék a gépezetben?” (40), hogy áttérjen valamiféle „ecetízű szkepticizmus”-ra (44). Egy politikai merénylet után újabb modalitásbeli váltás következik, amikor a narrátor felveti, „most megpróbálhatná szépíteni az eseményeket – mi tagadás, kedve lenne hozzá –, ám akkor kibújna a titokzatos erővonalak szorításából” (53). A krónikás a főszereplő életének válságakor „méreganyagokban fortyog”, hogy mégis folytassa és minél hamarabb a történet végére érjen, mellesleg a történet végét már a legelső oldalon megemlíti (7), amely pikánsan utalhat arra a feminista narratológiai megállapításra, hogy a férfi szerzők úgy hajtanak a lezárásra, akár az orgazmusra: sokan talán úgy érzik – írja – „könnyelműen elsiklik a részletek felett, csak hogy gyorsan a történet végére érjen, és tobzódhasson a tunyaságában” (17). Majd Wend önkívületi állapotban beálló több hónapos megszálott íráskényszere a narrátort is továbbblendíti. Az utolsó oldalakon a krónikás felszámolja önmagát, kilép a tükrön kívüli világba. Az elbukott főszereplő egyszer azt mondja egyik olvasójának (nem kizárt, hogy Elias Canettit idézve): a megfelelő pillanat talán sosem jön el (75).

Az elbeszélő ritkán adja át helyét, csupán néhányszor fordul elő, hogy idézőjelek közt, szó szerint olvashatunk valamit Wendtől, mondjuk egy teljes oldalas újságcikkét (24) vagy néhány részletet elutazása utáni leveleiből. Nagyrészt erre a kisajátítási mechanizmusra épül a regény legfőbb csavarja, miszerint a szöveg *metaregény*ből, Wend regényeinek felületes ismertetéséből az utolsó szakaszban átmegy (két Wendről szóló előzményregény: saját önéletrajza és Niris *Énrablókja* után) wendiánus regénybe, amelyet maga Wend nem írt meg a kiadóval kötött szerződés ellenére, ezért került bajba és szorult ki az irodalmi életből: ez a mégis elkészült regény maga a *Drága vendelinek*. Egy többretegű szövegmodellben Wend regényen belüli regényeiből kilépnek egy különös bestiárium alakjai a kezünkben tartott regény szövegébe. A metaregény mű-

faja szempontjából eszünkbe juthat Nabokov *Végzetes végjátéka*, akinek neve megtalálható az ihlető intertextusok sorában. Némileg hasonló paradoxon áll elő a könyv egy pontján, mint amikor Don Quijote olvassa saját történetét Cervantes regényének

második kötetében, ugyanis a *Drága vendelinek* már tartalmazza azt a recepciót, ami jóval a megjelenése után született: „nemrégiben – tehát jóval történetünk jelen ideje után – egy népszerű irodalmi portál felmérést készített az irodalomkedvelő boroszlóiak körében Daniel Wendről” (82). A szövegrétegekből történő építkezést és a tükrökbe zárt lények világát a szerző, a krónikás játékként fogja fel: „Olyan játék ez egyszersmind, amely magával ránt, és nem törődik a játékosok óhajaival” – írja a Sárga Császár példázatára hivatkozva – „s mivel nincsenek egyértelmű győztesei és vesztesei, azt sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, mikor ér véget” (117). A történet végtelenítése a regény utolsó előtti oldalán visszautal a legelső oldalon tett végkifejlet-keresésre.

A kitalált író első könyvének, a *Sokaságoknak* a lényei „furcsa formájúak voltak, némelyiküknek pálmakert nőtt a fején, vagy éppen hangyaboly fészkelte a szájában, és folyamatos átalakuláson mentek keresztül életük végéig” (61), míg a második *Köztes terekben* feltűnik a Hidebehind nevű gonosz manó, „mint egy feltérhetetlen titokkönyv”-ben (65-67). A történetben előrehaladva a nyárspolgári idill („néhány sejtelmes mosolyú biedermeier bútor” – 45) átváltozása so-

rán kicsit Kosztolányi *Otthon* című versében kezdi érezni magát az olvasó: „Párduc a dívány, / Enni kíván”. Az egyre rejtélyesebb vendelin-mítosz egyik első esete az a ház, amelynek „lakói minden este hazaérkezésük után szalamandrává változtak” (73). Kézenfekvőnek tűnik az ihlető szerzők közül Franz Kafkától *Az átváltozás*, de a regénynek ez a rétege beillik a legújabb generáció esztétikai érzésvilágára jellemző poszthumán hibriditás tendenciájába is. A képzőművészek közül gondolhatunk a *Ro- ham* magazin körül szerveződő csoportból például Kis Róka Csabára, vagy a Szalay-kötet borítóját díszítő rókaprém alapján

Szöllősi Géza preparátumaira, esetleg a szintén pozsonyi Száz Pál *Isten nem kíváncsi rád* című novellájának állatmeséjére (a kisregény írójának főszerkesztésében megjelenő *Irodalmi szemle* 2014 szeptembe-

rében „bestiárium” tematikus számot is közölt). A boroszlói Rőt-fal erdeje „átváltoztatógép”-pé válik, ahol a pszichikai feltárás keveredik a mirákulummal: „az oda betévedő azzá az erdei állattá változott, amellyel a tudata mélyén a leginkább azonosulni tudott. Nem volt mindig kézenfekvő a képlet: a valóságban kifejezetten gyáva emberek nem mindig nyúllá változtak, olykor szarka vagy borz lett belőlük (...) Egy idő után azonban a »csoda« meghibásodott: a vendelinek nem találtak vissza az átváltozás helyére, mintha belső iránytűjük megbolondult volna és így elszakadtak a visszaváltozás lehetőségétől” (83).

Mizser Attila fogalmazott úgy Szalay Zoltán első regényéről, hogy „nála a nyelvjárás nem pusztán mint egy területi alapú nyelvváltozat definiálódik, itt az areális nyelvi színterek sokkal inkább egyfajta megélt, megírt alkalmazásáról van szó, a nyelv terepének szemléletes/szemléltető bejárásáról, bebarangolásáról. A Szalay-prózának sajátja

a nyelvi regiszterek átlépése, a nyelvi fragmentumok sok „bóklászt”, a nyelvallapotok aprólékos feltárását igénylő összegyűjtése, és az így szerzett nyelvi lom leleményes újraöntése, remixelése”. A *Drága vendelinek* című (kis)regényébe sok mindent belesűrit: a prózaíró összetett kísérletező kedvét, az intertextuális szövegjátékokat, többféle regényműfaj egymást követő darabkáit, realizmust és mágikus realizmust, politikát és irodalmat, közép-európai életérzést és kozmopolita olvasottságot – mindez a sokszínűség hagy is némi hiányérzetet az olvasóban a terjedelem szerénysége folytán, és akár külön-külön is olvasna mindezekből egy-egy teljes regényt.

Benkő Krisztián (1979-): irodalomtörténész, műfordító. Könyvei: *Önkívület*. Pozsony: Kalligram, 2009, *Bábok és automaták*. Budapest: Napkút, 2011